UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Ruská federace - energetická politika a ekonomizace zahraniční politiky

Tomáš Řezáč

MAGISTERSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

Praha 2011

Autor práce: **Tomáš Řezáč**

Vedoucí práce: **PhDr. Irah Kučerová, Ph.D.**

Oponent práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Bibliografický záznam

ŘEZÁČ, Tomáš. Ruská federace – energetická politika a ekonomizace zahraniční politiky. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií, Katedra Mezinárodních vztahů, 2011. 104 s. Vedoucí diplomové práce PhDr. Irah Kučerová, Ph.D.

Anotace

Diplomová práce systematicky analyzuje vývoj energetické situace na území bývalého SSSR – především Ruské federace. Zabývá se obdobím mezi léty 1990–2010, ve kterém mapuje změny těžební a přenosové infrastruktury ropy a plynu i změny v energetických strategiích Ruska. Na základě pozorovaných změn se práce snaží odpovědět na otázku, zda Rusko diverzifikuje export energetických surovin a zda se mění jeho vyjednávací pozice ve vztahu k EU. Práce identifikuje změny v reálné energetické politice Ruska, které často neodpovídají jeho energetickým strategiím, ale politické snaze Vladimíra Putina hierarchizovat moc státu a propojit ji s průmyslovými odvětvími. Přestože dochází k výstavbě nových ropovodů a plynovodů na území Ruska, k diverzifikaci exportu dochází jen v případě přepravy ropy. Export pomocí mezinárodních ropovodů je ve stále větší míře nahrazován přepravou po moři prostřednictvím přístavních terminálů, které Rusku umožňují prodávat ropu takřka po celém světě. Naopak síť plynovodů se z geografického hlediska téměř nemění. Primární cíle exportu ruského plynu zůstávají stejné, snižuje se pouze počet zemí, přes které je plyn přepravován. Rozložení těžby ropy i plynu zůstává ve srovnání s rokem 1990 téměř neměnné. V malé míře dochází k rozvoji nových východních nalezišť a ke stavbě nových přepravních cest pro jejich produkci. Z pohledu EU se situace změnila ve dvou rovinách. EU se jako celek stala relativně méně závislou na ruských energetických surovinách a zároveň po rozšíření na východ integrovala státy vysoce závislé na ruských surovinách. K ověření domněnky, že za výstavbou nové infrastruktury stojí snaha Ruska zvýšit své ekonomické zisky, slouží rozbor energetických vztahů Ruska a jeho obchodních partnerů na poli energetiky.

Annotation

The diploma thesis systematically analyses development of energy relations among states of the former Soviet Union – primarily in Russian federation. A research is restricted to period

of 1990–2010. It follows development of oil and gas transport and mining infrastructure as well as energy strategies of Russia. It is trying to answer the question, whether Russia has been diversifying its energy export capabilities and whether its bargaining position toward the EU has changed. The paper identifies changes in real energy policy of Russia, which are often inconsistent with its energy strategies, and which are rather rooted in Putin's political discursus. So-called Putin's plan promotes hierarchical organization of state with strategic industries incorporated. Despite construction of both oil and gas pipelines in Russia, the diversification takes place only in case of oil transportation. An export by sea is getting over that via pipelines as it enables Russia to sell its oil almost anywhere. On the other hand the gas pipeline network has not changed much, at least geographically. The main destinations for Russian gas remain the same; the only difference is that the new routes are trying to by-pass third countries. A geographical collocation of major mining sites has not changed either. On small-scale new fields in the east have been developed and new pipelines have been built to serve their needs, but neither of them have diversified export of old fields. From the EU's point of view the situation has changed on two levels. The EU as whole has become relatively less dependent on Russian resources and due to the EU's enlargement there are now more states within the EU, which are highly dependent on Russian resources. In order to support a hypothesis that purpose of building new pipelines is based on increased economical gains, there are depicted energy relations of Russia and its energy related partners.

Klíčová slova

Energetika, energetická bezpečnost, ekonomika, geopolitika, infrastruktura, ropovody, plynovody.

Keywords

Energy, energy security, economics, geopolitics, infrastructure, oil pipelines, gas pipelines.

Prohlášení

1 Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.

2 Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne … Tomáš Řezáč

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval všem, kteří mi usnadnili přístup k často špatně dostupným informacím z oblasti energetiky. Především pak Almut Meyer zu Schwabedissen z univerzity v Drážďanech, pod jejímž vedením jsem absolvoval mezinárodní projekt zabývající se energetickou bezpečností EU.

Velké poděkování patří také mé vedoucí práce paní doktorce Irah Kučerové za její kritické hodnocení, díky kterému je práce názorově bohatší a lépe strukturovaná.

Obsah

ÚVOD **1**

1. ANALÝZA I. – VÝVOJ RUSKÉ ENERGETICKÉ INFRASTRUKTURY MEZI ROKY 1990–2010 **6**

1.1. HISTORIE SOVĚTSKÉ INFRASTRUKTURY 6

1.2. PROMĚNY ENERGETICKÉ INFRASTRUKTURY PO ROZPADU SSSR 7

1.2.1. Výstavba ropovodů *8*

1.2.2. Výstavba plynovodů *11*

1.2.3. Výstavba ropných terminálů *13*

1.2.4. Rozvoj nalezišť zemního plynu a ropy *14*

1.2.5. Konkurenční projekty za hranicemi Ruska *16*

1.2.6. Propojující energetická infrastruktura *17*

1.2.6.1. Ukrajina 17

1.2.6.2. Bělorusko 19

1.2.6.3. Moldavsko 20

1.2.6.4. Gruzie 21

1.2.6.5. Ázerbájdžán 21

1.2.6.6. Turkmenistán 22

1.2.6.7. Kazachstán 23

1.2.6.8. Uzbekistán 25

1.2.6.9. Čína 26

1.2.6.10. Evropská Unie 27

1.3. PRVNÍ NEZÁVISLÁ PROMĚNNÁ – ZMĚNA ENERGETICKÉ INFRASTRUKTURY 29

2. ANALÝZA II. – ZMĚNY VLÁDNÍ POLITIKY RUSKA V OBLASTI ENERGETIKY **36**

2.1. „ENERGETICKÁ STRATEGIE RUSKA (ZÁKLADNÍ OPATŘENÍ)“ DO ROKU 2010 (1994) 37

2.2. ENERGETICKÁ STRATEGIE RUSKA DO ROKU 2020 (2003) 40

2.3. ENERGETICKÁ STRATEGIE RUSKA DO ROKU 2030 (2009) 42

2.4. PUTINŮV PLÁN 43

2.5. DRUHÁ NEZÁVISLÁ PROMĚNNÁ – ZMĚNA RUSKÉ ENERGETICKÉ STRATEGIE 45

3. ZMĚNA NABÍDKY A POPTÁVKY **46**

3.1. GAZPROM A ZAHRANIČNÍ INVESTICE 46

3.2. MONOPOLIZACE TRHU 49

3.3. CENOVÉ REFORMY 50

3.4. TRŽNÍ CENY, MONOPOLIZACE, A ENERGETICKÁ INFRASTRUKTURA – SPOLEČNÝ JMENOVATEL? 54

4. EKONOMICKÉ ZISKY **56**

5. POLITICKÉ NEBO EKONOMICKÉ RACIONÁLE – KONTROLNÍ PROMĚNNÉ **59**

5.1. VNÍMÁNÍ BEZPEČNOSTI 60

5.1.1. Obecná bezpečnost *60*

5.1.2. Energetická bezpečnost *61*

5.1.2.1. Bezpečnostní hrozby 62

5.1.2.2. Strategie aktérů 64

5.1.2.3. Dlouhodobá / Krátkodobá bezpečnost 64

5.2. ENERGETICKO-POLITICKÉ VZTAHY RUSKA S JEHO OBCHODNÍMI PARTNERY 65

5.2.1. Ukrajina *65*

5.2.2. Bělorusko *70*

5.2.3. Moldavsko *73*

5.2.4. Ázerbájdžán *74*

5.2.5. Turkmenistán ... *76*
5.2.6. Kazachstán ... *78*
5.2.7. Uzbekistán ... *80*
5.2.8. Čína ... *80*
5.2.9. EU ... *82*
ZÁVĚR ... **88**
SUMMARY ... **92**
PŘÍLOHY: ... **93**
LITERATURA ... **97**

Seznam tabulek

Tabulka 1: **Mezinárodní ropovody procházející přes Rusko** ... 10
*Tabulka 2: **Mezinárodní plynovody procházející přes Rusko*** ... 12
Tabulka 3: **Kapacity přístavních terminálů** ... 14
Tabulka 4: **Ukrajina – plyn a jeho přeprava** ... 18
Tabulka 5: **Změna objemu kapacit a exportu ruské ropy podle exportních oblastí (MMbbl za rok)** ... 31
Tabulka 6: **Produkce ropy v Rusku podle místa původu** ... 33
Tabulka 7: **Rozvoj nových nalezišť ropy a plynu** ... 34
Tabulka 8: **Ceny ruského plynu v $/1000 m^3** ... 51
Tabulka 9: **Změna spotřeby ropy podle oblastí v MMbbl** ... 55

Seznam map a grafů

Obrázek 1: **Mapa – Změna kapacit přepravní infrastruktury mezi lety 1990 a 2010** ... 30
Obrázek 2: **Graf - Cena plynu na trzích vybraných zemí bývalého SSSR** ... 53
Obrázek 3: **Graf - Světové ceny ropy a plynu** ... 56
Obrázek 4: **Graf - Srovnání světových cen ropy s ekonomickými ukazateli Ruska** ... 57
Obrázek 5: **Graf - Závislost na ruském plynu** ... 86

Zkratky

bbl – jednotka objemu (1 barel = 158.9873 L)

BTC – ropovod Baku–T'bilisi–Ceyhan

BTE – plynovod Baku–T'bilisi–Erzurum

CEO – Central Executive Officer (generální ředitel)

CPC – ropovod Caspian Pipeline Consortium

MMbbl – milionů barelů

bcm – jednotka objemu (1 bcm = 1 miliarda m^3)

mcm – jednotka objemu (1mcm = 1000 m^3)

SNS – Společenství nezávislých států

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

TNC – Trans National Comapny (nadnárodní korporace)

WTO – World Trade Organization (Světová obchodní organizace)

Úvod

Důvodem k psaní této práce je primárně můj zájem o problematiku energetické bezpečnosti, samotné téma jsem pak zvolil z důvodu, že zcela postrádám vytvoření základní analýzy, ze které – ačkoli nebyla zatím komplexně zpracována – přesto vycházejí mnohé práce, které se této problematice věnují. Onou základní analýzou mám na mysli potenciál exportérů energetických surovin ovlivňovat bezpečnost, ekonomiku a politiku importujících států. Většina výzkumníků totiž tento potenciál bere za garantovaný a jen analyzuje již uskutečněné přerušení dodávek nebo svůj výzkum začíná otázkou „co se stane v případě zastavení dodávek energetických surovin do určité země?“, místo toho aby se ptali „za jakých okolností a zda k tomu vůbec může dojít?“. V této práci si vyberu případ Ruské federace a na něm se budu snažit obhájit **hypotézu**, říkající, že **Ruská federace nemá potenciál svou energetickou politikou ohrozit energetickou bezpečnost EU, ale jde jí, ve vztahu k EU, o zvýšení ekonomických zisků a především o jejich stabilizaci**.

Na území Ruska[1] se nachází přibližně 25 % z celkových známých zásob zemního plynu a 6,4 % ze světových zásob ropy.(EIA, 2009) Rusko má tedy potenciál činit jiné země závislé na jeho dodávkách surovin, to ještě ale nemusí znamenat, že je dokáže ohrozit. Na situaci totiž lze nahlížet i z druhé strany a říci, že v případě Ruské federace není ani tak Evropa závislá na ruském plynu jako je Rusko závislé na evropských penězích. Podle Světové banky (2004, 2005) a neoficiálních zdrojů ruské vlády (2007) činil mezi lety 2004–2007 energetický sektor 25–30 % z ruského HDP (Suni, 2008:9) (HDP Ruska v roce 2007 činilo $ 2 151 miliard) a 60–65 % z příjmů z exportu (WB, 2006:24; WB, 2011:34). Zastavení dodávek do Evropy by tedy znamenalo především obrovské ekonomické ztráty pro Rusko. Tento případ interdependence logicky vylučuje ohrožení evropské energetické bezpečnosti. Aby mohlo Rusko svou energetickou politikou ohrozit blahobyt Evropy a zároveň nezruinovat vlastní ekonomiku, muselo by nalézt nové odběratele pro svůj export, což není se současnou sítí plynovodů a ropovodů dost dobře možné. Tato práce si dává za úkol zjistit, zda Rusko směřuje k diverzifikaci exportu energetických surovin a zvyšuje tak potenciál své energetické politiky a svých ekonomických zisků a zda se Evropa má strachovat o budoucnost energetických surovin importovaných z Ruska, které by mohly být nabídnuty například na asijský či americký trh.

[1] Pojem Rusko používám jako zkrácené označení Ruské federace.

Aby práce byla schopna odpovědět na výzkumnou otázku: **„Je primárním cílem ruské energetické politiky maximalizace zisků z exportu nebo vliv na mezinárodní politiku?“**, bude nutné prozkoumat nejen vztah Rusko–EU, ale také veškeré energetické vztahy (diplomatické, státnické, ale především vzájemnou infrastrukturu – produktovody) mezi Ruskem a hlavními stávajícími i potenciálními odběrateli jeho energetických surovin. Teprve analýza těchto vztahů, analýza kapacit ruské těžby a pochopení energetické infrastruktury nám umožní odpovědět na položenou otázku. Další otázka je postavená na domněnce, že diverzifikace exportu ruských energetických produktů nejenže zvyšuje vyjednávací potenciál Ruska (v případě přerušení dodávek do EU může vyvážet jinam), ale také zvyšuje jeho zisky. Pokud bude Rusko diverzifikovat export energetických surovin, bude moci dovážet tam, kde lépe platí (to se týká především nových terminálů na LNG). Druhá otázka proto zní: **diverzifikuje Rusko export svých energetických surovin?**

Pokud je hypotéza správná, bude reálný politický tlak Ruska směrem k EU, založený na energetické politice, v letech 1990–2001 srovnatelný s obdobím 2001–2010 (přestože se infrastruktura mírně změnila). Ekonomické zisky z ruského exportu energetických surovin se však v těchto obdobích budou lišit. Tvrdím tedy, že více než tlak politický se změnil tlak ekonomický.

Se změnou energetické politiky Ruska kolem let 2001 a 2004/2005 se posílil vyjednávací potenciál Ruska vůči zemím SNS, zásadně se však nezměnil vůči EU. Navíc se po zavedení tržních cen energetických surovin pro odběratele z řad SNS vyjednávací potenciál Ruska opět oslabil. Ve prospěch potvrzení hypotézy, že **Ruská Federace nemá potenciál svou energetickou politikou ohrozit energetickou bezpečnost EU, ale jde jí, ve vztahu k EU, o zvýšení ekonomických zisků a především o jejich stabilizaci,** svědčí i odmítavý postoj EU k možnému vyjednání s Ruskem o ukrajinském dluhu za plyn na přelomu let 2009 a 2010. EU byla přesvědčena, že Rusko si nemůže dovolit zastavit dodávky plynu do EU, což se také potvrdilo. Pokud se povede potvrdit dílčí cíle (neměnnost ruské těžební a přepravní infrastruktury) a ukázat, že velikost problému energetické bezpečnosti EU ve vztahu k Rusku je spíše výsledkem snah médií, než byrokratického aparátu EU a energetické politiky Ruska, bude k potvrzení hypotézy stačit dokladovat vzrůstající zisky Ruska v jeho energetickém odvětví. V každém případě lze očekávat, že odpověď na výzkumnou otázku: **„Je primárním cílem ruské energetické politiky maximalizace zisků z exportu nebo vliv na mezinárodní politiku?“** se bude lišit ve vztahu Ruska k EU, státům SNS, Číně či Japonsku. Cíl se také může lišit podle časového horizontu (krátkodobé/dlouhodobé cíle).

V celkovém souhrnu se bude jednat o enormní souhrn dat, proto si práce neklade za úkol představovat nová data. Bude naopak přejímat závěry již uskutečněných prací (již existují studie popisující vztah Ruska a každého jednotlivého importujícího státu) a skládat je do pomyslné mozaiky, která na konci této **jedinečné případové studie** přinese komplexní pochopení situace.

Rozvržení práce

Práce se týká výhradně vztahů Ruska se zeměmi dovážejícími, nebo majícími zájem dovážet jeho energetické suroviny, v časovém období od rozpadu SSSR do roku 2011. Zhodnocení vývoje energetické politiky a infrastruktury se omezuje na ropu a plyn, tedy na komodity, které mají velký ekonomický potenciál a jejichž přeprava může probíhat i na dlouhé vzdálenosti. První a druhá část práce analyzují vývoj sovětské/ruské energetické infrastruktury a ruské energetické politiky od roku 1991. Třetí část odhaluje vývoj na ruském energetickém trhu, a hledá vztah mezi monopolizací trhu, změnou cen surovin a změnou energetické infrastruktury. Čtvrtá část se zaměřuje na ekonomické zisky Ruska, jejich závislost na energetickém sektoru a na vliv, který má změna infrastruktury na tyto zisky. Poslední pátá část mapuje energeticko-politické vztahy Ruska a jeho obchodních partnerů, a snaží se – v každém případě zvlášť – zjistit, zda stojí za vývojem vzájemného vztahu ekonomické nebo politické motivy. V závěrečné části by měl být z připravených dat vytvořen celistvý obraz, který nám řekne, zda má Rusko potenciál využít svou energetickou politiku k vytváření politického tlaku anebo je cílem jeho energetické politiky zvýšení ekonomických zisků státu.

Metodologie, konceptualizace a operacionalizace

Na obchod s energetickými surovinami mezi Ruskem a EU lze jednoduše aplikovat teorie her. Opakované vězňovo dilema, které říká, že nejvíce oba hráči získají při kooperaci, přesně odpovídá situaci mezi EU a Ruskem na poli energetiky. Dokud neexistují alternativní zájemci o Ruskou ropu a plyn, respektive infrastruktura, která by je mohla přepravit, kooperace mezi EU a Ruskem je nejvýhodnějším řešením.

Protože se jedná o jedinečnou případovou studii energetického vztahu Ruska a jeho obchodních partnerů, kterou nelze pro specifické rozložení infrastruktury (dědictví SSSR) aplikovat jinde ve světě, nebudou v této práci ve větší míře použity teoretické koncepty. Přesto se v této práci budou střetávat teorie liberalismu, především teorie interdependence a realistická teorie s konceptem relativních zisků.

Pokud má práce ověřit, zda Ruská federace může energeticky ohrozit EU nebo ne, bude potřeba vytvořit kauzální model. Ten bude vypadat následovně: Změna infrastruktury a energetické strategie → změna nabídky a poptávky na trhu → dopady na ekonomiku Ruska (dopady na politiku států?).

Operacionalizace

1. K potenciální změně politické i ekonomické síly Ruska, založené na energetické politice, může dojít až po vybudování odpovídající transportní infrastruktury, která dokáže změnit situaci na trhu. Proto tuto **tranzitní infrastrukturu energetických surovin** (ropovody a plynovody) v Rusku ve svém výzkumu určím jako nezávislou proměnnou.
2. Další nezávislou proměnnou bude představovat **změna ruské energetické politiky**.
3. Jako zprostředkující proměnné mi budou sloužit **změna nabídky a poptávky**, **změna cen energetických surovin** a **změna přístupu k energetickým surovinám** jednotlivých zemí.
4. Závislou proměnnou budou reprezentovat **ekonomické zisky Ruska**.
5. Jako kontrolní proměnnou použiji **vzájemné energeticko-politické vztahy**.

Konceptualizace

1. **Změna tranzitní infrastruktury energetických surovin** může ovlivnit jak ekonomickou, tak mezinárodně-politickou situaci. Infrastruktura bude měřena podle potenciálního i reálného objemu transportované suroviny za určitý čas přes (na) určité území.
2. ***Ekonomické prvky***
    1. **Ekonomické zisky** Ruska budeme měřit podle růstu jeho HPD (podílu

energetických surovin na HDP)

2. Ruské **investice** do energetického průmyslu v zahraničí, podle stupně kontroly v těchto společnostech.

3. ***Mezinárodně-politické prvky***

   1. **Vzájemné energeticko-politické vztahy mezi Ruskem a importéry energetických surovin** lze měřit podle objemu transportovaných surovin, poměru vzájemného obchodu, kontrolou nad zdroji, kontrolou nad aktéry, kontrolou nad událostmi a výsledky.

1. Analýza I. – Vývoj ruské energetické infrastruktury mezi roky 1990–2010

1.1. Historie sovětské infrastruktury

Po Druhé světové válce nastal na evropském energetickém trhu zásadní zvrat. Zatímco do začátku války byly energetické potřeby Evropy saturovány z 90 % uhlím, poválečný stav a zastavení exportu uhlí z Německa, Polska a Velké Británie nutil státy s narůstající spotřebou energie k hledání nových alternativ (Haghighi, 2007:38). Poté co se Rusko koncem 50. let přestalo potýkat s vnitřním nedostatkem ropy, bylo v roce 1958 rozhodnuto o výstavbě ropovodu Družba[2] a v rámci Chruščovova plánu na srovnání tempa s USA do dvaceti let byly financovány zásadní částky především do ropné infrastruktury a polí (Makarova, 2008:9). Ropovod měl poskytnout východní Evropě potřebnou ropu a učinit ji ekonomicky závislou na Sovětském Svazu. První část zprovozněná roku 1962 byla doplněna o jedenáct let později souběžným ropovodem s dalšími přípojkami (Pipelines International, 2009:56–57). Rozšíření odbytu v roce 1975 znamenalo, že již o rok později se Sovětský Svaz stal největším producentem ropy na světě a tuto pozici si udržel až do svého zániku. Rusko se opět stalo největším producentem ropy v roce 2009 (BP, 2010).

Těžba plynu se dostala do popředí až spolu s ropnými šoky na světových trzích po roce 1973. Zvýšená poptávka po plynu motivovala Rusko k uskutečnění dlouho odkládaných projektů na těžbu a přepravu plynu. Ovšem první plynovod do Evropy byl postaven už o pět let dříve. Plynovod Bratrství byl prvním z projektů propojujících SSSR se západní Evropou. Přes odbočku do Rakouska odebíral Západ v roce 1978 již 3 bcm plynu. Mezi odběratele sovětského plynu patřily o rok později již i Finsko, Francie, Itálie, Německo a Rakousko (Nies, 2008:17–18).

[2] Dodnes se jedná o nejdelší ropovod na světě. Je stále zcela zásadním zdrojem ropy pro východní Evropu.

1.2. Proměny energetické infrastruktury po rozpadu SSSR

S blížícím se rozpadem SSSR lze pozorovat nárůst nabídky ropy ze strany SSSR, ale také vytížení kapacit a snížení tempa výstavby nových ropovodů a plynovodů.

S rozpadem SSSR zdědilo Rusko:

46 000 km ropovodů;
15 000 km produktovodů[3] a
152 000 km plynovodů (Chow, 2004:28).

Po rozpadu SSSR okamžitě utrpěla produkce. Těžba ropy klesla o 23 %, plynu o 8 %. Produkce plynu se dokázala relativně udržet, protože o něj byl zájem v zahraničí (Makarova, 2008:10). Pokles spotřeby plynu na vlastním trhu a na bývalých trzích SSSR byl kompenzován nárůstem poptávky v západní Evropě. Překážkou exportu nově volné produkční kapacity plynu byla nedostatečná přepravní kapacita. Rusko přitom nebylo dostatečně ekonomicky stabilní a politicky průhledné, aby dokázalo rychle a úspěšně nalákat zahraniční investory pro nové přepravní projekty. Výstavba nových plynovodů a ropovodů měla přijít až koncem 90. let. Přitom výstavba nových a oprava starých plynovodů je nutností, neboť 80 % plynovodů na území Ruska je starších 20–25 let a jsou stále poruchovější (Mitrova, 2009b:414).

Kromě vlastní výstavby začalo Rusko v 21. století prostřednictvím společností Gazprom a Transněft' usilovat i o infrastrukturu ve svém blízkém zahraničí. Zpočátku nebylo s touto politikou příliš úspěšné. Zvrat nastal v roce 2005, kdy Duma řešila přechod na tržní ceny pro některé importéry ruské ropy, kteří zatím získávali ropu za cenu sníženou. Importéři dostali možnost ponechat si nižší ceny, výměnnou za podíly ve svých distribučních soustavách. Gazprom tímto způsobem získal plnou kontrolu nad moldavskými a arménskými plynovody a částečnou kontrolu nad plynovody v Baltských státech, Bělorusku a Srbsku (WIR, 2007:65).

[3] Jednalo se především o produktovody na mazut a jiné palivové ropné produkty.

1.2.1. Výstavba ropovodů

Prvním zásadním projektem se stal **Baltic Pipeline System**, jehož konstrukce probíhala mezi lety 1997–2001. Ropovod spojuje ropná pole pánve Timan-Pechora s baltským přístavem Primorsk nedaleko hranic s Finskem. Pomocí druhé větve tohoto ropovodu je umožněn i transport ropy z oblastí Západní Sibiře a Ural-Volga. Tento projekt financovaný státem znamenal mimo navýšení exportní kapacity v této oblasti také vyškrtnutí Pobaltských republik ze seznamu tranzitních zemí. Ropa o kapacitě 150 MMbbl/rok, původně mířící do Evropy a USA přes terminály Ventspils (Lotyšsko) a Butinge (Litva), je nyní transportována výhradně přes území Ruska. Celková kapacita systému je 474,5 MMbbl/rok (Pipelines International, 2006).

V roce 2001 byl uveden do provozu také ropovod **Caspian Pipeline Consortium** (CPC). Tento projekt odsouhlasený v roce 1996 stojí za stavbou ropovodu z kazašského Tengizu do ruského černomořského přístavu Novorosijsk. V roce 2004 dosáhl výkonu počáteční plánované kapacity 160 MMbbl/rok. Po rozšíření (rok 2010) dosáhla kapacita 262 MMbbl/rok a měla by se dále zvýšit rozšířením v roce 2011 na 482,4 (CPC, 2011a). CPC je ojedinělým projektem, neboť jako jediný ropovod na území Ruska není zcela vlastněn státní společností Transněft'. Ropovod byl postaven konsorciem společností a je tedy majetkem více subjektů. Koncem roku 2010 bylo 31 % CPC ve vlastnictví Ruska (Transněft' – 24 % and CPC Company – 7 %), 20,75 % Kazachstánu (KazMunaiGaz – 19 %, Kazakhstan Pipeline Ventures LLC – 1,75 %) a zbylých 48,25 % mezi sebe dělí firmy jako Shell, Lukoil, ExxonMobil, Agip a další (CPC, 2011b).

Další projekty byly iniciovány ruskými oligarchy, resp. čtyřmi největšími ruskými ropnými společnostmi. Projekty z roku 2002 se zaměřovaly na rozvoj západosibiřských polí, výstavbu ropovodů Murmansk[4] a **Angarsk–Daqing / Angarsk–Nachodka** (export do Číny / Japonska v podání Yukosu) (Chow, 2004:29). Kvůli politickým změnám pod taktovkou Vladimíra Putina, neochotě porušit monopol Transněftu a politice „potírání oligarchů" nebyl žádný z těchto soukromých projektů realizován. Proč byly tyto projekty ruskou vládou zamítnuty nebylo jednoduché pochopit. Rusko v tomto období zaznamenávalo roční nárůst produkce ropy o 8,5 %, vlastní spotřeba zůstávala stále nízká a exportní kapacity pomalu

[4] Z Murmansku by se ropa o kapacitě 360 MMbbl/rok (Vatansever, 2010:8) expedovala primárně do USA a Evropy.

přestávaly stačit produkci. V letech 2003 (ASP, 2003) a 2004 (Upstream, 2004) Rusko opakovaně zažilo tzv. export bottleneck, tedy situaci, kdy je systém limitován jednou jeho částí, v tomto případě byl těžební potenciál brzděn omezenou kapacitou exportní infrastruktury. V roce 2003 bylo 360 MMbbl exportováno alternativními cestami, jakými jsou železnice a řeky (Vatansever, 2010:9).

S odstupem času je již zřetelné, že Rusko odmítlo výše zmíněné projekty právě proto, že byly soukromé. V tomto období se začala projevovat nová ruská energetická politika preferující pomalejší výstavbu pod státní kontrolou před soukromými projekty. To se potvrdilo již koncem roku 2004, kdy vláda vydala nařízení No. 1737 (Transněft', 2011) o rozvoji východosibiřského ropného pole a dala popud k návrhům na export do východní Asie. V roce 2006 byla zahájena výstavba projektu **Eastern Siberia – Pacific Ocean Oil Pipeline** v jehož rámci byl roku 2010 postaven také ropovod Angarsk-Daqing, který navrhoval Yukos již v roce 2001. Kapacita větve **Taishet–Kazachinskoye–Skovorodino–Daqing** vedoucí do Číny je 108 MMbbl/rok. K zahájení přepravy došlo 1. 1. 2011 (RUVR, 2011). Druhá větev projektu **Taishet–Kazachinskoye–Skovorodino–Nachodka**, jejímž cílem je přímořský terminál, by měla rozšířit kapacitu vývozu do východní a jihovýchodní Asie o dalších 216 MMbbl/rok (Transněft', 2011). Práce na druhé větvi již byla zahájena.

Posledním velkým ropovodem z geopolitického hlediska je **Baltic Pipeline System II.** (BPS II.), jehož projektování započalo po sporech o tranzit ropy přes Bělorusko roku 2007. Jeho funkce je obdobná té, kterou má BPS I., tedy umožnit obejít tranzitní státy a ropu prostřednictvím přístavů Primorsk a Ust-Luga expedovat po moři. To by mělo zajistit větší flexibilitu vývozu, nezávislost na politice třetích států a nižší tranzitní poplatky. BPS II. bude napojen na ropovod Družba před hranicemi s Bulharskem. Jeho kapacita bude činit 273,6 MMbbl/rok a do provozu by měl být spuštěn v roce 2012 (Transněft', 2011).

Mimo velké uskutečněné projekty a projekty ve výstavbě Transněft' spolupracuje na dalších strategických ropovodech. Patří mezi ně ropovod **Burgas–Alexandroupolis** (Trans Balkan Pipeline), který my měl v budoucnu umožnit přepravovat více ropy z Černého moře do Středomoří a zvýšit flexibilitu ruského exportu. Úžiny Bospor a Dardanely jsou již přepravně zcela vytíženy. Uskutečněním projektu by Transněft' za podpory Řecka a Bulharska získal větší kapacity (360 MMbbl/rok) a s 51% podílem v projektu i kontrolu nad kazašskou ropou z ropovodu CPC (Transněft', 2011). K transbalkánskému projektu existuje i alternativa, kterou je ropovod **Samsun–Ceyhan**, vedoucí v tomto případě výhradně přes Turecko. Projekt Samsun–Ceyhan je vlastněn konsorciem převážně ruských společností. Zda se projekty budou realizovat není doposud jasné.

Tabulka 1: **Mezinárodní ropovody procházející přes Rusko**

Země	**Jméno ropovodu podle IHS**	**Kapacita (MMbbl/rok)**
Ázerbájdžán–Rusko	Northern Route Export Pipeline	**36.5**
Kazachstán–Rusko	*Tengiz–Grozny (integrována do ropovodu CPC)*	146.4
Rusko–Bělorusko	*Unecha–Polotsk 1 (ukončen provoz)*	351.4 [5]
	Unecha–Polotsk 2 (loop line) (ukončen provoz)	165.8
	Yaroslav–Polotsk	**394.7**
Rusko–Bělorusko–Polsko–Německo	Druzhba Line I	**600.4**
Rusko–Čína	Blagoveshchensk–Heihe (ve výstavbě)[6]	
	ESPO–Daqing	**108**
Rusko–Kazachstán	Atyrau–Samara Pipeline	**219**
	Caspian Pipe Consortium (Tengiz–Novorossiysk)	**241.6** (od roku 2014 by měla být kapacita navýšena na 478.9)
	Kenkiyak–Orsk I	**73.0**
	NPS-6–Orsk	**15.8**
	Omsk–Pavlodar	**263.6**
Rusko–Ukrajina	Kremenchug Line (Samara–Lisichansk)	**648**
	Nikolskoye–Kremenchug	**131.8**
Ukrajina–Rusko	Lisichansk–Tikhoretsk	**–**
Celkem funkčních		**3079,6**
Z toho postavených po roce 1990		**349,6 (11,4%)**

Zdroj:(2010) Petroconsultants SA, (EIA, 2010b; Qclub, 2011) + data uvedená v této kapitole

[5] Tyto zrušené ropovody nerozšiřovaly přepravu, ale jen umožňovaly přesměrovat ropu z ropovodu Družba určenou pro Evropu do baltských přístavů, odkud mohla být exportována po moři.

[6] Jedná se přeshraniční ropovod v délce několika set metrů, kapacita proto není zatím specifikována.

1.2.2. Výstavba plynovodů

Většina plynovodů na území dnešního Ruska byla vystavěna v 70. a 80. letech minulého století. 70 % z nich bylo vybudováno před rokem 1985 a 14 % z nich již přesáhlo svou plánovanou životnost (Makarova, 2008:15).

Současná kapacita klíčových plynovodů do Evropy je plně vytížena. Oblast Nadym-Pur-Taz vyprodukuje kolem 518 bcm/rok, což přesně odpovídá přepravní kapacitě, která je na něj napojena (Stern 2009b:68).

Projektem, který měl umožnit přesun odbytu plynu z bývalých sovětských republik a Ruska na západ se stal **plynovod Yamal**. O jeho výstavbě bylo rozhodnuto již v roce 1994. Kapacita plynovodu je 33 bcm/rok. (Balmaceda, 2006:18,21) Vede z Ruska přes území Běloruska, Polska a Německa. Na území Ruska a Běloruska je vlastněn Gazpromem. Na území Polska a Německa má Gazprom v projektu již jen menší než 50% díly. Plynovod začal pracovat v roce 1999 a do plného provozu s vytíženou kapacitou se dostal v roce 2006 (Yafimava, 2009:141). Původně plánovaný plynovod Yamal II nebyl nikdy realizován. Způsobily to zhoršující se vztahy s Běloruskem, které přestalo být vnímáno jako bezproblémový tranzitní stát, a pokles poptávky na polském trhu.

Výstavba plynovodu **Nord Stream** byla schválena na říjnovém summitu mezi EU a Ruskem v roce 2001. Plynovod, jehož výstavba je právě ve finální fázi, vede po dně Baltského moře z Vyborgu do německého Grelfswaldu. Plynovod zahrnuje také suchozemskou část na území Ruska, dlouhou 917 km. Celková kapacita plynovodu je 55 bcm/rok[7] (Mitrova, 2009b:422). Plynovod je vlastněn z 51 % Gazpromem, po 15,5 % mají E.On/Ruhrgaz a BASF/Wintershall a společnosti Gasuine a GDF Suez vlastní každá 9 % (Nord-Stream, 2011). Původně měl plynovod dopravovat plyn ze Štokmanova ložiska, posléze byl zdroj změněn na pole Jižní Ruskoje.

Třetím nově uskutečněným projektem je plynovod **Blue Stream**, vedoucí po dně Černého moře z Ruska do Turecka. Příprava výstavby započala v roce 1997 a byl uveden do provozu o osm let později. Důvodem pro stavbu tohoto plynovodu byla stoupající turecká poptávka a absence přímého plynovodu. Turecko se stalo třetím největším odběratelem ruského plynu. Dříve byl plyn do Turecka dopravován složitou cestou přes Ukrajinu, Moldavsko, Rumunsko a Bulharsko. Plynovod disponuje kapacitou 16 bcm/rok. Jeho kapacita

[7] V první fázi se bude jednat jen o poloviční kapacitu (22,5 bcm/rok).

byla v roce 2007 pro snížení poptávky Turecka využita jen z 50 % (Mitrova, 2009b:422–23). Vlastnictví projektu je rovným dílem rozděleno mezi Gazprom a italskou Eni (Pipelines International, 2007).

Tabulka 2: ***Mezinárodní plynovody procházející přes Rusko***

Země	**Jméno plynovodu podle IHS**	**Kapacita (bcm/rok)**
Estonsko–Lotyšsko–Rusko	Valday–Pskov–Riga	**6,3**
Estonsko–Rusko	Serpukhov–St. Petersburg–Tallinn	**12,4**
Finsko–Rusko	St. Petersburg–Vyborg–Imatra	**7,5**
Litva–Rusko	Vilnius–Kaliningrad	**2**
Rusko–Bělorusko–Polsko–Německo	Yamal-Europe	**32,3**
Rusko–Bulharsko	South Stream (plánován)	63
Rusko–Čína	West Siberia–China (Altaj) (odloženo)	
	East Siberia–China (plánováno)	
Rusko–Finsko–Švédsko–Dánsko–Německo	Nord Stream (ve výstavbě)	**55** (2x27,5 v letech 2011/2012)
Rusko–Japonsko	Sakhalin–Hokaido (plánováno)	
Rusko–Bělorusko–Ukrajina	Torzhok–Dolina	**32**
	Yamal–Uzhgorod	**86,2**
Rusko–Gruzie	Saguramo–Beregovata	**2,4**
Rusko–Gruzie–Ázerbájdžán	Mozdok–Baku II	**10**
Rusko–Kazachstán	Central Asia–Centre IV	**20**
	Dombarovka–Orenburg	**8,2**
	Makat–Northern Caucasus	**32**
Rusko–Kazachstán–Ukrajina–Slovensko–Česká Republika–Německo–Francie	Soyuz Export Line	**44**
Rusko–Turecko	Blue Stream	**16**
Rusko–Ukrajina	North Caucasus – Centre	**20,5**
	Urengoy–Novo-Pskov	**32**
	Urengoy–Uzhgorod	**31,7**
	Yelets–Kursk–Dakann'Ka	**37,5**
Turkmenistán–Uzbekistán–Kazachstán–Rusko	Central Asia – Centre	**21,8**
Uzbekistán–Turkmenistán–Kazachstán–Rusko		**40**
Uzbekystán–Turkmenistán–Kazachstán–Rusko–Ukrajina	Central Asia – Centre IV	**26,9**
Celkem		**576,7**
Z toho postavených po roce 1990		**103,3 (17,9 %)**

Zdroj:(2010) Petroconsultants SA, + data uvedená v této kapitole

1.2.3. Výstavba ropných terminálů

Výstavba nových ropovodů a plynovodů může poskytnout potřebnou diverzifikaci, zmenšit závislost na tranzitních a dodavatelských zemích, nezbavuje však závislosti na samotné infrastruktuře a na politické vůli nových dodavatelů a nových tranzitních států. Jedinou skutečnou diverzifikací, zbavující závislosti na zdroji i zprostředkovateli, je obchod námořní, snadno použitelný při obchodu s ropou[8]. Ropa je poté prodávána na tzv. spotových trzích, kde může libovolný zákazník ropu připravenou k expedici kdykoli koupit. Přeprava plynu ve zkapalněném stavu (LNG) a prodej plynu na spotových trzích je daleko náročnější a dražší. Doprava po moři je výhodnější i pro producenty, kteří mohou při poklesu poptávky na svém tradičním trhu exportovat ropu jinam.

Rusko se proto snaží po rozpadu SSSR zaměřovat na výstavbu ropných terminálů a nově také terminálů na LNG. Terminál pro export LNG funguje v Rusku zatím jen jeden – Prigorodnoye na Sachalinu. Velkých ropných terminálů je v Rusku více. Bohužel jsou v pracích týkajících se ruské geopolitiky často zcela opomíjeny, přestože jejich podíl na celkovém ruském exportu přesáhl v roce 2010 50 % a nadále stoupá. Největším ropným terminálem je Primorsk u Baltického moře. Byl zprovozněn v roce 2001 a jeho exportní kapacity činí 547,5 MMbbl/rok (EIA, 2010a), což je více než součet kapacit severní i jižní větve ropovodu Družba. Ropu pro tento terminál zajišťuje ropovod BPS I. V blízkosti přístavu Primorsk byl koncem roku 2010 otevřen také terminál Ust-Luga s kapacitou 216 MMbbl/rok (Portnews, 2011a). Jeho provoz bude zajišťovat ropovod BPS II. K dalším patří De-Kastri, Kozmino, a Prigorodnoye (na Dálném východě), stejně jako Novorossiysk, a Tuapse (u Černého moře).

[8] Při obchodu s ropou jsou běžně používány spotové trhy, na kterých lze koupit ropu za nižší než smluvní ceny. Výhodou smluvních dodávek je stabilní cena, za kterou je ropa dodávána. V rámci kontraktu se ceny mohou měnit jen jednou za dohodnuté období. Nejčastěji po jednom roce, čtvrtletí nebo jednom měsíci.

Tabulka 3: ***Kapacity přístavních terminálů***

Název terminálu	Umístění	Datum prvního exportu	Kapacita
Primorsk	Baltské moře	2001	547,5 MMbbl/rok
Ust-Luga	Baltské moře	2010	216 MMbbl/rok
Spetsmornefteport Kozmino (Nachodka)	Japonské moře	2009	108 MMbbl/rok (rozšířitelné na 216 MMbbl/rok)
De-Kastri	Japonské moře	2006	88 MMbbl/rok
Novorossiysk	Černé moře	1879 (přibližně)	288 MMbbl/rok
Tuapse	Černé moře	1928	72 MMbbl/rok
Belokamenka Archangelsk (plovoucí terminál)	Barentsovo moře	2004	88 MMbbl/rok
Prigorodnoye	Ochotské moře (Sachalin)	2009	9,6 milion tun LNG/rok (**12,8 bcm/rok**)
Kapacita celkem			**1407,5–1515,5**
Kapacita postavená po roce 1990			**1047,5–1155,5 (74–76 %)**

Zdroje: EIA, 2010a; Portnews, 2011a; Portnews, 2011b; Seatrade, 2011, Reuters, 2009b, Rosněft, 2011b; Gazprom.

1.2.4. Rozvoj nalezišť zemního plynu a ropy

Zatímco v oblasti přepravy plynu a ropy na území Ruska dochází v posledních deseti letech ke snaze o diverzifikaci a navýšení kapacit, rozvoj nalezišť těchto surovin značně zaostává.

V případě plynu pocházelo v roce 2010 přes 85 % veškerého vytěženého ruského plynu z nalezišť Zapolyarnoye, Pestsovoe, Kharvutinskoe, Yuzhno-Russkoe, Zapadno-Pestsovoe, Medvezhe, Urengoy Achimovskoe, v malém regionu Nadym-Pur-Taz (Západní Sibiř), na východ od ústí řeky Ob (Stern, 2009b:67). Většina polí tohoto naleziště je přitom od roku 2000 za vrcholem těžby. K udržení stávající hladiny těžby budou otevřena nová naleziště v Obském zálivu a na Jamalském poloostrově. Obě nová naleziště se nalézají do 400 km od regionu Nadym-Pur-Taz. Naleziště budou napojena vlastním potrubím do stávající sítě u

města Ukhta. Přípojné plynovody dosáhnou délky 1100 km. Další možností rozšíření těžby je rozvoj **Štokmanova ložiska**[9] v Barentsově moři (cca 600 km od Kolského poloostrova). Jeho výhodou je geografická proximita k Evropě.

Od rozpadu SSSR do konce roku 2012, kdy má být otevřeno první z jamalských polí Bovaněnkovo (Stern, 2009a:2), docházelo spíše k rozšiřování stávající těžby, než k rozvoji nových ložisek. Výjimkou je zprovoznění projektů Sachalin I. a Sachalin II. v roce 2005 resp. 1999/2009 (ropa/plyn).

V projektu **Sachalin I.** má ruská vláda pouze 20% podíl prostřednictví státní společnosti Rosněfť. Zbylá část projektu se dělí v poměru 30 % ExxonMobil, 30 % japonské Sodeco a 20 % indický ONGC (Rosněfť, 2011a). Důvody proč Rusko má jen minoritní podíl v projektu jsou dva: 1) Projekt vznikal ještě v 90. letech 20. stol. a 2) přírodní podmínky v této oblasti jsou natolik nepříznivé, že si žádají využití nových technologií, kterými ruské firmy nedisponovaly. Projekt je zaměřen primárně na těžbu plynu. Plyn z projektu Sachalin I. je použit výhradně pro domácí trh. Ropa je pomocí přímořského terminálu De-Kastri doručována do Japonska a Jižní Koreje.

Projekt **Sachalin II.** papírově vznikl již v roce 1994 a byl vlastněn výhradně zahraničními firmami (Royal Dutch Shell, Mitsui a Mitsubishi). Na rozdíl od prvního projektu se v tomto případě odehrává veškerá těžba z mořských těžebních plošin. První vytěžená ropa byla dodána na asijské trhy již v roce 1999. V roce 2003 byla zahájen druhá fáze projektu zaměřená na těžbu a zkapalňování plynu. O tři roky později koupil Gazprom přesně polovinu projektu a stal se majoritním vlastníkem (50 % + 1 akcie). Prodej akcií Gazpromu proběhl po roztržce mezi sachalinským konsorciem a ruskou vládou ohledně nedodržování dohodnutých standardů ochrany životního prostředí. Vláda pohrozila možnou pokutou $ 50 mld. a odebráním licence (Parfitt, 2006). „Kompromisním“ řešením se stalo odprodání poloviny projektu Gazpromu, který měl dohlédnout na ochranu životního prostředí a který v roce 2007 skutečně získal ověření o splnění požadavků na ochranu životního prostředí. V roce 2009 byla završena druhá fáze projektu a došlo k prvnímu exportu LNG do Japonska. Rozvoj projektu a jeho následná kontrola je pro Rusko zcela klíčová. Na projektu byly využity v Rusku dosud nepoužívané technologie zkapalňování plynu a jeho transportu. Navíc byly technologie aplikovány v extrémních přírodních podmínkách. Proto znamenalo získání rozhodujícího slova v konsorciu i neomezený přístup k technologiím, které mohou být nyní replikovány v projektech v Baltském a Barentsově moři.

[9] Do provozu by mělo být ložisko uvedeno v roce 2016/2017 (OGJ, 2010).

V přípravě jsou i projekty Sachalin III.–VI. Mezi majoritními vlastníky těchto projektů již vždy vystupuje společnost Rosněfť nebo Gazprom.

Mezi největší nová otevřená ložiska rozšiřující již existující těžební oblasti patří ložisko **Yuzhno-Russkoye** v regionu Nadym-Pur-Taz. Bylo uvedeno do provozu v roce 2007 a jeho zásoby jsou odhadovány na cca 600 bcm (Wintershall, 2010). Vytěžený plyn je určen pro Evropu a je přepravován stávajícími plynovody Bratrstvo.

1.2.5. Konkurenční projekty za hranicemi Ruska

Z evropského hlediska nejznámějším naplánovaným projektem je plynovod Nabucco a jeho prodloužení v podobě Transkaspického plynovodu, který by měl umožnit import plynu z Turkmenistánu a Kazachstánu. Přes získání souhlasu zúčastněných zemí se stavbou, projekt stojí.. Důvodem jsou obavy z potenciálně nebezpečného transportu plynu přes Gruzii. V srpnu 2008 bezpečnostní obavy potvrdila válka mezi Gruzií a Ruskem. Společnost BP musela na dobu konfliktu zastavit provoz plynovodu South Caucasus. Ropovod BTC byl ve stejné době mimo provoz kvůli útoku kurdských separatistů (Mitrova, 2009b:406). Dalším omezením je současná absence dostatečných produkčních kapacit, které by naplnily tento plynovod. V části trasy plánovaného plynovodu Nabucco byl v roce 2007 uveden do provozu plynovod Baku–T'bilisi–Erzurum (BTE), exportující ázerbájdžánský plyn do Turecka. Jeho kapacita je 22 bcm/rok (EIA, 2010c). Nadpoloviční většinu v projektu BTE mají britské BP a norský Statoil.

K důležitým ropovodům postavených od rozpadu SSSR za hranicemi Ruska patří ropovody BTC (Baku–T'bilisi–Ceyhan) a Kazachstán–Čína. První jmenovaný je v provozu od roku 2006 a slouží k přepravě ázerbájdžánské ropy do středomořského přístavu Ceyhan. Jeho kapacita je 365 MMbbl/rok. Od roku 2008 slouží také k přepravě kazašské ropy, která je doručena přes Kaspické moře do ázerbájdžánského Baku a dále pokračuje skrze ropovod BTC (EIA, 2010b). Ropovod Kazachstán–Čína byl zprovozněn v roce 2006. Kapacita ropovodu činí 73 MMbbl/rok. Podle posledních zpráv by se měla kapacita do roku 2013 zvětšit na dvojnásobek (SRI, 2011). Na tuto exportní trasu do Číny je napojen také ropovod z Uzbekistánu a ropovd Atyrau–Samara, dříve sloužící pro zásobování kazašského trhu.

1.2.6. Propojující energetická infrastruktura

V této části bude podrobněji rozebrána infrastruktura klíčových států bývalého SSSR. Na konci kapitoly bude na základě těchto dat vytvořena mapa znázorňující, jakým způsobem se změnily přepravní kapacity mezi těmito státy.

1.2.6.1. Ukrajina

Ukrajina je z hlediska Evropy zcela nepostradatelným tranzitním státem, přes který se do Evropy dostává kolem 70 % veškerého plynu z Ruska[10] (Cohen, 2009:3) a 14 % dodávek ropy (IEA, 2006:204). Velkoobjemové plynovody a ropovody na Ukrajině jsou vlastněny státem a podle zákona z roku 1996 nesmějí být privatizovány. Jejich celková délka činí 37 600 km (IEA, 2006:205–207). Třetina z této infrastruktury (70 % plynovodů) již překročila svou plánovanou životnost (Mitrova, 2009b:414) a bude muset být v dohledné době nahrazena. Přečerpávací stanice podél ropovodů a plynovodů jsou velmi zastaralé a dosahují jen 25% účinnosti. Do oprav by proto mělo být do roku 2030 investováno $ 18 mld (IEA, 2006: 214).

Kapacity:

Vstupní kapacita plynu z Ruska na území Ukrajiny:	290[11] bcm/rok
Exportní kapacita plynu mimo Rusko:	175 bcm/rok
Z toho pro Západní Evropu:	140 bcm/rok
Zásobníky o objemu:	33 bcm.
Vstupní kapacita ropy z Ruska	820 MMbbl/rok
Exportní kapacita do EU (Slovensko)	288 MMbbl/rok

Zdroje: IEAb, 2006:208,230–2; Cohen, 2009:7.

Ukrajina přijímá „ruský“ plyn na 12 předávacích místech na hranicích Ruska a Ukrajiny. Plyn proudící na Ukrajinu směřuje z více než 50 % na Slovensko a dále do EU. Dalšími příjemci ruského plynu proudícího přes Ukrajinu jsou jižní Rusko, Moldavsko, Polsko, Rumunsko a Maďarsko (IEA, 2006:208). Zásobníky o objemu 33 bcm jsou schopny

[10] V roce 2006 to bylo dokonce až 80 % (Stern, 2006:2).
[11] Simon Pirani uvádí 280 bcm/rok (Pirani, 2009c:109)

v zimě poskytnout až polovinu veškeré spotřeby Ukrajiny. Podle energetické strategie do roku 2030 chce Ukrajina zvětšovat své zásobníky tempem 7 bcm za rok (IEA, 2006:2010).

Během posledních 20 let došlo na Ukrajině jen k minimálním investicím do infrastruktury. Mimo pravidelné částky na základní údržbu bylo investováno jen do ropovodu Oděsa–Brody. Ten měl podle původních plánů přepravovat Kaspickou ropu přes Polsko na západ a snížit tak závislost na Rusku. Po dostavbě části Oděsa–Brody v roce 2002 Ukrajina nebyla schopna uzavřít smlouvu o dodávkách ropy a proto byl ropovod nejdříve nevyužit a poté v roce 2004 použit pro transport ruské ropy v severojižním směru. K opětovnému přesměrování a dopravě ázerbájdžánské ropy do Běloruska došlo v polovině února 2011 (Reuters, 2011).

Tabulka 4: ***Ukrajina – plyn a jeho přeprava***

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Plyn (objem plynu v bcm/rok)							
Spotřeba	68,7	68,1	68,9	65,9	62,8	59,3	44,2
Import	56,9	55,4	55,8	53,3	49,1	48	26,7
Produkce	19,4	20,3	20,5	20,7	20,7	19,8	20,2
Cena importovaného plynu	$ 50	$ 50	$ 44–80	$ 95	$ 130	$ 179,5	$ 232
Celkový objem importu v mld $.	2,84	2,77	3,2	5,06	6,38	8,6	6,24
Přeprava (objem plynu v bcm/rok)							
Do Evropy	112,4	120,3	121,5	113,8	112,1	116,9	92,8
Do CIS	16,8	16,8	14,9	14,7	3,1	2,7	3
Cena přepravy v $/100km/1000 m^3	Barterový obchod	Barterový obchod	$ 1,09	$ 1,60	$ 1,60	$ 1,70	$ 1,70
Celkový tržba za přepravní služby v mld $.	1,48	N/A	1,5	2,2	2,1	2,34	1,88

Zdroj: (Pirani, 2009a:6,26; EIA, 2011; Pirani et al., 2010:9)[12]

[12] Kde se informace ve zdrojích rozcházejí, jsou použity informace z později publikovaného zdroje.

Ropný potenciál:

Od roku 1992 se roční těžba ropy z 30 000 bbl/rok dostala na 40 000 bbl/rok (EIA, 2011). Ani do budoucna se nedá předpokládat zásadní změna tohoto stagnujícího trendu, neboť Ukrajina má na svém území prověřené zásoby jen o objemu 400 MMbbl, což ji odsunuje až na 45. místo na světě.

Rafinovací potenciál:

Zcela odlišná situace je na poli rafinace. V dobách SSSR byla Ukrajina obilnicí Evropy i klíčovým producentem oceli v SSSR. Proto musela disponovat velkou rafinovací kapacitou. V roce 1993 byla schopna rafinovat 454 MMbbl/rok, ale protože rozpad SSSR znamenal i nabourání obchodních vztahů, skutečný objem rafinované ropy činil pouze 208 MMbbl/rok a dále klesal až na 95 MMbbl/rok v roce 2000. K roku 2009 se rafinovaný objem dostal na 127 MMbbl/rok, kapacita rafinérií však stále zůstává vysoká (321 MMbbl/rok). (EIA, 2011) Ukrajina by se proto mohla stát v budoucnosti exportérem ropných produktů. Možnost exportu ropných produktů závisí na schopnosti smluvně zajistit více ropy z Ruska a na strategii rafinérií samotných.

Potenciál přírodního plynu:

Produkce plynu na Ukrajině se pohybuje od rozpadu SSSR kolem 20 bcm/rok (Pirani, 2009c:105). Na místo proklamovaného zvýšení produkce z počátku tisíciletí dochází k jejímu poklesu, což svědčí o překonání vrcholu těžby. Údaje o rezervách plynu se velmi liší. Zatímco vláda odhaduje rezervy na 1024 bcm, odhady soukromých subjektů se blíží 300 bcm (Pirani, 2009c:106).

1.2.6.2. Bělorusko

Bělorusko je po Ukrajině druhým nejdůležitějším tranzitním státem. Přes Bělorusko je přepravováno 20 % ruského plynu a 50 % ropy určených evropským zemím (Balmaceda, 2006:1). Na území Běloruska se o přepravní infrastrukturu dělí více společností: Beltransgaz spravuje vysokotlaké plynovody; Beltopgaz je zodpovědný za lokální plynové distribuční sítě; Belněftěchim a Gomeltransněfť Družba se starají o těžbu a přepravu ropy.

Beltransgaz spravuje plynovodní soustavu Northern Lights, která přepravuje plyn do Polska, Baltských států a Kaliningradu. Z počátku paralelní plynovod Yamal I. pokračuje přes Polsko do Německa. Je vlastněn výhradně Gazpromem a spravován společností Beltransgaz. Plynovod Yamal byl uveden do provozu v roce 1999 a jeho kapacita je 33 bcm/rok.

(Balmaceda, 2006:21) V roce 1994 byl postaven systém spojující Northern Lights se systémem vedoucím přes Ukrajinu (Yafimava, 2009:139).

Kapacity:

Vstupní kapacita plynu z Ruska na území Běloruska:	80 bcm/rok
Vstupní kapacita ropy z Ruska na území Běloruska	995 MMbbl/rok
Výstupní kapacita plynu celkem:	48,9–57,7 bcm/rok
Z toho pro EU:	48,9–57,7 bcm/rok
Výstupní kapacita ropy do Litvy a Lotyšska:	233 MMbbl/rok
Výstupní kapacita ropy do Polska/Ukrajinu:	262,8/182,5 MMbbl/rok
Zásobníky plynu o objemu:	0,66 bcm.

Zdroje: Yafimava, 2009:142–3; Janeliunas & Molis, 2006:16; Balmaceda, 2006:26.

Ropný potenciál:

Maximální produkce dosáhla svého vrcholu v roce 1970, kdy Bělorusko těžilo 57,6 MMbbl/rok. Do dnes těžba klesla na pouhých 11,3 MMbbl/rok, což pokrývá 20 % domácí spotřeby. (EIA, 2011)

Rafinovací potenciál:

Bělorusko s rozpadem SSSR zdědilo nejmodernější sovětské rafinerie. Rafinovací kapacita 79,2 MMbbl dává Bělorusku ohromný potenciál jak nakládat s Ruskou ropou. Na území Běloruska jsou celkem dvě rafinerie. Rafinerie Mozyr je vlastněna státem a ruským Slavněftěm. Rafinerie Novopolotsk je výhradním majetkem běloruské společnosti Naftan. Obě rafinerie mají stejnou strategii, podle které jsou ruští dodavatelé ropy vypláceni procentuálně z prodaných rafinovaných produktů. (Balmaceda, 2006:27–8)

Potenciál přírodního plynu:

Těžba přírodního plynu na území Běloruska je v poměru ke spotřebě zcela zanedbatelná. Roční produkce je zhruba 0,23/bcm a neustále klesá. Na území Běloruska jsou zásoby plynu odhadovány na 100 bcm. Rozšiřování těžby je proto nerentabilní. (EIA, 2011)

1.2.6.3. Moldavsko

Přestože Moldavsko na svém území nemá zásoby ropy a plynu, je důležitou přepravní tepnou ruského plynu do Rumunska, Bulharska, Makedonie a Turecka. Přes území Moldavska je přepravováno 22 bcm/rok (Bruce & Yafimava, 2009:170).

Plynovody na území Moldavska patří společnosti Moldovagaz, která je z 50 % vlastněna Gazpromem (Bruce & Yafimava, 2009:172). Ten získal v roce 1999 kontrolu nad přepravní infrastrukturou výměnou za odepsání části dluhů (Bruce & Yafimava, 2009:181).

1.2.6.4. Gruzie

Gruzie je důležitou transportní zemí, přes kterou proudí do Evropy kaspická ropa a plyn. Gruzie je si svého postavení vědoma a řádně ho využívá. Zatímco tranzitní poplatky v zemích SNS se pohybují (rok 2008) mezi $ 1,1 a $ 3,09/mcm/100 km, Gruzie účtuje za stejnou přepravu $ 20–$ 25 (Mitrova, 2009b:413).

1.2.6.5. Ázerbájdžán

Ázerbájdžán je historicky důležitou oblastí těžby ropy a plynu[13]. Rozpad SSSR se velmi podepsal na jeho těžbě a zajištění odbytu. Ázerbájdžánu trvalo téměř 5 let, než se byl schopen adaptovat na nové podmínky a opět se stát zemí exportující ropu, v případě plynu si musel počkat až do roku 2007 (Bowden, 2009: 224). Plyn dnes exportuje do Gruzie a Turecka pomocí plynovodu South Caucasus Pipeline (také zvaný Baku–T'bilisi–Erzurum), uvedeným do provozu v roce 2007. Plynovod vede paralelně s ropovodem BTC (Baku–T'bilisi–Ceyhan). BTC zahájil svou přepravu v roce 2006. Do středomořského terminálu Ceyhan je schopen přepravit až 360 MMbbl/rok (Bowden, 2009:226). Před tím, než byl uveden do provozu ropovod BTC, probíhala přeprava ropy z Ázerbájdžánu třemi cestami. Severní cestou (Baku–Novorossiysk) s kapacitou 36,5 MMbbl/rok. Od roku 1999 západní cestou (Western Route Export Pipeline), směřující do gruzínského černomořského přístavu Supsa a mající kapacitu 52,5 MMbbl (Ismailzade, 2006:14; EIA, 2010c). Třetí přepravní cestou byla železnice směřující do Gruzie. První dvě přepravní cesty jsou i nadále používány. Jak nové ropovody, tak i investice do nových nalezišť pocházejí především od neruských firem, jako např.: BP, Statoil, Socar, Chevron a další. Veškerá infrastruktura potřebná pro přepravu a těžbu plynu zůstává ve státních rukou, prostřednictvím společnosti Socar. (Bowden, 2009:220–8)

[13] V 90. letech 19. století byl největším producentem ropy na světě. V roce 1940 byl největším producentem plynu v SSSR.

Kapacity:

Exportní kapacita ropy:	449 MMbbl/rok
Z toho přes Rusko:	36,5 MMbbl/rok
Exportní kapacita plynu:	23 bcm/rok
Z toho přes Rusko:	1 bcm[14].

Zdroje: EIA, 2010c; Ismailzade, 2006:14; Bowden, 2009:226

Ropný potenciál:

Rezervy jsou odhadovány na 7000 MMbbl.

Produkce činí 380 MMbbl; v roce 1990 to bylo jen 81,1 MMbbl. (EIA, 2011)

Rafinovací potenciál:

145,6 MMbbl/rok (EIA, 2011)

Potenciál přírodního plynu:

Ázerbájdžán disponuje reservami o objemu 850–1280 bcm (EIA,2011; BP, 2010). Ročně vyprodukuje 16,5 bcm. K exportu je určeno 5,9 bcm. Ve srovnání s rokem 1990 došlo ke zdvojnásobení produkce. (EIA, 2011)

1.2.6.6. Turkmenistán

Turkmenistán nehraničí s Ruskem, přesto je zásadním energetickým hráčem v post-sovětském ekonomické prostoru. Dodávky Turkmenského plynu jsou směřovány do Kazachstánu, Uzbekistánu, Ruska (předprodáván na Ukrajinu) a od roku 1997 také do Íránu. Kapacita exportu do Iránu se postupně zvyšovala až na 20 bcm v roce 2010 (Zhukov, 2009a:288; BBC, 2010). Zcela zásadním projektem je nově otevřený plynovod Central Asia–China (Turkmenistán–Čína). O jeho výstavbě bylo rozhodnuto v listopadu 2006 a již v prosinci 2009 byl uveden do provozu. Jeho kapacita je 40 bcm/rok (30 bcm z Turkmenistánu + 10 bcm z Kazachstánu). (BBC, 2009)

Kapacity:

Exportní kapacita plynu:	115 bcm/rok
Z toho přes Rusko[15]:	65 bcm/rok

[14] Mimo plynovodu BTE existuje ještě exportní plynovod Gazi–Magomed–Mozdok. Ten má kapacitu jen 1 bcm/rok a před rokem 2007 byl využíván k importu plynu z Ruska (EIA, 2010c).

[15] Vede nejprve přes Kazachstán. V podstatě se jedná o kapacitu sdílenou s Kazachstánem.

Zdroje: Zhukov, 2009a:288; BBC, 2009; EIA, 2010b.

Ropný potenciál:

Rezervy jsou odhadovány na 600 MMbbl. Roční produkce Turkmenistánu rostla z 40,1 MMbbl v roce 1990 na 73,8 MMbbl v roce 2010. (EIA, 2011) Vytěžená ropa je použita pro domácí trh.

Rafinovací potenciál:

86,5 MMbbl/rok (EIA, 2011)

Potenciál přírodního plynu:

V uplynulých letech Turkmenistán produkoval kolem 60 bcm/rok. V důsledku ekonomické krize, sérii výbuchů na turkmenském exportním plynovodu a roztržkou s Ruskem ohledně exportních cen, klesla v roce 2009 produkce na 38,1 bcm. S ročním exportem kolem 35–52 bcm si Turkmenistán drží po Rusku druhou pozici mezi státy bývalého SSSR (Zhukov, 2009a:271). Rezervy turkmenského plynu jsou odhadovány na 2831 bcm. BP odhaduje turkmenské rezervy zcela odlišně na 8100 bcm (BP, 2010). Vládní strategie pro rozvoj těžby plynu a ropy hovoří dokonce o 22 400 bcm rezerv. Stejný vládní dokument také předpokládá nárůst roční produkce na 250 bcm v roce 2030 (Zhukov, 2009a:277).

1.2.6.7. Kazachstán

Kazachstán je významným producentem plynu i ropy. Jeho přepravní infrastruktura je převážně dědictvím sovětského systém ropovodů a plynovodů a v dnešní době začíná být zastaralá (70 % plynovodů překročilo plánovanou životnost). (Mitrova, 2009b:414) Absolutní většina zásob se nalézá na západě země v okolí Kaspického moře, přímo u existujících plynovodů a ropovodů vedoucích do Ruska.

Celková přepravní kapacita plynovodní soustavy činí 235 bcm/rok. Pro export plynu klíčové jsou dvě větve plynovodu Caspian Asia Centre s funkční kapacitou 65 bcm/rok[16]. Z toho západní větev má kapacitu 5 bcm/rok (EIA, 2010b). Plynovody jsou spravovány státní společností Intergaz. Od roku 2009 vede přes území Kazachstánu plynovod z Turkmenistánu do Číny s kapacitou 40 bcm. Kazachstán má z této kapacity 25 % pro svůj plyn. Kazachstán importuje 4,5 bcm ročně z Uzbekistánu (EIA, 2010b).

[16] Původní kapacita obou větví byla 100 bcm/rok. Kvůli chátrání a nízkým investicím do údržby se kapacita snížila (EIA, 2010b).

Přeprava kazašské ropy je uskutečňována ve čtyřech směrech. Do Ruska; lodní dopravou do Ázerbájdžánu a dále ropovodem BTC; lodní dopravou do Iránu; a od roku 2009 ropovodem do Číny. K přepravě do Ruska je používán buď ropovod Atyrau–Samara s funkční kapacitou 219 MMbbl/rok (jen 126 MMbbl/rok před rokem 2009) anebo ropovod CPC s kapacitou 262 MMbbl/rok (EIA, 2010b; Cohen, 2006; CPC, 2011a). Před výstavbou ropovodu CPC byl ropovod Atyrau–Samara prakticky jediným exportním kazašským ropovodem. Zbylé ropovody na východu země sloužily pro import ropy z Ruska. Přeprava ropy do Číny započala s dostavbou přeshraniční části ropovodu Kazachstán–Čína v roce 2006.[17] Kapacita ropovodu činí 73 MMbbl/rok. Podle posledních zpráv by se měla kapacita do roku 2013 zvětšit na dvojnásobek (SRI, 2011). Přeprava přes moře do Ázerbájdžánu a dále skrze ropovod BTC probíhá od roku 2008. Ročně je přepraveno 36,5 MMbbl. Podle dohody z roku 2009 by měl Ázerbájdžán v budoucnu přepravovat až 182,5 MMbbl kazašské ropy ročně (EIA, 2009b).

Přepravní poplatky účtované Gazpromu za využívání sítě se postupně zvyšovaly až na $ 1,4/mcm/100 km v roce 2009. Od tohoto data měly středoasijské státy nabízet Rusku plyn za evropskou tržní cenu (bez nákladů na přepravu) (Yenikeyeff, 2009:334). To se ale kvůli světové ekonomické krizi a poklesu poptávky nestalo.

Kapacity:

Exportní kapacita ropy:	590,5 MMbbl/rok
Z toho přes území Ruska:	481 MMbbl/rok
Exportní kapacita plynu[18]:	105 bcm/rok
Z toho přes Rusko:	65 bcm/rok
Zásobníky plynu o objemu:	4,1 bcm.

Zdroje: EIA, 2010b.

Ropný potenciál:

Rezervy jsou odhadovány na 30 000 MMbbl. Roční produkce Kazachstánu rostla z 161,5 MMbbl v roce 1990 na 587,8 MMbbl v roce 2010. (EIA, 2011)

Rafinovací potenciál:

126 MMbbl/rok (EIA, 2011)

[17] Touto dobou ještě nebyl ropovod napojen na kazašská ložiska na západě země, proto byl do roku 2009 využíván převážně k exportu ruské ropy přes Kazachstán dále do Číny.

[18] Část z této kapacity využívá Turkmenistán.

Potenciál přírodního plynu:

Těžba plynu se od roku 1994 stále zvyšuje, z 4,34 bcm až na 34,56 bcm v roce 2008. (Yanikeyeff) V roce 2008 bylo 9 bcm určeno na export. Rezervy plynu jsou odhadovány stejně jako v případě Turkmenistánu na 2831 bcm (mírně přesahující rezervy celé EU-27). Kazachstán má potenciál svou těžbu zemního plynu v budoucnu výrazně zvýšit. (EIA, 2011)

1.2.6.8. Uzbekistán

Uzbekistán je rozporuplnou zemí v oblasti energetiky. Data vyčíslující jeho rezervy, produkci i transport plynu se velmi různí v podání prestižních databází BP a EIA. Komplikace ve výpočtech způsobuje především vnitřní trh, který konzumuje většinu vytěženého plynu. 95 % plynárenských produkčních kapacit patří od roku 1998 státnímu podniku Uzbekněftěgaz (Zhukov, 2009b:359). Roku 2006 byla umožněna privatizace státních energetických společností s možností prodeje minoritních podílů zahraničním investorům. V budoucnu se tedy dá očekávat rozvoj nových polí zahraničními firmami. Mezi novými zahraničními investory převládají ruské firmy Gazprom a Lukoil, které se soustředí na rozvoj nových nalezišť. Průzkumy pro budoucí projekty v Uzbekistánu dělají i firmy z Jižní Koreje, Číny a Malajsie.

Přepravní infrastruktura Uzbekistánu se od rozpadu SSSR nezměnila. Přes Uzbekistán vede veškerý turkmenský plyn dodávaný do Ruska. Uzbecký plyn je exportován na Ukrajinu a do Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Tadžikistánu (Zhukov, 2009b:369). Protože Tadžikistán není producentem plynu je zcela závislý na uzbeckých dodávkách. Významný je i export do Kazachstánu, který je sice sám exportérem, ale jeho vlastní distribuční soustava je rozdělena na dvě části. V té východní není produkován plyn a proto je odkázána na importu z Uzbekistánu.

Ropný potenciál:

Rezervy jsou odhadovány na 594 MMbbl. Produkce v Uzbekistánu překonala svůj vrchol v roce 1996 a klesla zhruba na stav, ve kterém byla v roce 1990 – 21,4 MMbbl/rok. (EIA, 2011)

Rafinovací potenciál:

81 MMbbl/rok (EIA 2011)

Potenciál přírodního plynu:

Uzbekistán je na tom s roční produkcí 61,5 bcm podobně jako Turkmenistán. Ve srovnání s Turkmenistánem ale většinu plynu sám spotřebuje a exportuje „pouze“ 15 bcm ročně. Oproti roku 1990 došlo k nárůstu jeho produkce o 30 %. Uzbecké rezervy jsou odhadovány na 1840 bcm. (EIA, 2011)

1.2.6.9. Čína

Čína byla zapojena do mezinárodní pozemní přepravy plynu a ropy teprve nedávno. Důvodů k absenci zahraniční přepravní infrastruktury byla hned celá řada. Většina průmyslových zón je situována u moře a odebírá buď domácí produkci ropy anebo ropu zahraniční prostřednictvím přístavních terminálů; Čína byla do 90. let exportérem ropy; okolní státy neměly v dobách SSSR s Čínou příliš přátelské vztahy. Proto byl první ropovod do Číny postaven až v roce 2006 a stal se jím již zmíněný ropovod Kazachstán–Čína s kapacitou 73 MMbbl/rok (SRI, 2011). Druhým ropovodem je Taishet–Kazachinskoye–Skovorodino–Daqing, 108 Mmbbl/rok, přivádějící ropu z Ruska do Číny od roku 2011. (RUVR, 2011). Jediným plynovodem vedoucím do Číny je od roku 2009 Central Asia–China (Turkmenistán–Čína) s kapacitou 40 bcm/rok (BBC, 2009). Největší poptávka po surovinách je stále v pobřežních oblastech, proto pro Čínu nadále zůstává nejdůležitější import po moři, ať už se jedná o ropu či plyn. Od roku 2006 Čína zprovoznila tři terminály na regasifikaci LNG a další čtyři jsou ve výstavbě (EIA, 2010e).

Kapacity:

Import pomocí ropovodů:	180 Mmbbl/rok
Import pomocí plynovodů:	40 bcm/rok

Zdroje: SRI, 2011; RUVR, 2011; BBC, 2009.

Ropný potenciál:

Rezervy jsou odhadovány na 20 350 MMbbl. Produkce Číny kontinuálně stoupá. V roce 1990 činila 1010,3 MMbbl. o dvacet let později Čína produkuje 1560 MMbbl ročně. (EIA, 2011)

Rafinovací potenciál:

2352 MMbbl/rok (EIA, 2011)

Potenciál přírodního plynu:

Těžba plynu v Číně v roce 2009 dosahovala 83 bcm, oproti 14,4 bcm v roce 1990. Téměř všechen plyn je spotřebován na domácím trhu. Díky nově objeveným zásobám plynu vzrostly ověřené rezervy na 3030 bcm v roce 2010. (EIA, 2011)

1.2.6.10. Evropská Unie

EU-27 je vysoce závislá na dodávkách energetických surovin. V roce 2009 spotřebovala 5163 MMbbl (EP, 2011). Z čehož pocházelo 3667 MMbbl z importu mimo EU (EC, 2010e). Původ importované ropy ve státech EU se zásadně mění s rozšiřováním EU samotné.

Tabulka 1: ***Původ ropy spotřebované v EU-15 resp. EU-27***

	Střední východ	Afrika	Bývalé SSSR	Evropa	Amerika
2001 (EU-15)	25 %	19,8 %	18,7 %	33 %	3,3 %
2010 (EU-27)	16 %	20,2 %	39,5 %	21,3 %	3 %

Poznámka: a) oblasti s podílem menším než 1% jsou vynechány b) v rámci Evropy je obsažen i import z jednoho státu EU do druhého.
Zdroj: Evropská komise (EC, 2010d)

Přes rostoucí podíl ruské ropy na ropném importu EU se zdá být téměř neuvěřitelné, že jediným ropovodem dopravující ropu z Ruska je ropovod Družba s kapacitou 600MMbbl/rok[19]. Jediným neruským ropovodem je Norpipe, vedoucí z Norska a mající využitelnou kapacitu 295,7 MMbbl/rok. Zbylý import ruské ropy probíhá v poslední fázi své přepravy po moři. To znamená, že většina ropy vstupuje na území EU po moři a EU si tedy může vybírat své dodavatele z velkého počtu producentů.

Spotřeba plynu v EU-27 od počátku 90. let rostla z 325 bcm na 493 bcm v roce 2005 (BP, 2011). Od té doby spotřeba stagnuje a kvůli ekonomické krizi se dokonce zmenšuje. Přeprava prostřednictvím plynovodů je na vzdálenosti do 3000–8000 km výhodnější než její námořní alternativa v podobě LNG (Kjärstad, 2007:869; Remme, 2008:1630), a proto velká

[19] Kapacita ropovodu má kapacitu 600 MMbbl/rok na hranicích s Běloruskem. V Bělorusku se ropovod rozvětvuje. Severní větev vedoucí do Polska má kapacitu 262,8 MMbbl/rok, jižní větev vedoucí přes Ukrajinu a Slovensko má kapacitu 182 MMbbl/rok. (Balmaceda, 2006:26)

část Evropy zůstává stále závislá na plynu přepravovaném pomocí plynovodů. Větší a rychlejší diverzifikaci brání nákladnost výstavby nových terminálů LNG a nedostatečná volná kapacita LNG na světových trzích. Přesto podíl LNG na celkové spotřebě plynu vzrostl mezi lety 2000 a 2007 z 15 % na 20 % (Noel, 2008:5). Mezi hlavní plynovody zásobující EU ruským plynem patří Soyuz, Bratrství a Yamal. Jejich celková kapacita na hranicích do EU činí 219–228 bcm/rok. Kapacita 140 bcm/rok může být přepravována přes Ukrajinu (IEAb, 2006:208), 22 bcm/rok přes Moldavsko (Bruce & Yafimava, 2009:170), a 48,9–57,7 bcm/rok přes Bělorusko (Yafimava, 2009:142–3). Ve skutečnosti import plynu z Ruska do EU kapacity plynovodů nenaplňuje a je importováno „jen" cca 130 bcm/rok (Noel, 2008:). Rozdíl mezi vyšší kapacitou a nižšími importy není zapříčiněn jen nevyužíváním plynovodů na maximální výkon. Část rozdílu je způsobena nižší poptávkou v letních měsících. EU odebírá v zimě o 200 % více plynu než v letních měsících (EC, 2010e). Mimo těch ruských vedou do EU i jiné neevropské plynovody. Nově spuštěný Medgaz s kapacitou 8 bcm/rok (Medgaz, 2011:3), vedoucí z Alžírska přes Středomořské dno do španělského Almeria. Maghreb–Europe, vedoucí z Alžírska přes Maroko a dále přes Gibraltarský průliv do Španělska, je v provozu od roku 1996 a jeho kapacita činí 12 bcm (OGE, 2011; Enagas, 2011). Greenstream s kapacitou 11 bcm/rok, vedoucí z Libye na Sicílii (OGE, 2011). a konečně Trans-Mediterranean, který je v provozu již od roku 1983. Vede z Alžírska přes Tunisko a dále do Itálie. Jeho kapacita po rozšíření činí 32,2 bcm /rok (Ford, 2009:74).

Kapacity:

Importní kapacita ruského plynu (plynovody):	219–228 bcm/rok
Importní kapacita afrického plynu (plynovody):	63 bcm/rok
Zásobníky plynu o objemu:	86 bcm.
Importní kapacity ruské ropy (ropovody):	784 MMbbl/rok

Zdroje: Yafimava, 2009:142–3; Bruce & Yafimava, 2009:170; EIA, 2011; IEAb, 2006:208; OGE, 2011; GIE, 2011.

Ropný potenciál:

Ověřené rezervy jsou odhadovány na 5 867 MMbbl. Zhruba stejné zásoby ropy má Norsko. Produkce v EU (území dnešní sedmadvacítky) dosáhla svého maxima mezi lety 1996–2000. Dnes se produkce pohybuje kolem 870 MMbbl/rok. Současným tempem těžby budou ověřené zásoby ropy v Evropě vyčerpány v roce 2017. (EIA, 2011) Další případná těžba se musí spoléhat na zásoby odhadované, které by mohly stačit na další dvě desetiletí.

Rafinovací potenciál:

5711 MMbbl/rok. Tento rafinovací potenciál byl před ekonomickou krizí v roce 2008 využit na 92,7%. (EIA, 2011)

Potenciál přírodního plynu:

Na území EU se ročně vytěží 193 bcm plynu. Obdobně jako u ropy jsou největšími producenty Holandsko a Velká Británie. Ověřené rezervy EU-27 jsou odhadovány na 2341 bcm. Při současném objemu těžby by ověřené zásoby vydržely do roku 2023. (EIA, 2011)

1.3. První nezávislá proměnná – změna energetické infrastruktury

Z infrastruktury analyzované v této kapitole již lze vytvořit zjednodušený obraz jejího vývoje. Následující mapa srovnává kapacity plynovodů a ropovodů mezi státy bývalého SSSR a jejich sousedy mezi roky 1990 a 2010.

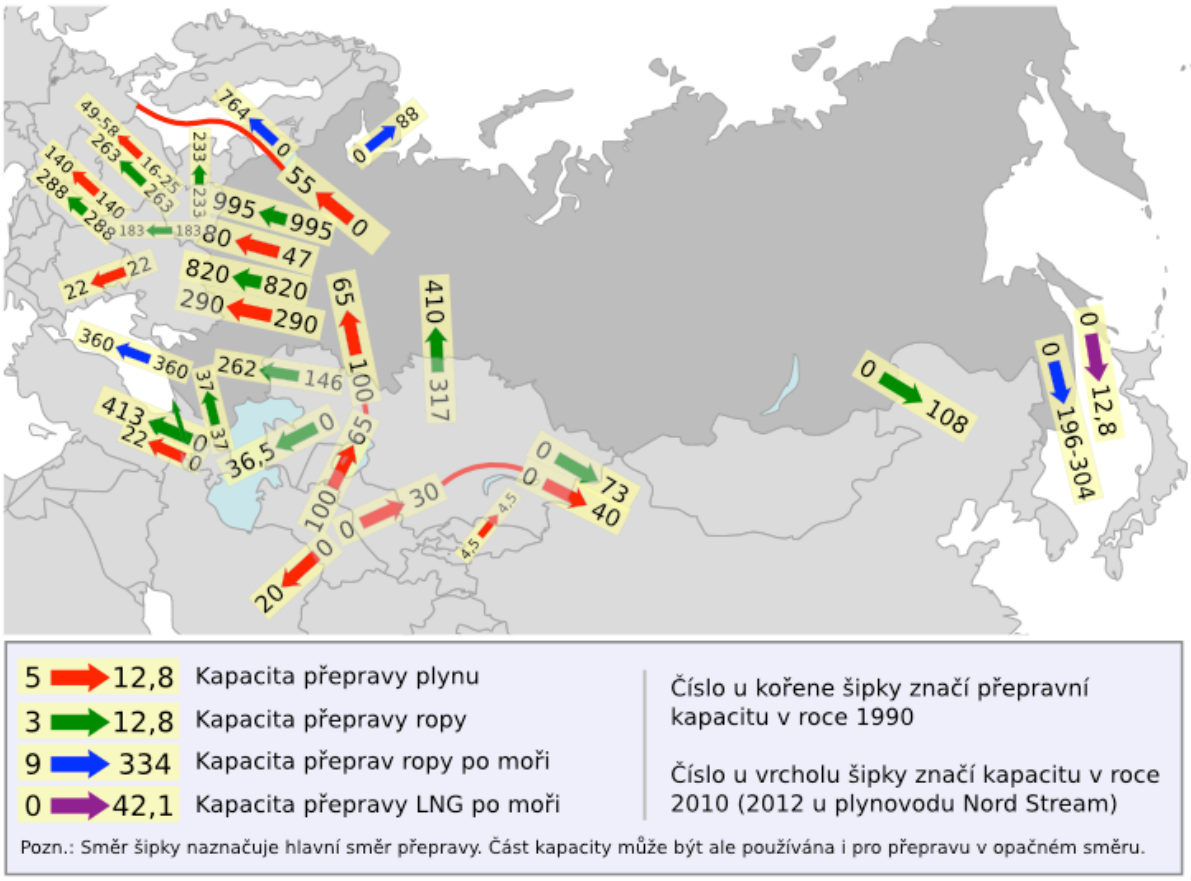

Obrázek 1: ***Mapa – Změna kapacit přepravní infrastruktury mezi lety 1990 a 2010***

Zdroj: autor (založeno na datech prezentovaných v této kapitole)

Z mapy je patrné, že došlo k nárůstu kapacit plynovodů i ropovodů. Byly postaveny tři velkoobjemové plynovody vedoucí do Evropy: Yamal vedoucí přes Bělorusko a Polsko, Blue Stream přepravující plyn do Turecka a Nord Stream (ještě ve výstavbě) zásobující přímo Německo. Celková kapacita všech třech plynovodů je 103,3 bcm/rok. Pokud od nich odečteme kapacitu plynovodu Yamal, který prochází Běloruskem a příliš tedy nediverzifikuje přepravu ani nezvyšuje její bezpečnost, dostáváme se k objemu 71 bcm/rok, který může být přepravován do Evropy bez průchodu třetími státy. Do Evropy bylo přitom společností Gazprom v roce 2009 exportováno 152,8 bcm, z toho 128 bcm bylo určeno státům EU-27. Bylo to o 8,8 % méně než v roce 2008 (Gazprom, 2009). Pokles byl zapříčiněn ekonomickou krizí.

Prakticky z nuly byly vytvořeny exportní kapacity na východě země, kde byl uveden do provozu i první exportní terminál na LNG v Rusku. Celkově lze pozorovat snahu vyhnout

se tranzitním státům a navýšit přepravu po moři. Přesun přepravy na moře byl logickým krokem nejen k diverzifikaci exportu, ale také k zajištění odbytu.

Je důležité si uvědomit, že výstavba, popřípadě plánování výstavby většiny nové infrastruktury na západě Ruska (Primorsk, Yamal, Blue Stream, CPC), započalo ještě před rokem 1998 a bylo součástí plánu vývozu energetických surovin do EU a na světový trh. Rusko potřebovalo novou přepravní infrastrukturu pro suroviny, které s rozpadem SSSR a poklesem poptávky na vnitřním trhu potřebovalo prodat, nejlépe na Západ a za tržní ceny. Od té doby byly dokončeny rozestavěné projekty plus některé nové, ale produkce se již zásadně nezvýšila. Ropná tranzitní infrastruktura se dostává do stavu nadměrné kapacity. Když sečteme začátkem roku 2009 objem veškeré exportní kapacity a odečteme reálně transportovaný objem ropy, zjistíme, že volná kapacita ropovodů činí 420 MMbbl/rok.

Tabulka 5: ***Změna objemu kapacit a exportu ruské ropy podle exportních oblastí (MMbbl za rok)***

Exportní oblast	**2000**	**2009**
Baltské moře	150 [150]	504,7 [624,4] (plus [273,6] od roku 2012)
Družba	377 [600]	401 [600]
Černé moře (bez CPC)	310,3 [360]	336,2 [360]
Černé moře – Caspian Pipeline Consortium (Rusko je jen třetinovým vlastníkem CPC)	0	241,6 [262] (údaje pro rok 2010)
východní Asie	0[20]	172.8 (plus [216] od roku 2011)
Severní moře	0	57,6 [88]

V hranatých závorkách je uvedena maximální potenciální kapacita.

Zdroje: Nefte Compass, Interfax IN Vatansever, 2010:7; CPC, 2011a; RUVR, 2011; EC, 2010a; Rosněfť, 2011a; Rosněfť, 2011b.

[20] Do této hodnoty není započítána přeprava po železnici, po které již touto dobou putovala ropa do Číny. Důvodem pro pominutí této hodnoty je proměnlivost přepravovaných kapacit a také fakt, že v ostatních regionech, kde se po železnici ropa nepřepravovala, ale kapacita pro železniční přepravu tam existovala, nelze tuto kapacitu vypočítat.

S dostavbou a rozšířením ropovodů, na kterých se již pracuje, se tato volná kapacita více než ztrojnásobí. Volná kapacita vznikne především u ropovodů tranzitních států – Bělorusko, Ukrajina, Litva, Lotyšsko. Ropa, kterou tyto země přepravovaly se bude exportovat z ruských přístavních terminálů. Otázkou, na kterou tato práce nebude schopna odpovědět je, zda je rozdíl mezi vyšší tržní cenou a náklady na vybudování potřebné nové infrastruktury pozitivní.

Z hlediska změny bezpečnosti dodávek energetických surovin je důležitá nejen změna přepravních cest, ale i změna v geografickém rozložení těžby. Na rozdíl od dob SSSR, kdy těžba probíhala jen z několika gigantických polí, dnes dochází k rozvoji relativně velmi malých polí, popřípadě ke zvětšování kapacity polí již stávajících. Nejdříve se podívejme na těžbu plynu. Celkově Gazprom mezi lety 2000 a 2008 navýšil produkci pomocí rozvoje nových i stávajících polí o 217 bcm/rok. Zároveň docházelo k útlumu starých gigantických polí tempem 18–25 bcm/rok, čímž se celková produkční kapacita dostala do fáze stagnace (Stern, 2009a). Pokud si dovolíme vzít Gazprom s 84,7 % těžby veškerého ruského plynu (Mitrova, 2009a:23) jako subjekt reprezentující rozložení těžby na území Ruska, jasně uvidíme, že geografické rozložení těžby zůstane i v budoucnu velmi podobné tomu minulému i stávajícímu. Projekty Sachalin I. a II., Chayandinskoye a další ve východní části Ruska se z tohoto pohledu zdají být zcela zanedbatelné, ve srovnání s těžbou v širším okolí ústí řeky Ob. Mimo tuto oblast dochází jen k velmi malé části z celkové těžby; na obrázku v příloze 1. je těžba mimo okolí Obského zálivu znázorněna sytě zelenou a červenou barvou.

Rusko se v uplynulých letech mohlo dostat s rozvojem nové těžby plynu do velkých potíží. Přílišná snaha o uzavření nových exportních kontraktů, nízké investice do rozvoje nové těžby a nedostatečné zohlednění útlumu těžby stávajících polí znamenaly podle mnoha odborníků (IEA, 2006a:33–34; Riley, 2006; Noel, 2009:7) krok k neschopnosti dodat nasmlouvané objemy plynu. O tom, jestli znepokojení z nedostatečných investic ruských firem do rozvoje nových polí, panující mezi odborníky na energetiku kolem roku 2005, bylo oprávněné či nikoli se již nikdy nedozvíme. Světová finanční krize zapříčinila snížení poptávky po energetických surovinách (viz *Tabulka 11*) a dává Rusku možnost včas dostavět odkládané projekty na Jamalském poloostrově a v Barentsově moři.

Rozvoj ropných polí probíhal o poznání plynuleji. Poté co Rusko překonalo v roce 1998 finanční krizi, velké množství soukromých firem se rozhodlo otevřít nová naleziště, či otevřít vrty stávajících nalezišť. O rozvoj nalezišť se dělilo na 163 registrovaných těžebních firem (Sagers, 2006:511). Některé odhady (John Grace In: Sagers, 2006: 510) hovoří o tom,

že 30–40 % z navýšení ruské ropné produkční kapacity mezi lety 1998–2004 pocházelo z nových nalezišť. Avšak tento nárůst produkce je v globálním měřítku velmi nízký. Nová naleziště v tomto období rozšířila celkovou Ruskou ropnou produkci jen o 2,1–2,8 %. Další rozvoj polí následoval až v novém tisíciletí. Mimo již jmenované projekty Sachalin I. a II., které také produkují ropu, se největší rozvoj polí odvíjel v pánvi Timan-Pechora (Republika Komi). Jedná se o sérii malých ložisek, která jsou těžena mnoha různými firmami. Tato těžební oblast v prodloužení na město Archandělsk produkuje 6,07 % z celkové ruské produkce ropy oproti roku 1985, kdy dosahovala pouze 3,59 % (EIA, 2010a; Sagers, 2006: 508). Další rozvoj těžby v příštích letech lze předpokládat především na území Timan-Pechora, východní Sibiře a na Sachalinu. V roce 2011 má být do provozu uvedena mořská těžební plošina Prirazlomnoye, první ropná arktická plošina v Rusku, která bude produkovat cca 1,5 % z celkové ruské produkce ropy. Jejím vlastníkem je Sevmorneftegaz, dceřiná společnost Gazpromu. (OT, 2011). Jak ukazuje následující tabulka, celkové rozložení produkce se, obdobně jako u těžby plynu, příliš nemění.

Tabulka 6: ***Produkce ropy v Rusku podle místa původu***

Oblast	Roční rodukce v MMbbl	Z celkové produkce (%)	Roční produkce v MMbbl	Z celkové produkce (%)	Roční produkce v MMbbl	Z celkové produkce (%)
	1985		2000		2009	
Západní Sibiř	2650	67,87	1589	68,22	2398	62,33
Volga–Ural–Severní Kavkaz	1084	27,76	617	26,49	1033	26,85
Archandělsk (Timan-Pechora)	0	0	32	1,37	135	3,51
Sachalin	18	0,46	25	1,07	113	2,94
Republika Komi (Timan-Pechora)	140	3,59	59	2,53	99	2,56
Krasnoyarsk	–	0	–	0	26	0,66
Jakutsko	0	0	3	0,13	22	0,57
Irkutsk	–	0	0	0	11	0,28
Kaliningrad	11	0,28	5	0,21	11	0,28

Zdroj: EIA, 2010a; Sagers, 2006: 508

Tabulka 7: ***Rozvoj nových nalezišť ropy a plynu***

Název naleziště	Rok uvedení do provozu	Odhad zásob plynu (bcm)	Roční produkce plynu (bcm)	Odhad zásob ropy (MMbbl) (C_1+C_2)	Roční produkce ropy (MMbbl)
Priobskoye (Ťjumenská oblas)	2000	–	–	4161	246
Sakhalin I.	2005	425	9,4 [2009]	290	60 [2009]
Sakhalin II	1999/2009	600	20	1224	145
Yuzhno-Russkoye (Západín Sibiř)	2007	600	25	–	–
Talakanskoye (východní Sibiř)	2008	–	–	892	10 (43 v roce 2016)
Verkhne-Chonskoye (východní Sibiř)	2008	–	–	1447	8,5
Vankor (východní Sibiř)	2009	–	–	2160 (3770 podle ruské klasifikace ABC_1)	107
Prirazlomnoye (Barentsovo moře)	2011	–	–	520–610	47–58
Russkoye (Západní Sibiř)	2011 (plný provoz od 2014)	85	–	2952	54–72
Bovaněnkovo (Západín Sibiř)	2012	1980	115	–	–
Štokmanovo (Barentsovo moře)	2013–2014	3110	95 (z toho 9,9 jako LNG)	–	–
Chayandinskoye (východní Sibiř)	2014–2016	1240	25	492	–

Zdroje: Rosněft, 2011; Sugimoto & Furuta, 1999:262; OT, 2011; Gazprom; Wintershall, 2010; Stern, 2009a; Sandrea, 2005:Table 4; Oil Voice, 2009; Sagers, 2006:527; Rosněft.

Ze zhodnocení vývoje těžební infrastruktury, potažmo prezentovaných dat (*Obrázek 1: Mapa – Změna kapacit přepravní infrastruktury mezi lety 1990 a 2010; Tabulka 6: Produkce ropy v Rusku podle místa původu; Tabulka 7: Rozvoj nových nalezišť ropy a plynu*) je vidět,

že během posledních 20 let nedošlo k téměř žádnému geografickému posunu těžby. Převážná produkce plynu (cca 85 %) byla, je a nadále bude situována v oblasti do 500 km od Obského zálivu. Obdobné jako při rozpadu SSSR zůstává i místní rozložení těžby ropy. Ustupující těžbu Západosibiřské pánve nahrazuje produkce z nedaleké pánve Timan-Pechora. Jen velmi pomalu se rozvíjí a bude rozvíjet těžba v oblasti východní Sibiře (Talakanskoye, Verkhne-Chonskoye, Vankor). Atraktivitu této oblasti se snaží ruská vláda zajistit přísliby zaručené přepravní kapacity skrze **Eastern Siberia – Pacific Ocean oil pipeline** a úlevami z daní za export (OGE, 2010). Přesto enormní kapacita nového systému, 324 MMbbl/rok (Transněft' 2011, RUVR 2011), bude ještě dlouho nenaplněna. Projekty Sachalin I. a II. se pak ve srovnání s objemy těženými na západě Ruska zdají být zanedbatelné a jejich geopolitický potenciál minimální.

2. Analýza II. – Změny vládní politiky Ruska v oblasti energetiky

Koncem 80. let SSSR produkoval 12 MMbbl denně, z toho 11 MMbbl bylo produkováno na území dnešního Ruska. Zhruba 8 MMbbl/den sloužilo pro vnitřní potřebu, 1 MMbbl/den byl vyvezen do zemí RVHP a 3 MMbbl/den byly exportovány mimo RVHP. Tímto způsobem SSSR získával zahraniční valuty potřebné pro nákup technologií (Chow, 2004:27). V 80. letech 20. století SSSR získal z vývozu ropy a plynu 62 % svých zahraničních valut (Makarova, 2008:10). 39 % zahraničních valut generovala ropa samotná (Vatansever, 2010:4).

Počátek 90. let se nesl ve znamení ekonomické rekonstrukce, nabourání obchodních struktur, snížení objemu průmyslové výroby a následného snížení spotřeby ropy v Rusku o 40 % (viz tabulka v přílohách). Nadprodukce ropy byla nabídnuta do Evropy. Obdobně byla přesunuta část nabídky dříve určená bývalým sovětských republikám, kde byla ropa prodávána za dumpingové ceny, do Evropy. Následná reorientace na Evropu byla motivována vyšším cenami, respektive garantovaným výkupem za peníze. Státy bývalého SSSR platily i v průběhu 90. let za energetické suroviny převážně pomocí barterového obchodu.

První zásadní rozhodnutí na poli energetiky v Rusku proběhla již koncem 80. let. V roce 1989 bylo rozděleno Ministerstvo plynárenského průmyslu a na jeho místě vznikla státní společnost Gazprom. Jednalo se o první státní firmu v SSSR. Situace v Gazpromu byla v této době velmi špatná. Stát stále držel regulované ceny na vnitřním trhu, což Gazpromu bránilo generovat zisky a příliv peněz za export byl limitován platební neschopností většiny států SNS. Do čela Gazpromu byl delegován bývalý ministr plynárenského průmyslu Viktor Černomyrdin. V roce 1992 byl Černomyrdin za zásluhy ve vedení Gazpromu nejdříve pověřen funkcí místopředsedy vlády a ještě stejný rok se z něj stal premiér. Tento moment je v novodobé historii Ruska velmi důležité zaznamenat, neboť se bude s obměnami neustále navracet. Vysocí manažeři energetických společností budou po rozpadu SSSR tvořit velkou část osazenstva vrcholné politiky.

Zpočátku byla situace obdobná i na Ministerstvu paliv a energetiky. To bylo v roce 1991 transformováno a správa těžby připadla společnosti Rosněfťgaz. Na rozdíl od koherentního Gazpromu byl Rosněfťgaz okamžitě rozdělen na více částí. Nejprve bývalý náměstek ministra ropného a plynárenského průmyslu Vagit Alekperov vyčlenil

z Rosněfťgazu společnost Lukoil a dosadil se jejího čela. V roce 1992 následovalo rozdělení Rosněfťgazu na Rosněft, Surgutěftgaz a Yukos a další dělení Rosněftu v roce 1994 a 1995 na Sidanko, Onako, Slavněft, VNK, Tuymen Oil TNK a Sibněft. (Goldman, 2008:62–63)

V srpnu 1992 schválilo Rusko „Koncept energetické politiky pod novými ekonomickými podmínkami" (Fredholm, 2005:2). Zohledňoval rozvoj energetiky do roku 2010 a jeho uskutečnění mělo zajistit saturování vnitřního trhu a podporu exportu energetických surovin. V duchu této strategie bylo vydáno i vládní rozhodnutí, na základě kterého byla v roce 1993 vytvořena státní společnost Transněfť. Transněfť se stal nástupcem rezortu ropné přepravy a zásobování Ministerstva ropného a plynárenského průmyslu a dostal pod kontrolu 93 % ruské ropné přepravní infrastruktury (Vatansever, 2010:8). Zároveň se stal výhradním exportérem ropy do zahraničí. Zbytek ministerstva ropného průmyslu (jeho infrastruktura) byl ponechán k privatizaci.

Druhá verze „Energetická strategie Ruska (základní opatření)"[21] byla schválena vládou v prosinci 1994. Zaměřovala se na zpřístupnění trhů spojených s produkcí, úpravu a spotřebu energetických surovin, podporu rozvoje technologií a rozvoje průmyslových odvětví a regionů.

Energetickou strategii potvrdil roku 1995 dekret prezidenta Jelcina „O hlavních směrech energetické politiky a restrukturalizaci palivového a energetického průmyslu do roku 2010" (IEA, 1995:265–8), součástí dekretu bylo i doporučení rozvoje samotných primárních zdrojů energie pro *Palivový a energetický program 1996–2000*.

2.1. „Energetická strategie Ruska (základní opatření)" do roku 2010 (1994)[22]

Vládní energetická strategie z roku 1994 byla vypracována ve spolupráci s širokou odbornou veřejností a manažery velkých ropných společností. Je rozdělena do devíti částí. První část rozebírá současnou situaci a poukazuje na základní nedostatky ve srovnání se západem: nízká produktivita práce v energetickém sektoru resp. špatné využití zdrojů; příliš vysoká spotřeba ropy a plynu na jednotku HDP; ekonomický propad, který do roku 1994

[21] *Energy Strategy of Russia (main provisions)*. IN (IEA, 1995:269–323)

[22] Veškerá data v této podkapitole jsou vzata přímo z dokumentu vládní energetické strategie z roku 1994. *Energy Strategy of Russia (main provisions)*. IN (IEA, 1995:269–323)

zapříčinil vznik nedoplatku za energie v hodnotě 42 bilionů rublů; snížení investic do průzkumu nových polí o více než polovinu ve srovnání s 80. léty (projevuje se snížením těžební kapacity); a nestabilita spotřebního trhu. Obecně je většina nedostatků v energetickém sektoru spojována s nízkými investicemi do rozvoje nových polí a technologií.

Druhá část se zaměřuje na udržení fungujícího trhu v období energetické krize. Dokument upozorňuje na nutnost reinvestovat peníze z energetiky. Pokud by investice byly odvedeny mimo sektor, nebyl by stát v budoucnu schopen vyčlenit potřebné peníze na obnovu infrastruktury a energetický průmysl by zažil nevratný propad. Udržení peněz v sektoru si vyžaduje změnu vztahu k odběratelům, ti by již neměli považovat stát za povinovaný zásobováním energie. Neplatičům nesmí být v budoucnu poskytována energie[23] (toto opatření je cíleno především na firmy). Z dnešního pohledu je zajímavé, že již tato strategie podporuje státní podniky (především Gazprom), aby nakupovaly podíly v zahraničních lokálních distribučních energetických soustavách a to primárně v rámci SNS a v baltských státech. Dále vláda podporuje výstavbu velkého ropného terminálu ve Finském zálivu, stavbu ropovodu k tomuto terminálu a výstavbu nového plynovodu do Evropy v této oblasti (tzv. Východo-západní most). Jako záchranný plán je zmiňován i další odprodej státních akcií v energetickém odvětví (legální podklad pro uskutečnění pozdějšího Potaninova plánu; viz dále: privatizace energetického průmyslu).

Třetí část se zaměřuje na cíle a prostředky implementace nové strategie. Primárním cílem zlepšení ruské energetické situace má být reforma zaměřující se na pozitivní ovlivnění efektivity spotřeby. Zisk ze zvýšené těžby a větší efektivity spotřeby má umožnit snížení spotřebních daní a celkový socioekonomický rozvoj společnosti. Efektivní využívání energie by mělo zlepšit dopravní možnosti populace a zvýšit konkurenceschopnost ruských výrobků na zahraničních trzích. Zásadními cíli jsou: snížení dopadu na životní prostředí a zlepšení energetické nezávislosti Ruska. K dosažení hlavních cílů je nutno zvýšit podíl plynu v energetickém mixu. Cíle musí brát ohled na regionální potřeby a možnosti. Uskutečňování cílů musí probíhat s optimálním nastavením daní, vedoucím ke stabilizaci cen energií a komodit.

[23] Do rozpadu SSSR byl stát zodpovědný za zajištění energií svým občanům. Nefungoval tedy komerční model platby za energie, jak ho známe dnes v Evropě. Domácnosti a většina podniků neplatily za plyn a elektřinu podle své spotřeby a proto nepotřebovaly plynoměry ani elektroměry. Ještě v roce 1995 bylo placeno jen za 49 % konzumovaného plynu. Většina plateb probíhala prostřednictvím barterového obchodu; pouze za 7 % plynu bylo placeno v hotovosti. (Mitrova, 2009a:13). A protože instalace měřících zařízení je velmi nákladná, dodnes 90 % domácností a část podniků zcela postrádá plynoměry (Makarova, 2008:14). Vymahatelnost poplatků za energie je proto velmi nízká.

Čtvrtá část se zaměřuje na předpověď poptávky po energiích. Energetická strategie počítá se třemi možnými scénáři: optimistický, realistický, pesimistický.[24]

Pátá část energetické strategie navrhuje řešení pro zlepšení průmyslové struktury energetického a palivového sektoru. Zcela otevřeně hovoří o uvolnění trhu, které vyvolá vzestup přizpůsobivých společností a bude znamenat krach těch malých a nepřizpůsobivých. V tomto přechodném období (4–6 let) proto vláda nechce zásadně ovlivňovat dění na energetickém trhu. Pravidla pro energetiku by měla být nastavena tak, aby umožňovala firmám samostatně existovat v tržním prostředí. Úkolem státu je také vytvoření fondů spravujících příjmy z energetiky, ze kterých by byly v budoucnu čerpány peníze pro opravu stávající infrastruktury a výzkum. Do roku 1996–7 by měla být obnovena těžební kapacita plynu na své historické maximum a měly by být rozšířeny exportní kapacity stávajících potrubí do Běloruska, Polska a Střední Evropy. V případě ropy vláda očekává do roku 1997 zastavení propadu výroby a doporučuje rozšířit kapacitu rafinérií a podpořit tak prodej ropných produktů (výrobků s přidanou hodnotou). Do roku 2010 by mělo dojít k posílení produkce (4320–5040 MMbbl/rok) a rozvoji technologií a Rusko by se v této fázi mělo stát zcela konkurenceschopným na zahraničních trzích. Hlavním úkolem změny struktury je přemístění hlavní produkce na východ, neboť pole na západě Ruska už nemají další potenciál rozšiřování těžby a jejich produkční kapacita se neustále snižuje.

Šestá část: regionální energetická politika. Každý region bude disponovat vlastní úpravou energetické politiky. Vzhledem k vyšším výdělkům v regionech těžících ropu a zemní plyn bude stát přerozdělovat federální peníze takovým způsobem, aby byla nerovnost v příjmech kompenzována. Zároveň by mělo být podporováno takové uspořádání těžby a především rafinérií, aby byly na sobě regiony co nejméně závislé. Regiony by měly být energeticky nezávislé na federaci. Úkolem federace v oblasti energetiky bude pouze tvorba a správa technických a bezpečnostně-pracovních norem, dohled nad jejich dodržováním, kontrola a regulace zařízení, která nejsou majetkem federace a vydávání licencí energetickým firmám. Přestože stát si ponechá majoritní podíly v přepravě surovin a ve strategické těžbě, regionům by mělo být umožněno spolurozhodovat o strategii těchto státních společností na svém území.

Sedmá část je věnována technologickému rozvoji a environmentální problematice. Stát vyhlašuje podporu novým technologiím, technologickým zlepšením stávající infrastruktury

[24] Skutečný vývoj byl ještě horší, než se kterým kalkuloval nejpesimističtější ze scénářů. Nárůst podle plánu se začal uskutečňovat až po roce 2000.

a v oblasti životního prostředí si dává za cíl snížit hranici znečištění. Do roku 2010 má dojít ke snížení produkce skleníkových plynů o 30–40 %.

Osmá část nese název: Zahraniční ekonomická spolupráce a energetická diplomacie. Rusko vidí potenciál svého rozvoje a stabilizace trhů v expandování do zahraničí a v investicích do přepravy, těžby, průzkumu polí a distribuce energetických surovin za hranicemi Ruska. Spolupráce s investory ze zahraničí na projektech na území Ruska by měla být uskutečňována v „racionálních limitech“, přitom má být zahraničním investicím otevřen trh v plném rozsahu (příliv kapitálu, využívání polí jako záruk, možnost vstupu firem na trh výměnou za poskytnutý kapitál). Investice budou potřeba především pro rozvoj polí Yamal a Barentsovo moře. Zároveň by měl být zvýšen objem exportu energetických surovin, optimálně v již rafinované podobě. Zásadní objem exportu by měl být zachován především do států blízkého a vzdáleného zahraničí. Celá zahraničně politická strategie si vyžádá změnu legislativy, která umožní snazší expanzi do zahraničí a poskytne vyšší záruky zahraničním investorům. Z ekonomického hlediska bude nutné sblížit ruské ceny energetických surovin a produktů s cenami světovými. Energetická diplomacie mezi Ruskem a SNS má v rámci celé energetické strategie vyšší prioritu. Strategie pro SNS se primárně zaměřuje na kontrolu místní infrastruktury, která by měla zvýšit efektivitu prodeje ruských surovin.

Poslední část se zabývá mechanizmy energetické politiky a vysvětluje, proč má být celá energetická politika realizována. Jejím cílem je stabilizace příjmů Ruska pomocí optimalizace výběru daní z těžby a peněz za udělování licencí. Neméně důležitým cílem je i zvýšení efektivity využívání energií a snížení dopadu na životní prostředí. Šetrné technologie výroby energie budou zvýhodněny nižší daňovou zátěží. Každý projekt bude mít šanci získat daňové prázdniny, vyhnout se placení daně z příjmů a daně z přidané hodnoty. Stát se zavazuje vytvořit soutěživé prostředí ponechávajíc si výhodu přirozeného monopolu. Pokud nebude energetická politika důsledně uplatňována, může chování energetického průmyslu zapříčinit krach jiných průmyslových odvětví.

2.2. Energetická strategie Ruska do roku 2020[25] (2003)

Přestože je obecně nástup prezidenta Putina pokládán za základní zvrat v energetické politice, na energetické politice Ruska z roku 2003 (Energetická strategie Ruska do roku

[25] Veškerá použitá data v této podkapitole vycházejí z oficiální energetické strategie Ruska do roku 2020 (MERF, 2003).

2020) to je znát jen částečně. A protože energetická koncepce má většinu obsahu společnou s předešlou dlouhodobou energetickou strategií z roku 1994, budou v této části představeny jen rozdíly mezi těmito dvěma koncepty.

Verze z roku 2003 přichází s dělením na priority do roku 2009 a priority dlouhodobější. Mezi ty první patří důraz na otevřený konkurenční a transparentní trh s rovnými podmínkami pro všechny, na kterém stát omezuje své zásahy na minimum. Na druhé straně stát posiluje svou roli v oblasti výstavby energetické infrastruktury, kterou se bude snažit plně kontrolovat a skrze kterou hodlá regulovat trh. Další zásadní prioritou je zajištění stabilních dodávek energie a energetických surovin, a to nejen na vnitřní trh, jak to zmiňovala strategie z roku 1994, ale i na zahraniční trhy. Pro roky 2010 až 2020 počítá vláda s navýšením investic do rozvoje nových polí (především na východě Ruska) a vyšší podporou obnovitelných zdrojů energie. Strategie z roku 2003 je specifická i nově formulovanými hrozbami, na které by si ruská ekonomika měla dát pozor. Mimo tradiční hrozby nedostatečného technologického a investičního rozvoje je za zásadní hrozbu považována i možnost poklesu poptávky po uhlí na vnitřním trhu a jeho nahrazení plynem (to by snížilo potenciál vývozu ruského plynu). Asi nejdůležitější z hlediska budoucího vývoje je rozpoznání hrozby v rostoucím vývozu energetických surovin, jejichž cena je na světových trzích vysoce nestabilní (ropa, plyn). Obdobně jako v roce 1994 i zde nacházíme tři možné scénáře rozvoje ruské ekonomiky závislé na vývozu energetických surovin. Zatímco první dva jsou značně optimistické poslední z nich počítá s propadem ekonomiky. Pokud by došlo na poslední možný scénář, Rusko by muselo zcela reformovat svůj systém a uvolnit dohled nad přirozenými monopoly. Uskutečnění optimistických scénářů bude možné pouze tehdy, pokud se zásadně zefektivní využívání energie a zdrojů. Optimalizovaného využívání energií bude dosaženo zřízením kontrolních orgánů a finančním zvýhodněním úsporných zařízení. Zvláštní kapitola je věnována externí energetické politice. Cílem této politiky má být změna vnímání Ruska z pohledu zahraničních aktérů. Rusko by už nemělo být jen dodavatelem nerostných surovin, mělo by se stát „podstatným členem světového energetického trhu“. V dlouhodobém výhledu by se měl nový export soustředit na jižní Asii, Čínu, Koreu, Japonsko, Indii a USA (podíl na exportu do těchto států by se měl zvýšit z 3 % na 30 % u ropy a z 0 % na 25 % v případě plynu). Celkově by měl export energií z Ruska vzrůst o 23–25 % do roku 2010 a o 25–30 % do roku 2020. Přestože Rusko počítá s nárůstem těžby a exportu, v kontextu celkového ekonomického vývoje by se podíl zisků z energetiky na celkovém HDP měl mezi lety 2000 a 2020 zmenšit z 22 % na 13–15 %. To znamená, že

příjmy z ostatních sektorů by měly v tomto časovém období růst až dvakrát rychleji, než tomu bude v případě sektoru energetického.

2.3. Energetická strategie Ruska do roku 2030[26] (2009)

Energetická strategie do roku 2030 byla schválena roku 2009. Jejím hlavním úkolem je poukázat na nedostatečnost předešlého konceptu, který příliš vycházel z budoucích odhadů a přizpůsoboval jim své cíle. A protože původní strategie nepočítala s nenadálým nárůstem cen komodit, stát ani firmy nebyly připraveny z tohoto vývoje vytěžit maximum. Strategie z roku 2009 má tento nedostatek odstranit pomocí oddělení strategie od předpokladů budoucího vývoje. Celkově se ani tato strategie neliší od své předchůdkyně. Nově je v dokumentu kladen důraz na integraci euroasijského trhu, zatímco dříve byla zmiňována především integrace do ekonomiky evropské. Export do Asie by měl do roku 2030 vzrůst z 6 % u ropy a 0 % u plynu na 22–25 % resp. 19–20 %. Jedná se tedy o snížení předpokládaného nárůstu na těchto trzích ve srovnání s předešlou strategií. Další novinkou je poměrně velký prostor věnovaný arktické oblasti, která by se po roce 2015 měla stát jedním z cílů investic[27]. Základní body zůstávají stejné jako ve strategiích předchozích: snižování energetické náročnosti vlastního průmyslu; využívání alternativních energetických zdrojů šetrných k životnímu prostředí; transparentnost trhu; uzpůsobení legislativní základny k přilákání zahraničních investorů; podpora konkurenceschopnosti domácího energetického trhu; snížení podílu příjmů z energetického sektoru na celkovém HDP (3x relativní snížení podílu na exportu, 1,7x relativní snížení celkových výnosů z energetiky).

I tato strategie je rozdělena do více fází. Krátkodobá do roku 2013–2015 má za úkol vytvořit dostatečné finanční prostředky pro překonání krize i v jiných sektorech. Během první fáze mají být dokončeny rozpracované projekty a naplánovány projekty nové. Druhá fáze se zaměří na zvýšení efektivity spotřeby, modernizaci infrastruktury a výstavbu nových naplánovaných projektů především na východě Ruska. Ve třetí fázi dojde k celkové restrukturalizaci ekonomiky na základě vysoce účinného využití zdrojů a využívání nefosilních paliv.

[26] Veškerá použitá data v této podkapitole vycházejí z oficiální „energetické strategie Ruska do roku 2030“ (MERF, 2010).

[27] Speciální strategie „Principy státní politiky v Arktidě do roku 2020 a dále“ byla přijata již v srpnu 2008 (Shadrina, 2009).

Důkladněji, než tomu bylo dříve, dokument specifikuje energetickou bezpečnost. Energetická bezpečnost znamená pro Rusko především bezpečnost dodávky energetických surovin a je velmi podobná konceptu 4A (Availability, Accessibility, Affordability a Acceptability) (Kruyt, 2009:2167) uvedenému v kapitole o Energetické bezpečnosti. Jedinou výjimkou je absence aspektu geopolitické dostupnosti, což je logické, protože Rusko je nezávislé na dovozu energetických surovin ze zahraničí. Hrozby energetické bezpečnosti identifikuje Rusko v nedostatečných či oddálených investicích do energetického průmyslu (v letech 2004–2009 bylo investováno jen 60 % plánované částky podle konceptu z roku 2003); ve snižování cen akcií energetických společností; v nedostatečném technologickém rozvoji a výzkumu.

Svou kapitolu v dokumentu má i zahraniční energetická politika. V rámci ní by se mělo Rusko maximálně integrovat do světového energetického trhu[28] a získat nejvyšší možný profit pro národní ekonomiku. V dokumentu je explicitně řečeno, že si je Rusko vědomo svého energetického potenciálu, ještě zvýšeného nárůstem světového zájmu o energetiku. Politizaci energetické bezpečnosti Rusko vnímá na jedné straně jako příležitost pro svůj energetický trh, potažmo ekonomický rozvoj. Na straně druhé vidí v politizaci energetické bezpečnosti překážku k otevřenému tržnímu systému. Zásadní krok v tomto směru byl učiněn (téměř dokončeným) přechodem na tržní ceny energetických surovin pro státy SNS.

2.4. Putinův plán

Přestože lze zásadní změny v cílech energetických strategií a jejich uskutečňování hledat jen velmi obtížně, na základě empirického pozorování musíme konstatovat, že výkonnost ruské ekonomiky a politická síla Ruska se dnes velmi liší od té z poloviny 90. let. Pokud nenalézáme rozumné vysvětlení pro tyto změny v energetických strategiích, přestože energetika tvoří základní kostru ruské ekonomiky, musíme hledat jinde. Předseda ruské politické strany Jednotné Rusko Boris Gryzlov, zdroj těchto změn v roce 2007 označil za Putinův plán, fungující již od roku 2000 (Gaddy & Kuchins, 2008:117). Putinův plán není oficiálním stanoviskem ruské vlády, ale je popisem ruské strategie posledního desetiletí, která má velmi mnoho společného s teoretickým přístupem pittsburských akademiků Williama R.

[28] Tím je myšlena větší diverzifikace exportu a schopnost dosáhnout pomocí lodní přepravy vybraných trhů na celém světě.

Kinga a Davida I. Clelanda, popsaným v roce 1978 v knize *Strategic Planning and Policy*. Autoři v této knize poukazují na nedostatky, v té době celosvětově velmi populárního, hospodářského plánování. To je podle nich příliš náchylné k nepředvídatelným situacím, jakými byly např. ropné šoky v 70. letech. Pružné fungující plánování má podle nich dva základní kameny: cíle jsou hierarchizovány a vykonávány na jednotlivých úrovních (jednotkách) od státu, přes regiony až po firmy; plánování uvnitř jednotky musí mít na starosti jediná osoba (CEO), která je schopna rychle reagovat. Od nástupu Putina do úřadu prezidenta lze Kingův a Clelandův koncept vidět stále zřetelněji. S tím, jak tento koncept uvést do praxe, Putinovi pomohly studie Centra pro strategický rozvoj – instituce, kterou Putin zřídil z postu předsedy vlády již v prosinci 1999 (Sakwa, 2004:47). Studie Centra pro strategický rozvoj identifikovaly následující primární cíle: udržitelný rozvoj ekonomiky a racionální využívání zdrojů; udržení pozice na mezinárodní scéně; a získání podpory občanů pro demokratizaci země (Sakwa, 2004:49). V prvních projevech po nástupu do úřadu Putin zdůrazňoval především nutnost posílení role státu a jeho vertikální struktury výkonné moci, na druhé straně za pomoci snížení daní mělo dojít k větší liberalizaci a zprůhlednění trhu. Putin zároveň zdůrazňoval, že pozitivní změny jsou podmíněny reformou justičního systému a kvalitními zákony, které musejí být prosazeny co nejdříve. Zlepšení vymahatelnosti práva mělo zajistit především tak potřebný vzestup střední třídy.

S odstupem času lze říci, že Putinův plán se skutečně daří plnit. Putin dokázal omezit vliv oligarchů a v některých případech i získat zpět jejich divoce privatizovaný majetek; ve strategických odvětvích vytvořil či konsolidoval státní firmy; v politice se prosadila „Putinova“ strana Jednotné Rusko, když v parlamentních volbách 2007 získala 64 % hlasů; a stát je řízen na bázi korporace, která pouze vyměňuje manažery. Skutečnou demokracii můžeme v tomto naplněném vývoji hledat jen stěží, ale nelze ani říci, že by Rusko o demokracii přicházelo. Vývoj jen odpovídá přání občanů, kteří podle průzkumů veřejného mínění z 90 let ze 70–80 % preferovali řád před demokracií (Sakwa, 2004:49).

Putinův plán lze vidět i v energetických strategiích Ruska. Poslední z nich z roku 2009 dokonce výslovně uvádí předešlá pochybení v oblasti plánování, které probíhalo příliš podle očekávání a nedostatečně se připravilo na možnou ekonomickou recesi. Strategie z roku 2003 pak kladla důraz na nutnost ovládání a kontrolu výstavby transportní infrastruktury. Tím si měla zajistit kontrolu ropného a plynového energetického sektoru.

2.5. Druhá nezávislá proměnná – změna ruské energetické strategie

Přestože Rusko v poslední ze strategií deklaruje splnění dílčích cílů z těch předešlých, jako např. zlepšení správy podloží nerostných surovin; uzpůsobení vnitřního trhu pro neregulované obchodování energetických surovin; změnu cen uhlí a plynu tak, aby uhlí bylo levnější; rozvoj nových technologií (pro zefektivnění těžby, zpracování a spotřeby); propojení regionů a snížení poměrů jejich energetické ne/samostatnosti, všechny tyto „úspěchy" mají i své stinné stránky: kontrolu nad surovinovým podložím převzala vláda a při prodeji práv na těžbu a přepravu upřednostňuje státní společnosti; na lokální úrovni k téměř žádnému obchodování s energetickými surovinami nedochází; uhlí je jen nepatrně levnější než plyn (poměr 1,1), což doposud nemotivovalo spotřebitele ke změně způsobu vytápění a využívání energií celkově; technologie jsou především z dovozu či od zahraničních investorů a Rusko není schopno je samostatně replikovat; energeticky samostatnými se staly jen regiony, na jejichž území se nově těží suroviny pro export nebo přes ně vedou exportní trasy. Většina dosažených cílů tedy byla splněna spíše samovolně, než v důsledku důsledného plnění energetických strategií. Zásadní cíle se podařilo zcela naplnit jen tři: získání kontroly nad trhem prostřednictvím přepravní infrastruktury; budování alternativních přenosových soustav; a investice do zahraničních přenosových soustav.

Pokud srovnáme energetické politiky/strategie Ruska s reálným vývojem energetické infrastruktury, shledáme že praxe si ve většině neprotiřečí s určenými cíli. Plnění cílů je ale velmi pomalé a v horším případě k němu nedochází vůbec.

Zvrat při změnách energetických strategií nastal jen v několika málo případech. Na rozdíl od strategie z roku 1994, která podporovala spotřebu plynu jako čistého paliva, strategie pozdější se snaží spotřebu plynu na domácím trhu snížit, aby uvolnila produkci pro export.

Co bylo splněno:

- Východo-západní most (Nord Stream, Primorsk, BPS) [1994]
- Nákupy podílů v zahraničních distribučních soustavách [1994]

Co bylo splněno jen částečně:

- Liberalizace trhu [1994]

- Větší energetická regionální bezpečnost [1994]
- Zvýšení investic do průzkumu polí [„na úroveň roku 1980“ 1994], [2003]
- Stabilizace trhu [1994]
- Reinvestice v sektoru [1994]
- Otevření trhu zahraničním firmám [1994]
- Sblížení se světovými cenami [1994]
- Relativní snížení zisků z energetiky vůči ostatnímu průmyslu [2003]

Co nebylo splněno:

- Přesun těžby na východ [1994]
- Zlepšení efektivity využívání energetických surovin [1994]
- Obnovení těžby na její historické maximum do roku 1997 [1994]

3. Změna nabídky a poptávky

Před tím, než začneme vyčíslovat růst ruské ekonomiky a zjišťovat, do jaké míry za ním stojí energetický sektor, budeme muset zhodnotit další faktory, v této práci reprezentující zprostředkující proměnné. Je na čase představit nástroje, díky kterým Rusko dokáže vytěžit maximum ze změn své energetické infrastruktury a energetické strategie.

3.1. Gazprom a zahraniční investice

Gazprom je nejlepší ukázkou uskutečňování Putinova plánu, je dokonalým reprezentantem tzv. národního šampiona – státním podnikem dominujícím určitému sektoru. Jak již bylo zmíněno výše, Gazprom vznikl v roce 1989 jako nástupce Ministerstva plynárenského průmyslu a pod jeho kontrolu záhy spadla téměř veškerá těžba, rozvoj, distribuce a export zemního plynu. „Koncept energetické politiky pod novými ekonomickými podmínkami“ z roku 1992 umožnil částečnou privatizaci Gazpromu a v roce 1994 bylo 33 %

Gazpromu zakoupeno 747 000 občany. Podle vládního rozhodnutí si Rusko mělo ponechat 40% podíl v této společnosti (později se zmenšilo na 38 %) a zbytek privatizovat. (Goldmann, 2008:60–61). V době privatizace ponechal stát Gazpromu přílišnou volnost a nedokázal kontrolovat jeho vnitřní aktivity. Toho využívali manažeři Gazpromu (CEO Rem Vyakhirev ve spolupráci s předsedou vlády a členem správní rady Viktorem Černomyrdinem), kteří nejenže neodváděli příslušné daně státu, ale navíc obdarovávali sebe a své příbuzné značným množstvím akcií Gazpromu. Tyto a další akcie – získané pomocí zástavních dražeb[29] – se dostaly k zahraničním vlastníkům a přestože stát byl stále vlastníkem největšího akciového celku (38 %), panovaly obavy z možného přehlasování. S nástupem na post prezidenta začal Vladimír Putin tuto situaci aktivně řešit a prostřednictvím Rosněftu získal další akcie Gazpromu tak, aby v něm stát kontroloval nadpoloviční většinu: 50,002 % (Goldmann, 2008:83). Vyakhirev a Černomyrdin byli z Gazpromu okamžitě odstraněni a na jejich místa byli dosazeni bývalí Putinovi spolupracovníci Dmitrij Medveděv a Alexej Miller.

Gazprom ale není státem jen zvýhodňován. Dle zákonných opatření musel Gazprom od svého vzniku do roku 2004 prodávat plyn na domácím trhu hluboko pod tržní cenou. I po pozdějším částečném nárůstu cen industriálním podnikům generoval v roce 2007 export 57 % příjmů Gazpromu, přestože k vývozu bylo určeno jen 29 % domácí produkce plynu[30] (Stern, 2009:80). V roce 2009 měl Gazprom pod kontrolou 60 % všech ověřených ruských rezerv a produkoval 84,7 % veškerého ruského plynu (Mitrova, 2009a:23). Na jedné straně se jedná o energetického giganta podporovaného státem (v podstatě se jedná o část státu), na straně druhé ho stát využívá jako základní zdroj svých příjmů, pročež se Gazprom neustále potýká se zadlužením. Odliv financí ze sektoru má za následek nízké investice do rozvoje nových polí na území Ruska a zanedbatelné investice do rozvoje polí v zahraničí. Na rozvoj polí v Alžíru, Bolívii a Libyi se Gazprom teprve připravuje. Gazprom dává přednost menším investičním záměrům s jistější návratností, proto skupuje podíly v lokálních distribučních soustavách, rafinériích a investičních firmách po celé Evropě, Střední Asii a Nigérii.

---

[29] Systém zástavních dražeb (tzv. Zajištěné aukce – Залоговые аукционы) (Goldman 2008:63–4) navržený v roce 1995 Vladimirem Potaninem, měl státu poskytnout peníze do doby, než se stabilizuje výběr daní. Potaninův plán nepřímo obcházel limity pro privatizaci a legálně umožňoval nově vzniklým bankám získat další podíly v energetice, metalurgii a jiných průmyslových odvětvích. Banka zapůjčila státu určitý obnos peněz, za který dostala záruku v podobě zástavy podílu ve vybrané průmyslové společnosti. Pokud stát nebyl schopen půjčené peníze splatit, banka mohla vyhlásit dražbu záruky a z jejího zisku pokrýt nesplacený dluh (Goldmann, 2008:63–65; Týčová & Leschenko, 2010). Výsledkem byly zmanipulované dražby, ve kterých většinou vystupovala jen jediná banka, která byla zároveň dražitelem a pořadatelem aukce. Tímto způsobem se většina doposud státních menších firem odtržených od Rosněfťgazu ocitla v soukromých rukou.

[30] V roce 2002 byl rozdíl ještě výraznější. Export tvořící 27 % z celkové produkce plynu odpovídal za 65 % příjmů Gazpromu (Stern 2009:80).

V roce 2007 byl Gazprom s fixním kapitálem $ 6–9 mld. společně s metalurgickými firmami Norilsk Nickel a Evraz na 2.–4. místě mezi ruskými investory. Na prvním místě s téměř dvojnásobným objemem zahraničních investic (přes $ 13 mld.) dominuje soukromá firma Lukoil, působící především v těžbě ropy, rafinaci a prodeji na benzínových pumpách (Kuznetsov, 2008:6). Státní Gazprom tedy není největším zahraničním investorem a s ohledem na svou velikost investuje méně než ostatní ruské TNC. Všechny investující ruské firmy se při nákupech v zahraniční drží sektorů, ve kterých mají zkušenosti z domova. Diverzifikují svůj rizikový kapitál a investují do zahraničí, kde lze předpokládat větší rozšíření poptávky, stabilitu a menší závislost na rozkolísaných příjmech z nerostných surovin. V případě Gazpromu je situace odlišná. Gazprom se nechová jako typický investor, který chce rozšířit své portfoliové investice pouze za účelem snížení rizika, ale investuje tak, aby získal v zahraničních firmách nadpoloviční většinu a rozhodující slovo. Gazprom má své dceřiné společnosti ve všech státech kam exportuje plyn (Koszalin, 2008:8). Mimo politické motivy, které mají za úkol zviditelnit Rusko a jeho sílu v zahraniční je toto chování vysvětlitelné i ekonomicky. Gazprom si prostřednictvím podílů na distribuci v Evropě zajišťuje odbyt pro svůj plyn za nejlepší možné ceny. Aby měl jistotu, že se distributor rozhodne pro ruský plyn, potřebuje mít v distribuční firmě rozhodující slovo (Goldman, 2008:169). Gazprom je v tomto chování mezi ruskými firmami ojedinělý, protože jen obchod s plynem umožňuje z vrtu dopravit komoditu až k zákazníkovi. V případě investic ve státech SNS si Gazprom kontrolou přepravy zajišťuje, aby pro plyn, který od těchto zemí nakupuje byla vždy volná přepravní kapacita.

Gazprom se dostal do hledáčku svých obchodních partnerů nejen pro své netransparentní zahraniční investice, které jsou často prováděny prostřednictvím třetích firem, jako Gazprom Germania, Gazprombank, Gazprom Media a desítek dalších (Koszalin, 2008:8), ale také pro své počínání na trhu vnitřním. V roce 2001 Gazprom koupil nejsledovanější nezávislou televizní stanici NTV (BBC, 2001) a vyvolal tak rozsáhlé demonstrace. Gazprom obhajoval svou akvizici ekonomickými zájmy. Občané viděli tento obchod především jako umlčení nezávislého zdroje, který kritizoval státní politiku. Prvním varováním před možným znárodňováním příliš angažovaných soukromých firem v energetickém sektoru byla aféra s firmou Yukos. Yukos vedený oligarchou Mikhailem Chodorkovským byl obviněn z daňových úniků a ve zcela netransparentních procesech prohlášen za zbankrotovaný. Majetek Yukosu byl následně za minimální cenu skoupen státem kontrolovanými společnostmi (Goldman, 2008:112–23). Důvěryhodnost ruské vlády v očích zahraničních investorů ještě klesla v roce 2006 a 2007. V prvním případě byli vlastníci

projektu Sachalin II. přinuceni pod hrozbou odebrání licence prodat Gazpromu nadpoloviční většinu tohoto projektu. V Druhém případě Grazprom oznámil společnosti TNK-BP, že mu neumožní používat svoji přenosovou soustavu pro dopravu plynu z pole Kovykta na východní Sibiři (NYT, 2007) a fakticky donutil TNK-BP prodat těžební licenci za zlomek její skutečné ceny. K transparentnímu a tržnímu modelu obchodování, které vyžaduje WTO, má Rusko ještě dalekou cestu. A otázkou je, zda se k tomuto modelu vůbec chce někdy dopracovat.

3.2. Monopolizace trhu

O tom, že Rusko se v novém tisíciletí vydalo cestou konsolidace energetického průmyslu pod státní taktovkou, asi dnes pochybuje jen málokdo. Slovo Gazprom se v posledních letech stalo téměř synonymem pro monopolizaci ruského trhu s plynem a Rosněft' si začíná podobné jméno budovat na trhu s ropou. Monopolizace ruského energetického trhu, probíhající podle Putinova plánu, je ale o dost rozsáhlejší. Základem státní moci na trhu s energiemi je kontrola přepravní infrastruktury. Kontrola přepravní infrastruktury státem je z důvodů bezpečnosti běžná i ve zcela liberálních státech. V případě Ruska ale státní kontrola plynovodů a ropovodů vyvolává u soukromých investorů značné obavy. Kvůli netransparentnosti celého obchodního systému si nemůžou být jisti, zda jim Gazprom poskytne potřebnou přepravní kapacitu, nebo že jejich kapacita nebude v budoucnosti omezena. Centrální kontrola přepravy ruských energetických surovin a teoretická možnost odstavení celé přenosové soustavy, ať už z jakýchkoli důvodů, poté nedá spát především politikům z importujících zemí. Transněft' vlastní 93 % ruské ropné přepravní infrastruktury (Vatansever, 2010:8); Gazprom drží přepravní monopol a navíc je podle federálního zákona 118/2006 a z pověření vlády i držitelem monopolu na export plynu (v plynném i kapalném stavu). Z tohoto monopolního postavení je vyňat export plynu, který byl nasmlouván před vstoupením tohoto zákona v platnost (FZ, 2006). Snaha kontrolovat trh šla ale od roku 2006 o poznání dále.

V roce 2008 byl vydán Federální zákon 57/2008 (FZ, 2008), který zabraňuje zahraničním firmám kupovat nadpoloviční podíly ve firmách působících ve strategických odvětvích[31]. Mimo investic, spojených s obranou státu, jadernou energetikou, leteckým

[31] Přesnější formulace říká, že ruská vláda si vždy v projektu či firmě ponechává akcie potřebné ke kontrole jejího chodu.

průmyslem a dalšími životně důležitými oblastmi, jsou nyní za strategické pokládány i investice do velkých nalezišť nerosných surovin. Za velká jsou pokládána tzv. naleziště federálního významu s ověřenými zásobami ropy a plynu přesahující 511 MMbbl a 50 bcm respektive (Ebel, 2009:21). V případě nákupu licencí potřebných k těžbě nerosných surovin musí zahraniční firma získat svolení vlády už v případě, že by se nákupem stala vlastníkem 10% podílu (FZ, 2008:článek 5). Pokud zahraniční investor při autorizovaném průzkumu objeví strategické naleziště federálního významu, musí nadpoloviční většinu v těžebním projektu přenechat státu (Gazpromu nebo Rosněfti). Stát má navíc možnost naleziště prohlásit za zásadní pro bezpečnost státu a licenci k těžbě znárodnit.

Zahraniční firmy jsou omezovány i ve své práci. Alespoň 80 % zaměstnanců energetických firem musí mít ruské občanství a nejméně 70 % veškerého materiálu[32] použitého při průzkumu, přepravě a těžbě musí být vyrobeno v Rusku (Ernst & Young, 2011:5).

3.3. Cenové reformy

V dobách SSSR byly plyn a ropa prodávány za ceny nižší, než jaká byla jejich reálná hodnota. SSSR tímto modelem motivoval státy importující jeho ropu a plyn k rozvoji těžkého průmyslu a zemědělství a následně tak zvyšoval jejich závislost na Moskvě. Plyn byl rozdělován shora a nebylo proto třeba řešit tržní opatření, jako měření spotřeby jednotlivých závodů. To v důsledku vedlo k plýtvání s energiemi a neefektivitě výroby. S rozpadem SSSR následnické státy zdědily neefektivní průmysl, přístup k surovinám za nízké ceny i barterový způsob plateb[33]. Rusko si mohlo vybrat. Buď přestane dodávat tyto suroviny do ostatních zemí SNS anebo bude v původní politice pokračovat. Třetí možnost, navýšení cen, byla nemyslitelná protože by importéři nebyli schopni za suroviny platit. Pokud by se Rusko rozhodlo pro ukončení exportu surovin do SNS, ztratilo by v těchto státech podporu, v horším případě by si je zcela znepřátelilo a ztratilo možnost využívat jejich ropovodů a plynovodů k přepravě vlastních surovin na západ. Proto se Rusko rozhodlo s dotovanými cenami

[32] Jedná se o hodnotu materiálu.

[33] V energetických strategiích (viz. výše) se o nutnosti přechodu z barterového obchodu na obchod peněžní příliš nemluví, protože rozhodnutí o způsobu platby mělo být ponecháno na trhu. Platbu penězi navíc vylučovala hyperinflace rublu v 90. letech. Barterový obchod začal pozvolna mizet až v 21. století (Mitrova, 2009a:14).

pokračovat a postupně ceny zvyšovat. Ekonomický propad států SNS v 90. letech znamenal, že se dotované ceny udržely o mnoho déle, než by si Rusko přálo. Ruská vláda odhaduje, že mezi lety 1991 a 2006 „darovala" každoročně Ukrajině na dotovaném plynu $ 3,3 mld. (Mitrova, 2009a:28). Snížené exportní ceny lze stále chápat jako politický nástroj, který sice nevytváří přímý nátlak, motivuje ale státy k větší poslušnosti k Rusku. Naopak dotace na ruském vnitřním trhu[34] v 90. letech 20. století již nesloužily jako motivace k rozvoji těžkého průmyslu (Rusko by podle ekonomických strategií mělo podporovat především výzkum a hi-tech odvětví), jednalo se o dědictví socialismu, které chápe přístup k energiím jako základní lidské právo, které by měl zajistit stát. Rusko pod Putinovým vedením identifikovalo sociální chápání energetické bezpečnosti na domácí půdě za škodlivé. A cena za politickou poslušnost importujících států SNS se začala jevit jako příliš vysoká. Obzvláště když se s nárůstem světových cen energetických komodit po roce 2003 rozdíl cen mezi západem a SNS zvětšil natolik, že dotovaným exportem Rusko každoročně ztrácelo potenciální miliardy dolarů.

Tabulka 8: ***Ceny ruského plynu v $/1000 m^3***

	2004	2005	2006	2007	2008	2009 (odhad)
Rusko (průmysl)	–	35,5	40,6	53	65,9	70
Rusko (domácnosti)	–	25,6	31,7	41,6	52	51
EU (import)	143,05	213,7	285,2	294,1	418,9	307,8
Bělorusko (import)	–	55,1	55,1	118	126,5	151
Moldavsko (import)	–	80	160	170	232	245
Ukrajina (import)	–	77	95	130	179,5	232,54

Source: (Pirani,2009a:10; Pirani et. al., 2010:7)

Impulzem ke zvednutí exportních cen plynu do států SNS se stal konflikt mezi Ruskem a Ukrajinou koncem roku 2005. Rusko při tomto konfliktu poznalo, že nižší ceny pro některé státy SNS již nejsou ekonomickou nutností k fungování jejich ekonomik, a že politický vliv odvozený od nižších cen je v některých zemích velmi nízký – během oranžové revoluce na Ukrajině bylo téma možného zdražování plynu v případě zhoršení vztahů s Ruskem široce diskutováno, a přesto se Ukrajina politicky odklonila od Ruska (Pirani, 2009b: 38). Rusko se proto rozhodlo zvednout své exportní ceny plynu do zemí SNS do roku 2011 na úroveň cen evropských. V případě států přes které Gazprom neexportoval plyn,

[34] Dotace nadále fungují i v jednotlivých státech SNS a v případě Ruska i separátně v jednotlivých regionech.

a které se politicky odkláněly od Ruska (Litva, Lotyšsko, Estonsko, Moldavsko) mělo ke zvýšení cen dojít dříve. Tyto ceny ve skutečnosti nikdy nedosáhnou těch, za které státy v Evropě plyn nakupují. Na státy SNS jsou aplikovány jiné exportní tarify a jsou blíž zdroji surovin, budou tedy platit nižší částky za transport. Dá se předpokládat, že ceny energetických surovin pro státy SNS budou o 40 % nižší než ceny pro Evropu (Pirani, 2009b:37). Mezi lety 2008 a 2009 se průměrné ceny plynu pro státy bývalého SSSR zvýšily ze $ 132 na $ 196 (Gazprom, 2009). Na druhé straně, státy SNS exportující plyn a ropu do Ruska – Ázerbájdžán a státy Střední Asie – si ponechají nízké domácí ceny energetických surovin, protože jsou si energeticky soběstačné. Obdobně jako Rusko zdražuje svůj export do SNS, i státy SNS produkující ropu a plyn vyžadují od Gazpromu evropské tržní ceny. V roce 2008 Gazprom platil těmto státům $ 130–$ 180/mcm a v roce 2009 se již dostal na ceny evropské, od kterých je nutno odpočítat náklady na dopravu do Evropy a rozdílnou exportní daň (Stern, 2009b:70). Gazpromu nezbývá, než vyšší ceny středoasijským státům platit. Pokud by přišel o dodávky středoasijského plynu, nebyl by schopen dostát svým smluvním závazkům v Evropě. To by znamenalo zahájení arbitrážních řízení, ztrátu důvěry a ve výsledku ještě větší ekonomické ztráty než v případě nákupu dražšího plynu ze Střední Asie.

V rámci Putinovy energetické strategie již dochází i k růstu cen (především plynu) na vnitřním trhu. Podle rozhodnutí z roku 2006 se do roku 2011 měly ceny plynu pro průmyslová odvětví vyrovnat těm evropským (Pirani, 2009b:36, Mitrova 2009b:395). V důsledku ekonomické krize byla liberalizace cen plynu odložena na rok 2014 (Yafimava, 2010:7) a začínají se objevovat pochybnosti, zda tento krok prospěje vnitřnímu ruskému trhu (RBC, 2011). V každém případě se bude jednat o vyrovnání cen na základě tzv. opportunity costs (náklady obětované příležitosti). To jakým způsobem bude stát do těchto opportunity costs započítávat náklady na dopravu a těžbu je stále nejasné. Lze očekávat, že ceny plynu v Rusku se stabilizují na cca 50 % cen pro Evropu (Stern, 2009:73). Uvolnění cen by mělo mít za následek modernizaci průmyslu a snížení domácí spotřeby. Zásadní dopad bude mít uvolnění cen i na soukromé producenty plynu, kteří nyní nejsou schopni konkurovat Gazpromu, který jako jediný na domácím trhu prodává plyn za dotované ceny. I přes plánované uvolnění cen bude mít trh SNS ještě dlouhou cestu ke skutečně liberálnímu modelu.

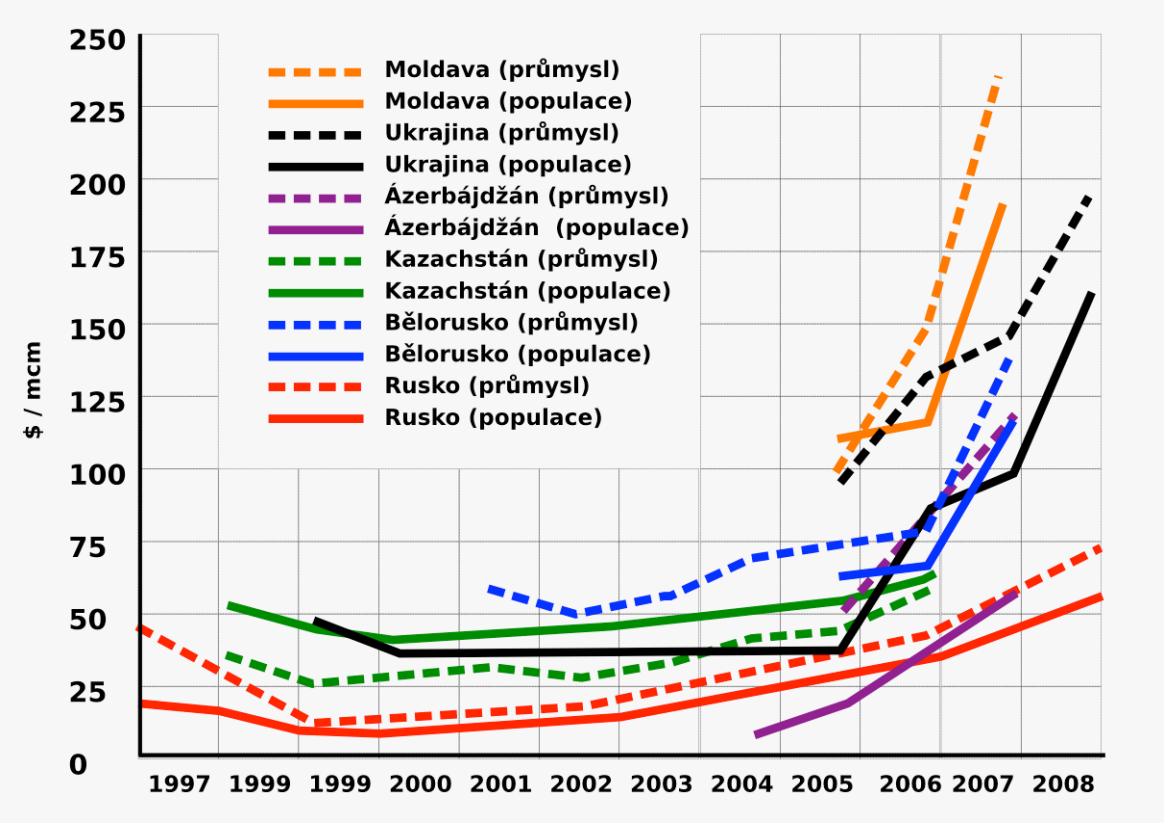

Obrázek 2: ***Graf - Cena plynu na trzích vybraných zemí bývalého SSSR***

Zdroj: data převzata od Pirani, 2009b:37.

Z grafu 3 je patrné, že Kazachstán je jedinou z vybraných zemí, která má nastaven tržní cenový model. Model, kde velkoodběratelé (průmysl) nakupují plyn za nižší cenu, než za kterou je dodáván domácnostem.

Státy bývalého SSSR se přechodu na tržní ceny nebrání jen z důvodů zdražování, ale také kvůli novému modelu určování cen. Jak již bylo zmíněno trhy těchto států jsou často dotovány. To znamená, že pokud si chce stát prostřednictvím státních energetických firem udržet stále stejnou cenu pro koncové zákazníky, musí v případě růstu importních cen platit vyšší dotace. A protože podle nového cenového modelu, který je odvozen od evropských cen, se ceny hýbou prakticky neustále, je pro státy s dotovaným cenami těžké začlenit dotace do státního rozpočtu pro nadcházející rok. Liberální model importních cen je nutí k liberalizaci vlastního trhu. Tyto státy doposud uzavíraly s Ruskem krátkodobé kontrakty, které

specifikovaly rámcové ceny na dobu trvání kontraktu a které jim umožňovaly předem vyčlenit z rozpočtu určitý obnos na dotace.

3.4. Tržní ceny, monopolizace, a energetická infrastruktura – společný jmenovatel?

Co mají tržní ceny, monopolizace a změna energetické infrastruktury společného? První jmenované by se bez těch druhých dalo prosadit jen velmi špatně. Z analýzy infrastruktury je jasně vidět snaha Ruska vyhnout se tranzitním zemím: Ukrajině, Bělorusku, Moldavsku, Kazachstánu, Litvě i Lotyšsku. Do té doby, než došlo k zahájení přemostění těchto států a ke snaze o jejich vynechání z transportu vedoucího do třetích zemí, mělo Rusko jen malou šanci na rychlé navyšování cen komodit na jejich vnitřních trzích. Například vyjednávací pozice Ukrajiny, přes kterou do EU míří většina plynu, byla natolik silná, že Rusko si nemohlo dovolit jí jednostranně zvednout importní ceny. Riskovalo by tím ztrátu zbývajícího vlivu na Ukrajině a navíc by Ukrajina mohla reagovat zvýšením tranzitních poplatků a kompenzovat si tak zvýšení ceny plynu. Aby Rusko bylo schopno zvýšit ceny komodit na trzích tranzitních států, muselo ukázat, že má možnost vyškrtnout tyto státy ze seznamu tranzitních zemí. Ve chvíli, kdy Rusko začalo tyto alternativní cesty budovat, vyjednávací pozice se otočila. Tranzitní státy se začaly obávat, že přijdou o svou roli v přepravě i o tranzitní poplatky s ní spojené. V představeném modelu mluvíme o Rusku, respektive předpokládáme, že je reprezentováno monopolem – Gazpromem. Co by se stalo, kdyby v Rusku fungoval konkurenční trh? Vezměme tento předpoklad v potaz a začněme uvažovat znovu. Firmy exportující plyn pouze na Ukrajinu by neměly důvod držet ceny nízko a přešly by na ceny tržní. Na to by Ukrajina mohla opět reagovat zvýšením tranzitních poplatků pro export na Západ. Tímto krokem by byly poškozeny pouze firmy exportující plyn přes Ukrajinu. Mohly by reagovat dvěma způsoby. Začít pracovat na vlastním přemostění Ukrajiny anebo nabídnout dodávky plynu také na Ukrajinu. A protože obejití Ukrajiny by pro ně znamenalo další náklady, raději by nabídly svůj plyn za nižší ceny Ukrajině. To by na Ukrajině vytvořilo vysoce konkurenční prostředí a došlo by k poklesu cen na původní hladinu. Následovalo by snížení tranzitních poplatků. Ve výsledku by se situace prakticky nezměnila.

Výsledek kombinace tří prezentovaných faktorů má pro Rusko ještě další pozitivní dopady. Výstavbou alternativních cest se rozšiřuje strana poptávky o další zájemce a zvyšuje se potenciál prodeje komodit za výhodnější ceny. V případě přepravy ropy je diverzifikace přepravy, pokud možno po moři, takřka nutností pro dosažení na světové tržní ceny. Pokud by Rusko exportovalo ropu pouze ropovody a poptávající stát by měl možnost kupovat ropu od více dodavatelů, neměl by důvod ji odebírat prostřednictvím ropovodů z Ruska za tržní ceny. Naopak Rusko by muselo jít s cenami dolů nebo riskovat, že svoji ropu vůbec neprodá. A protože více než dvě třetiny ruského ropného exportu směřuje do států, které na něm nejsou svou infrastrukturou závislé, musí Rusko svou přepravu diverzifikovat, pokud chce prodávat ropu za maximální možné ceny.

Dalším důvodem pro změnu ropných přepravních cest je změna poptávky po ropě na světových trzích. Zatímco v Asii se spotřeba ropy zdvojnásobila, v Evropě naopak poptávka klesá.

Tabulka 9: ***Změna spotřeby ropy podle oblastí v MMbbl***

	1990	2008	Nárůst
Severní Amerika	7375	8685	18 %
Střední a Jižní Amerika	1336	2074	55 %
Evropa a Eurasie	8568	7370	–14 %
Střední východ	1275	2505	96 %
Afrika	729	1111	52 %
Asie a Pacifik	5060	9367	85 %

Zdroj: BP – Statistical Review of World Energy, 2010

4. Ekonomické zisky

Protože tato práce nemá za cíl předvídat vývoj cen komodit na trhu, ale zhodnotit dosavadní vývoj infrastruktury a potažmo cen, nebude zde prezentován žádný ekonomický model. Růst cen, za které je Rusko schopno prodávat plyn a ropu bude vysvětlen na základě empirických pozorování.

Graf 4 ukazuje navázání ruských cen plynu na světové ceny ropy a také jejich fluktuaci. Musíme rozlišovat mezi navázáním cen, které je vynucené smluvně, jako je tomu v případě EU–Rusko, a navázáním přirozeným. Přirozené navázání cen funguje na principu substituce komodit. Pokud zdraží ropa, průmysl se začne více orientovat na využití plynu a zvedne se jeho cena.

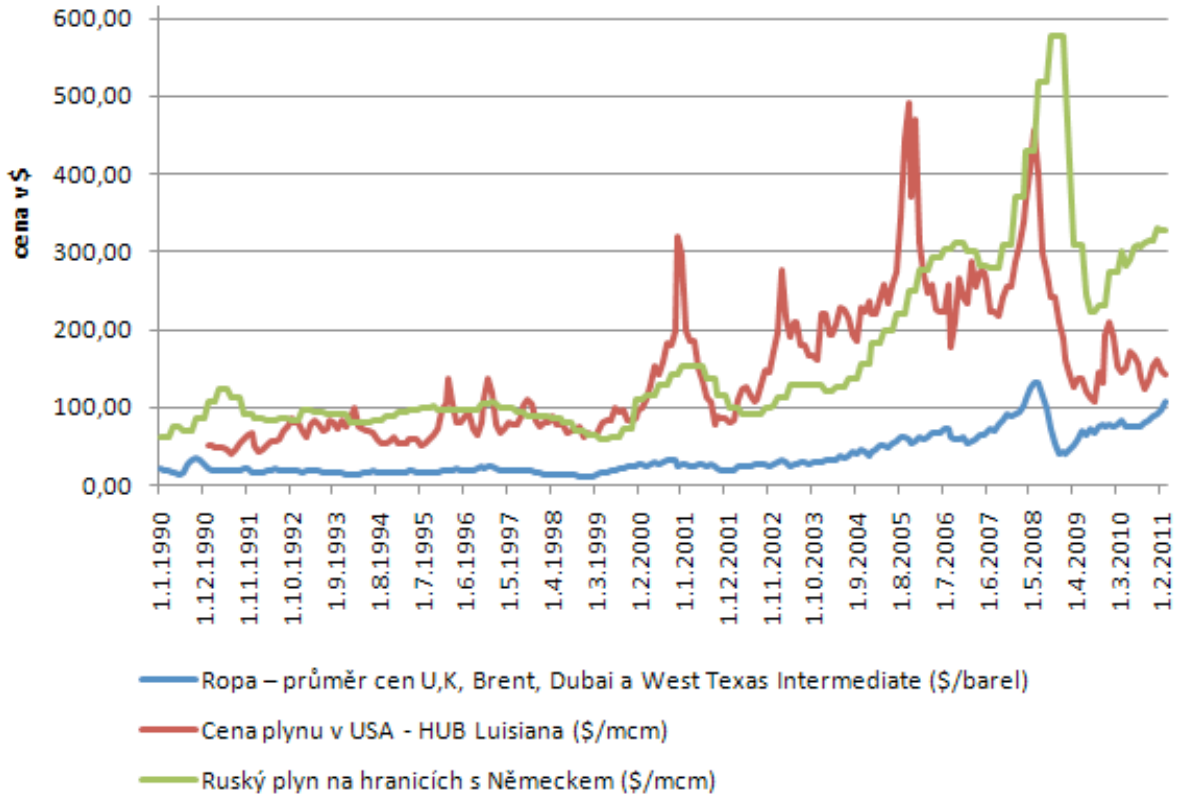

Obrázek 3: ***Graf - Světové ceny ropy a plynu***

Zdroj: IMF (data)

Z grafu vyplývá, že ceny smluvně navázané na ropu jsou stabilnější než v případě cen na zcela liberalizovaném americkém trhu. Maximalizace stability cen plynu a ropy je pro Rusko klíčová, neboť jeho ekonomika je na prodeji těchto komodit zcela závislá. Následující graf dokládá tuto závislost.

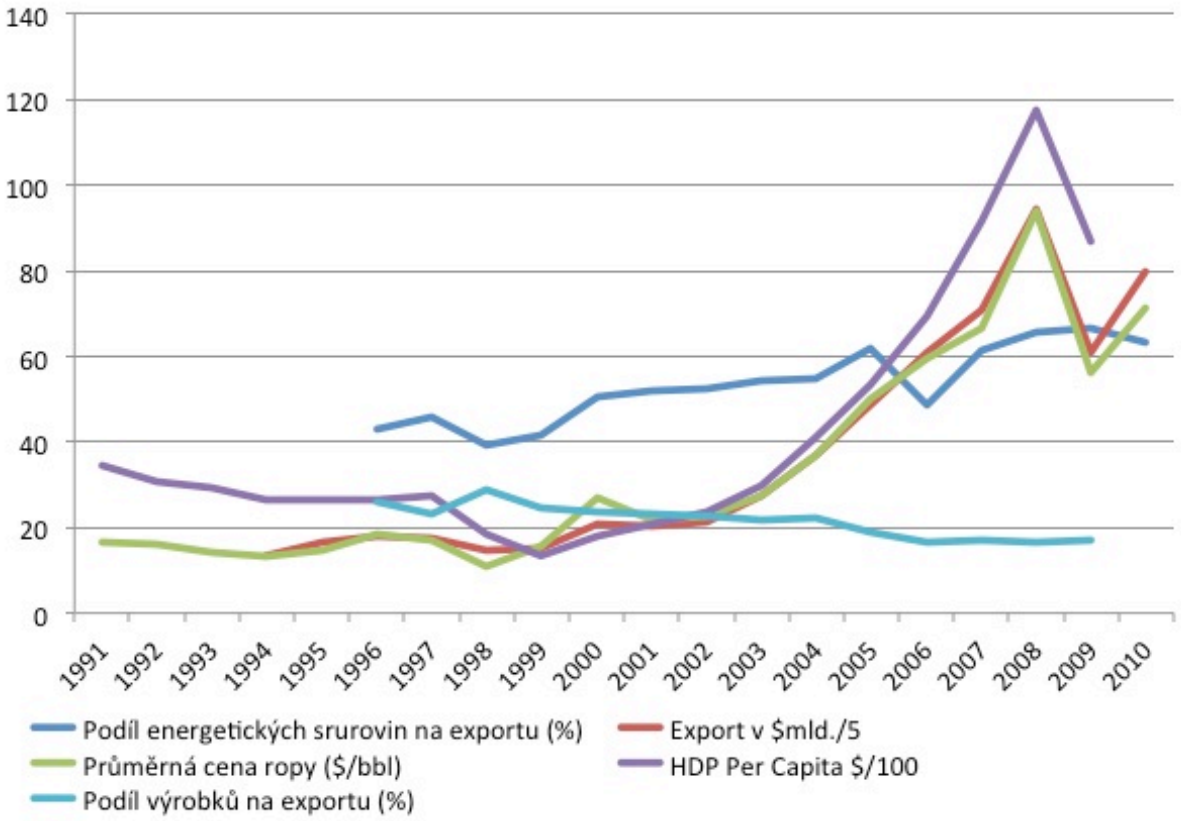

zek 4: ***Graf - Srovnání světových cen ropy s ekonomickými ukazateli Ruska***

Zdroj:EIA, World Bank dataset

U tohoto grafu je důležité dát si pozor na jeho interpretaci. Cena ropy (zprůměrovaná vždy z jednoho roku) v grafu je téměř totožná s linií reprezentující celkový ruský export. To ovšem neznamená, že reprezentují stejné absolutní hodnoty. Ve skutečnosti linie ukazují pouze poměrný vztah růstu cen ropy, výdělku z ruského exportu a HDP.

Přestože podíl paliv na ruském exportu se pohyboval v posledních dvaceti letech „jen" mezi 40–66 %, graf dokazuje, že příjmy z celkového ruského exportu kopírují ceny ropy na světovém trhu. Zdá se, že zbylých 60–36 % ruského exportu, generovaného neenergetickým sektorem, je také nepřímo vázáno na cenu ropy. Ruský HDP je na tom velmi podobně, s menšími odchylkami roste a padá spolu s cenou ropy. V tomto světle se zdají být snahy

Ruska, deklarované v energetických strategiích a snažící se zvýšit podíl neenergetického sektoru na HDP, jako téměř zbytečné.

Korelace mezi růstem HDP a cenou ropy může být do určité míry náhodná. Podle Světové banky (2004, 2005) a neoficiálních zdrojů ruské vlády (2007) činil mezi lety 2004–2007 energetický sektor 25–30 % z ruského HDP (Suni, 2008:9). Studie Světové Banky, zabývající se vývojem ruské ekonomiky, (WB, 2011) identifikuje jako zdroj růstu HDP dva základní ukazatele: růst cen energetických surovin a produkci a spotřebu výrobků na vnitřním trhu. Zpráva konstatuje, že hlavním zdrojem po-krizového růstu je rostoucí domácí spotřeba, zároveň upozorňuje na neustávající závislost na exportu ropy, která může skrze pokles cen ropy způsobit návrat krize. V roce 2009 by se například nevybrání daní za prodej ropy promítlo do státního rozpočtu 13,5% schodkem (WB, 2011:11).

Nepříznivým scénářům se Rusko snaží předejít preventivními opatřeními. Vládní devizové rezervy vzrostly mezi lety 2001 a 2008 z $ 36 mld. na $ 426 mld. a státní dluh ve stejném období klesl z 49 % HDP na 6,5 % (WB, 2010). Peníze utržené za prodej energetických surovin v době, kdy je cena ropy vysoko, jsou od roku 2004 ukládány do Stabilizačního fondu, ze kterého mohou být při poklesu cen ropy čerpány. V roce 2006 bylo ve fondu dostatečné množství peněz k pokrytí posledních vládních dluhů a peníze ve fondu se začaly kumulovat. (Rianovosti, 2008) Poslední veřejně přístupné záznamy z roku 2008 hovoří o $ 157 mld. na účtu Stabilizačního fondu (Minfin, 2011).

Zvýšené ekonomické zisky má na svědomí i liberalizace cen plynu počínající koncem roku 2005. V *grafech 4* a *5* je právě od tohoto data vidět výrazný zlom. V prvním případě se cena ruského plynu v EU dostává nad americkou. Tento rozdíl tvoří především zvýšená nabídka na americkém trhu[35], nikoli přehodnocení poměru cen mezi plynem a ropou v EU. V druhém případě HDP začíná růst rychleji, než cena ropy. Za zvýšený růst HDP mohl zprostředkovaně právě počátek liberalizace cen s energiemi a energetickými komoditami v bývalých sovětských republikách. Přechod k tržním principům nalákal více zahraničních investorů. Od roku 2006 až do počátku ekonomické krize v Rusku činil podíl přímých zahraničních investic na růstu HDP kolem 20 % (WB, 2011).

[35] Pokles cen na trhu USA byl zapříčiněn nad očekávání úspěšným zdokonalením extrakce plynu z břidlicových podloží na území USA.

5. Politické nebo ekonomické racionále – kontrolní proměnné

Nyní, když byly identifikovány ekonomické motivy k diverzifikaci energetické infrastruktury, je potřeba ověřit, zda v jednotlivých vzájemných energeticko-politických vztazích nepřevládaly nad ekonomickými zájmy ty politické. Pokud v některém ze vztahů Ruska vůči druhému státu byly použity energetické suroviny jako politické nástroje, bude potřeba zhodnotit, zda chování těchto stran mohlo ohrozit energetickou bezpečnost Evropské unie. Součástí této kapitoly proto bude i představení konceptu energetické bezpečnosti.

Ať už Rusko prosazuje směrem k EU jakékoli zájmy, potřebuje k tomu určité nástroje. Nástroje vhodné k ovlivňování mezinárodního dění lze rozdělit na dvě skupiny. Nástroje donucovací, odpovídající realistické tradici mezinárodních vztahů a nástroje institucionální, založené na spolupráci a odpovídající tradici liberalismu. První skupina nástrojů si vynucuje poslušnost pomocí hrozby, respektive snížením pocitu bezpečnosti, druhá příslibem zvýšených zisků. Obchodní spolupráce na poli energetiky funguje obdobně jako každý jiný obchod mezi obchodními partnery. Zásadním při spolupráci je rozvoj flexibilního prostředí a harmonizace norem. S vytvářením hrozby v energetice je to složitější. Uveďme si příklad pro snadnější pochopení. Hrozit nám může náš lokální distributor plynu tím, že nás jako neplatiče odpojí od přenosové soustavy. Co ale udělá v případě, že odebíráme polovinu jeho produkce? Má dvě možnosti: dočasně zastavit dodávky a dohodnout se s námi na nové ceně; nebo nám zastavit dodávky plynu a nabídnout produkci jinému odběrateli. V případě přepravy ropy a plynu na delší vzdálenost, o kterých tato práce pojednává, je druhá možnost dosti nesnadná – investice do přepravní infrastruktury jsou příliš nákladné, než aby umožňovaly jednoduchou diverzifikaci přepravy. Bezpečnost v oblasti energetické produkce a přepravy pomocí ropovodů a plynovodů je proto velmi specifická. Za normálních okolností vzniká přerušením dodávek hrozba oběma zúčastněným stranám. Poptávající strana přichází o energii. Strana nabídky o finanční prostředky.

5.1. Vnímání bezpečnosti

Již samotný nadpis není bezpředmětný. Moderní pojetí bezpečnosti (konstruktivistické) se nezaměřuje na její reálné ohodnocení či dokonce vyčíslení, ale snaží se pochopit způsob tvorby hrozeb a jejich vnímání. Jak vtipně poznamenává Alexandr Wendt: „500 britských jaderných raket je pro USA méně nebezpečných, než 5 severokorejských, protože USA a Velká Británie mají dlouhodobě dobré vzájemné vztahy, zatímco USA a Korea nikoli...“ (Wendt, 1995:73). Obdobně i vztah Ruska k EU a vnímání vzájemné bezpečnosti bude jiné, než například ve vztahu Rusko–Ukrajina. Proto se tato kapitola zaměří, mimo osvětlení konceptů bezpečnosti, i na jejich subjektivní vnímání.

5.1.1. Obecná bezpečnost

Bezpečnost se vztahuje k široké škále referenčních objektů: státy, osoby, instituce, zboží nebo životní prostředí. Podle referenčních objektů může být bezpečnost rozdělena do kategorií jakými jsou politická bezpečnost, vojenská bezpečnost, kulturní bezpečnost, lidská bezpečnost, ideologická bezpečnost, ekonomická bezpečnost. Ty pak můžou být děleny do podkategorií. Například ekonomická bezpečnost může být dále dělena na bezpečnost zdrojů, financí, energie, zajištění potravin, technologií, sociální bezpečnost atd. Stejně tak může bezpečnost energie spadat do kategorie lidské bezpečnosti. Celkový počet bezpečnostních okruhů je nevyčíslitelný. Nová kategorie může být vytvořena kdykoli, kdy je objekt jejího zájmu rozpoznán jako ohrožený. Bezpečnost může být vnímána na více úrovních: lokální, subregionální, regionální, trans-regionální a globální.

Pokud má být jev prohlášen za bezpečnostní otázku, musí mít tři specifika (Booth, 2007: 150): **Nebezpečí**, **ohrožený subjekt** a **vůli zabránit škodám**. Bez ohledu na referenta je v převažujícím počtu případů nejefektivnějším zprostředkovatelem bezpečnosti stát, neboť disponuje nejkomplexnější sadou nástrojů (zákonodárství, armádní donucovací prostředky, policie, byrokracie atd.)

Jak Arnold Wolfers poukázal v roce 1962, pokud má být hrozba brána seriózně, musí být rozpoznána jako reálná. Proto je nutné rozlišovat hrozby vnímané a reálné (Wolfers, 1962:151). Tato myšlenka byla později rozšířena tzv. kodaňskou školou a nazvána sekuritizací (Buzan, 1998:25). Sekuritizace je bezpečnostní koncept orientovaný na proces

vnímání hrozby, kde největší roli hraje politizace daného problému. Podle tohoto konceptu vzniká bezpečnostní hrozba v momentu, kdy je rozpoznána autoritou a obecenstvo ji přijme. Bezpečnostní analýza kodaňské školy identifikuje tři typy jednotek, společně tvořících bezpečnostní otázku (Buzan, 1998:36):

1. **Referenční objekt:** existenčně ohrožený subjekt, který potřebuje být chráněn.
2. **Sekuritizující aktér:** aktér sekuritizující problém označením referenčního objektu za existenčně ohrožený.
3. **Funkcionální aktér (obecenstvo):** aktér ovlivňující dynamiku postiženého sektoru. Tento aktér zásadně ovlivňuje rozhodnutí na poli bezpečnosti; musí přijmout bezpečnostní otázku jako hrozbu.

5.1.2. Energetická bezpečnost

Pro pochopení energetické bezpečnosti je nutno sledovat samotný její vznik, tzn. první rozpoznání hrozby funkcionálním aktérem. Otázka energetické bezpečnosti se poprvé v globální podobě objevila v 70. letech 20. století v důsledku energetické krize, kdy si rozvinuté země uvědomily možné následky závislosti svých ekonomik na dovozu energetických surovin. Zajímavé je, že „otázku energetické bezpečnosti" řešila vláda USA již od 50. let. Bílý dům si na ni dokonce nechal vypracovat rozsáhlou studii. Tu provedlo pod vedením Jamese Akinsona ministerstvo zahraničních věcí a jasně ve zprávě došlo k závěru, že přerušení dodávek ropy do USA by vyvolalo katastrofální ekonomickou krizi (Yergin, 1991:591). Zároveň bylo ve zprávě uvedeno, že účinná bezpečnostní opatření by byla za prvé drahá a za druhé vysoce nepopulární. *Project Independence*, který měl osvobodit USA od závislosti na dodávkách ropy nebyl veřejností přijat (Greg, 2008). Veřejná neexistence strachu z možného ropného šoku byla způsobena za prvé nedostatkem informací o důležitosti ropy pro výrobní proces a za druhé vlastní pozitivní zkušeností. Obavy o energetickou bezpečnost rozptýlilo ropné embargo uvalené Saudskou Arábií na USA v roce 1967 v důsledku Šestidenní války. Tehdejší převis ropné nabídky ve světě způsobil, že si USA dokázaly koupit ropu z těžebních rezerv a stop dovozu ze Saudské Arábie se vůbec v cenách, ani objemu spotřebované ropy v USA neprojevil. Až embargo OPECu z roku 1973 a nedostatek ropy na světových trzích způsobily, že bylo „publikum" poprvé ochotno naslouchat. Z pohledu kodaňské školy se dodávky energetických surovin staly bezpečnostní otázkou.

Téma energetické bezpečnosti se opět stalo aktuálním v 90 letech v souvislosti s rozpadem Sovětského svazu a dělbou jeho energetické infrastruktury. Naposledy se toto téma globálně připomnělo v roce 2008 ve spojitosti s extrémním růstem cen ropy a v roce 2011 ve spojitosti s revolucemi v arabském světě.

Přestože je energetická bezpečnost v posledních letech velmi diskutována, existuje jen velmi slabý teoretický základ, o který se lze opřít. Obecně přijímaná definice energetické bezpečnosti v podání Mezinárodní energetické agentury (IEA) „nepřerušená fyzická dostupnost za přijatelnou cenu s ohledem na životní prostředí" je často považována za příliš úzkou, neboť zohledňuje pouze pozici spotřebitele. Proto bude třeba pojem energetické bezpečnosti šířeji vymezit.

V dnešní době rozumíme pod pojmem energetická bezpečnost především bezpečnost dodávky energetických surovin. Tu velmi dobře popisuje koncept Berta Kruyta, který vyděluje čtyři aspekty „4A" (Availability, Accessibility, Affordability a Acceptability) (Kruyt, 2009:2167):

1. Availability = samotná geologická existence,
2. Accessibility = geopolitické aspekty dostupnosti,
3. Affordability = cenová dostupnost,
4. Acceptability = sociální a environmentální přijatelnost.

Bezpečnost dodávky energetických surovin je nejdůležitější součástí energetické bezpečnosti především proto, že se ocitá mimo přímý vliv státu. Při přerušení dodávek importovaných surovin ze zahraničí stát není schopen vynutit jejich obnovení fyzickým zásahem v mezích mezinárodního práva, ale musí se spolehnout na své diplomatické schopnosti. Toto řešení může být zdlouhavé a nezaručuje dlouhé trvání.

5.1.2.1. Bezpečnostní hrozby

Energetická bezpečnost se zabývá především následujícími hrozbami (Prorok, 2008:11):

- – vzestup cen strategicky důležitých energetických surovin,
- – nedostačující dodávky specifických zdrojů, zapříčiněné přírodními katastrofami,
- – nestabilita ve státech původu a regionech těžby, teroristické útoky, politicky motivované akce,

- – vyčerpání tradičních energetických surovin a opoždění jejich náhrady alternativními zdroji.

Energetická bezpečnost se také vztahuje k(e)

- – možnostem teroristických útoků vedených na energetickou infrastrukturu,
- – zvýšení konkurence při přístupu k novým zdrojům v souvislosti s rostoucí světovou poptávkou po energetických zdrojích, především poptávkou rozvojových zemí (Čína, Indie apod.),
- – využití energetických zdrojů jako politické zbraně na poli mezinárodních vztahů
- ekonomické a politické zranitelnosti
- – změně klimatu (ke schopnosti odhadnout vliv změny klimatu na budoucí ekonomiku státu resp. k správnému soudobému nastavení opatření, která mají změně klimatu zabránit)

Bezpečnostní hrozby jsou násobeny s nedostatkem informací o zdrojích a obchodních smlouvách (Kruyt, 2009:2168).

Nedostatek zdrojů, vysoká poptávka po energii, rostoucí populace a mezinárodní konkurenční prostředí v oblasti energetických surovin může v budoucnosti vést i k válkám o nerostné bohatství (Klare, 2001). Naopak na lokální úrovni nerostné bohatství a závislost na něm často země uvrhuje do politického a ekonomického chaosu. Špatně kontrolovatelný objem těžby dává velký prostor korupci; snadný přístup k penězům za prodej surovin umožňuje existenci ozbrojených skupin; a v neposlední řadě potenciál zaručených příjmů z těžby vyvolává politické neshody. Collier a Hoeffler ve své studii dokazují, že státy závislé na těžbě a exportu surovin jsou až 4x více náchylné k občanským válkám, než je tomu u států bez nerostných surovin. Nejvíce náchylné k občanským válkám jsou státy, kde se export nerostných surovin pohybuje kolem 25 % z HDP[36]. Státy s nejvyšším podílem nerostných zdrojů na HDP (až 67 %) jsou naopak stabilní (vláda má dostatek prostředků k udržení pořádku) (Collier, Hoeffler, 1998:568–569).

Na straně importujícího státu znamená závislost na dodávkách energetických zdrojů náchylnost k ekonomickým krizím, ale i mezinárodně-politickým. Mezi importérem a exportérem dochází k vzájemné závislosti (interdependence), což ovlivňuje i jejich vzájemný vztah ke třetím státům.

[36] Do této kategorie patří i Rusko.

5.1.2.2. Strategie aktérů

Aktéři v oblasti energetické bezpečnosti můžou být nahlíženi ve dvou rovinách. Za prvé jako klasičtí aktéři, tedy národní státy, mezinárodní organizace a NGOs/INGOs. Druhý způsob dělení reflektuje fakt, že mnoho z energetické infrastruktury je vlastněno soukromými subjekty: **producenti** (vlastníci energetických zdrojů), **distributoři** (zprostředkovatelé a vlastníci tranzitní infrastruktury), **spotřebitelé** a **subjekty se specifickými zájmy** (banky, automobilky, vědecké instituce, ekologická hnutí) (Prorok, 2008:15).

Nejdůležitější role hrají v energetické bezpečnosti producenti a spotřebitelé, kteří mohou být ztělesněni jak státy, tak velkými firmami. Strategie obou aktérů jsou zcela protichůdné.

Strategie producentů:

- – udržení monopolů (OPEC, Rusko a dohody se středoasijskými státy);
- – blokování vytvoření alternativních transportních cest;
- – posilování vojenské bezpečnosti producentů;
- – udržování těžby na úrovni poskytující rezervu a držící ceny výš;
- – separovaným přístupem omezit jednotu spotřebitelů (Prorok, 2008:18).

Strategie spotřebitelů:

- – udržování jednoty spotřebitelů (EU, NATO);
- – oslabování jednoty producentů (jednání se státy přímo, nikoli s OPEC);
- – budování alternativních transportních cest;
- – podpora alternativních zdrojů energie;
- – vojenská přítomnost v ohrožených transportních oblastech (Prorok, 2008:19).

5.1.2.3. Dlouhodobá / Krátkodobá bezpečnost

Dlouhodobé řešení závislosti na dovozu energetických surovin se musí realizovat snížením poptávky, resp. spotřeby. K oběma cílům se lze dostat zaváděním nových technologií a výrobou energie z obnovitelných zdrojů. Dobrým příkladem může být švédská snaha omezit spotřebu ropy do roku 2020 o cca. 50 % (COI, 2006). Z politického hlediska byl nejvýraznější krok k zajištění dlouhodobé energetické bezpečnosti učiněn podepsáním

Energetické charty v roce 1991. Jednalo se o politickou deklaraci vedoucí k ekonomické, investiční a geopolitické stabilizaci. Samotný protokol nikdy neratifikovalo Rusko, USA, či Kanada. Například Rusko by ratifikací otevřelo přístup zahraničním firmám ke své transportní infrastruktuře, to by negovalo jeho zahraničněpolitickou strategii; proto Rusko v roce 2009 odstoupilo od provizorního protokolu Energetické charty z roku 1994 (Skadden, 2010).

V krátkodobém výhledu může být bezpečnost podpořena: technologickou unifikací transportních systémů; vyšší mírou propojení mezi státy; schopností produktovodů přepravovat produkt oběma směry; rozšiřováním kapacity zásobníků.

Střednědobé řešení energetické bezpečnosti se zaměřuje na diverzifikaci odběru surovin.

5.2. Energeticko-politické vztahy Ruska s jeho obchodními partnery

V této části jsou uvedeny vzájemné energetické, popřípadě z nich vyplývající politické vztahy mezi Ruskem a státy, se kterými je propojen svou energetickou infrastrukturou. Na konci rozboru každého energeticko-politického vztahu je zhodnoceno, zda tento vztah stojí na politických nebo ekonomických základech.

5.2.1. Ukrajina

Od rozpadu SSSR do Oranžové revoluce v roce 2004 lze mezinárodní vztahy mezi Ukrajinou a Ruskem charakterizovat jako pozitivní. Ukrajina obhájila nárok na Krymský poloostrov, Rusko si může ponechat do roku 2017 vojenské základny v Sevastopoli a černomořská flotila byla v roce 1997 rozdělena mezi oba státy. Přesto se vzájemným vztahům nevyhnuly spory o energetické suroviny a dluhy s nimi spojené.

Vzájemné energeticko-politické vztahy

Spory o ropné produkty

Provázanost energetických vztahů mezi Ruskem a Ukrajinou netvoří jen tak často skloňované plynovody vedoucí přes Ukrajinu dále do Evropy, ale pro samotné Ukrajince daleko důležitější přítomnost ruských investorů v rafinérském průmyslu. Ve 4 z 6 rafinérií

mají nadpoloviční podíl ruští investoři a dohromady produkují 82 % ropných produktů vytvořených na Ukrajině. Mezi ruské investory patří Tatněft (Ukrtatnafta), TNK-BP, Lukoil a Alliance Group (Viter, 2006:7). Rafinérie jsou od doby své privatizace (1999) zodpovědné za tzv. sezónní energetické krize. Ty se opakují 2x ročně ve spojitosti se zvýšenou poptávkou zemědělců po naftě. Přestože rafinérie mají ohromné volné kapacity, navyšují s výrobou i cenu. Situace se každoročně přiostřovala až do roku 2005, kdy vláda dle průzkumu antimonopolního úřadu nařídila dočasný maximální strop cen nafty. První reakcí některých rafinérií bylo zastavení dodávek nafty. Teprve zestátňování ruských benzínových pump na Ukrajině, které nedodržely cenový strop, znamenalo dočasné uklidnění této krize. (Viter, 2006:7–11) Krize se opět obnovila ještě v létě téhož roku, když ukrajinská vláda zjistila, že cena za tunu ropy pro okolní státy je $ 318, zatímco Ukrajina platí $ 340. Parlament okamžitě přišel s dalším návrhem na regulaci cen pohonných hmot, což se projevilo nedostatkem pohonných hmot na čerpacích stanicích po celé Ukrajině. V tomto případě byl nedostatek paliv zapříčiněn pětidenním zastavením dodávek ropy ze strany Ruska. Ukrajinská vláda se rozhodla udělat přítrž všem problémům s Ruskem a jeho investory a podepsala kontrakt na rychlou dodávku 2,2–3,6 MMbbl ropy z Kazachstánu, 0,5 MMbbl z Moldavska a Pobaltských zemí a dočasně zrušila cla na dodávky benzínu a nafty na Ukrajinu. (Viter, 2006:13) Rafinérská krize byla zcela zažehnána až zásahem prezidenta Juščenka. Ten zrušil cenové stropy pohonných hmot a slíbil, že ceny pohonných hmot již nikdy nebudou administrativně regulovány. Hned další den rafinerie TNK-BP obnovila provoz (Viter, 2006:14). Zároveň doporučil dosažení tržních (evropských) cen ropy, neboť to jediné podle něho může zažehnat budoucí krize.

Spory o plyn

Největší překážkou dobrých vztahů na poli energetiky je tranzit ruského plynu přes Ukrajinu. Vyhodnocení situace a rozdělení aktérů na špatné a dobré není zdaleka tak jednoduché, jak to dokázala prezentovat média u příležitostí přerušení dodávek ruského plynu do Evropy. Celý problém se odvíjí od dřívějších dumpingových cen ruského plynu pro státy SNS a neplacení dluhů. Ukrajina jako tranzitní země pro ruský plyn disponovala ohromným potenciálem, jak vydělávat na svém prostřednictví. Do roku 2000 se cena plynu pro Ukrajinu pohybovala okolo 25 % z ceny pro EU (Pirani, 2007:23). Přestože měla Ukrajina do tohoto data zákaz reexportu ruského plynu, měla také obrovský potenciál zisků v případě jeho porušování. Zjistit, zda k reexportu nadbytečného či ušetřeného plynu docházelo, je zcela

nemožné, protože jediným, kdo měl přístup k informacím o objemech plynu proudícího dále na západ, byla Ukrajina.

Spory ohledně nesplácení dluhů za plyn se táhnou již od rozpadu SSSR. K nim se navíc v roce 2001 přidal spor ohledně nepovoleného odběru transportovaného plynu o objemu 8.7 bcm a situace se začala řešit. Aby došlo k zamezení budoucího nepovoleného odběru plynu, státy uzavřely dohodu o *přepravě plynu.* Ta specifikovala ceny plynu čerpaného nad rámec kontraktu a možnost záložních dodávek z Turkmenistánu. Zákaz reexportu ruského plynu byl nahrazen vysokým exportním tarifem. Dohoda zavazovala oba státy ke každoročnímu podpisu mezivládní dohody, ve které bude specifikováno 5 hodnot: a) objem plynu přepravovaného přes Ukrajinu; b) celkový objem platby za dopravu; c) cena za export 1000 m^3; d) cena plynu, který bude účtován za dopravu; e) celkový objem plynu exportovaného Ukrajinou (IEA, 2006: 221). V roce 2002 následovala smlouva o vytvoření mezinárodního konsorcia pro správu ukrajinské plynovodní infrastruktury (Pirani, 2007:22). Dohody vešly v platnost do roku 2004. Přes všechny tyto kroky se situace nestala o moc průhlednější. V lednu 2005 se Turmenistán rozhodl zvýšit cenu z $ 42 za 1000 m^3 na $ 60 za 1000 m^3 (Stern, 2006:3), což si Ukrajina nechtěla nechat líbit a situaci se rozhodla řešit změnou zprostředkovatele turkmenského plynu, který měl nabídnout nižší cenu. Stala se jím firma RosUkrEnergo. Ve stejném roce nahlásil Gazprom další ztrátu plynu na Ukrajině, tentokrát o objemu 7.8 bcm[37] – v tehdejších cenách odpovídal tento objem cca $ 1.5 mld. (Pirani, 2007:24). Zatímco Gazprom požadoval náhradu za „ztracený“ plyn, ukázalo se, že plyn je stále na svém místě, ale Ukrajina ho nechce vydat (Stern,2006:5), ani za něj zaplatit. Gazprom se rozhodl kompenzovat svou škodu navýšením cen. V tom ho podpořila ruská duma, když vydala nařízení, podle kterého Gruzie, Moldavsko, Ukrajina, Estonsko, Litva a Lotyšsko budou platit evropskou tržní cenu. Ukrajina odmítla navýšené ceny platit, a tak došlo 1.–3. ledna 2006 k zastavení dodávek plynu pro Ukrajinu (Pirani, 2007:24). Aby byl dopad na Ukrajinu co největší, Rusko uzavřelo koncem roku 2005 s Turkmenistánem kontrakt, kterým vykoupilo existující kapacitu turkmenského exportu. Celá krize přinesla několik otázek a faktů. Evropa i Rusko si přestaly být jisty bezpečností skladování plynu na Ukrajině; zaniklo mezinárodní konsorcium spravující ukrajinskou plynovodní síť; a Rusko začalo zvažovat způsoby jak donutit Ukrajinu k poslušnosti.

Další krize následovala v únoru roku 2008. Ukrajina byla obviněna z nesplacení dluhu ve výši $ 1,5 mld. a byly ji omezeny dodávky o 25–35 %. Ukrajinská vláda existenci tohoto

[37] Pro srovnání, roční spotřeba plynu pro celou ČR činila v roce 2007 8,3 bcm (ERU, 2007:2).

dluhu razantně popřela (BBC, 2007). Situace se uklidnila po sepsání memoranda z října 2008. Toto memorandum mezi vládami Ruska a Ukrajiny znamenalo především a) konec využívání zprostředkovatelů a pasování Gazpromu do role výhradního dodavatele plynu na Ukrajinu; b) postupné zvyšování cen plynu a transportních poplatků na tržní úroveň do tří let.

Koncem roku 2008 se na první pohled vyřešený spor mezi Gazpromer a Naftogazem začal přiostřovat. Gazprom znovu deklaroval existenci nesplaceného ukrajinského dluhu, již ve výši $ 2,195 mld. Naftogaz okamžitě splatil $ 800 mil. a slíbil doplacení zbytku v roce 2009. S tím ale nesouhlasil Gazprom a pohrozil, že nepodepíše s Ukrajinou pro rok 2009 žádný kontrakt (Pirani, 2009a:15). Jediným řešením pro Naftogaz se ukázalo splacení dluhu prostřednictvím půjčky od IMF. Naftogaz z těchto prostředků do konce roku dluh splatil. Následoval však další požadavek Gazpromu na splacení dluhu za úroky a penále ve výši $ 614 mil. Proti tomuto dluhu se Ukrajina 2. ledna 2009 ohradila a navrhla řešení sporu arbitráží (Pirani, 2009a:17). Den před tím již Gazprom zastavil dodávky plynu pro Ukrajinu;

a dále

- 5. ledna: Gazprom obvinil Ukrajinu z krádeže plynu určeného pro tranzit. Na to argumentoval Naftogaz tím, že jen pokrývá potřeby pro samotný transport (tzv. technický plyn);
- 7. ledna: byly zastaveny dodávky do Evropy (poprvé od uvedení plynovodu do provozu);
- 11. ledna: rozmístěni pozorovatelé EU;
- 13.–17. ledna: Gazprom tvrdí, že snaha obnovit dodávky je blokována Ukrajinou; Naftogaz stále obviňuje Gazprom z nedodávání plynu;
- 19. ledna: podepsány kontrakty o dodávkách a přepravě na 10 let;
- 20. ledna: obnoveny dodávky plynu. (Pirani, 2009a:19)

Na uklidnění situace participovala již od rané fáze konfliktu EU pod vedením českého předsednictví, které mělo energetickou bezpečnost jako jednu ze tří priorit. Čeští diplomaté se aktivně podíleli na zprostředkování vyjednávání mezi stranami sporu. Na jejich popud byli 10. ledna rozmístěni na klíčovým místech ukrajinské přenosové soustavy pozorovatelé EU. Ani tato snaha neudělal konflikt přehlednějším. Pozice EU byla značně nesourodá. Zatímco české předsednictví se svými kontakty prostřednictvím Václava Bartušky (byl zvláštním velvyslancem České republiky pro otázky energetické bezpečnosti) snažilo situaci aktivně

řešit, západní část EU v čele s J. Barossem požadovala po Ukrajině, aby byl spor jednostranně ukončen.

Kontrakt z 19. ledna 2009 má zajistit přechod na tržní (německé) ceny od roku 2010. Ceny budou přepočítávány každého čtvrt roku. Přes značné navýšení cen má tento model pro Ukrajinu i jednu výhodu, tou je nezávislost na dohodnutých cenách mezi Ruskem a státy Střední Asie, od kterých se cena pro Ukrajinu odvozovala dříve. Jakýkoli plyn vzatý nad rámec kontraktu bude stát 150–300 % z normální ceny (článek 4.3 smlouvy). V rámci smlouvy o tranzitu se Gazprom zavázal k přepravě minimálně 110bcm/rok (článek 3 smlouvy) a navyšování poplatku za tranzit. Gazprom získal také možnost založit na Ukrajině vlastní distribuční dceřinou firmu. Gazprom-Sbyt Ukrajiny bude kupovat plyn od Naftogazu a dodávat ho koncovým zákazníkům. Má nárok na distribuci až 25 % ukrajinského importovaného plynu. (Pirani et al., 2010:15)

K finálnímu řešení dlouhodobého sporu dospěly strany až 21. dubna 2010, tedy po nástupu Viktora Janukoviče do funkce prezidenta, a poté co se zlepšily vztahy mezi oběma státy. Ukrajina získala 30% slevu z evropských tržních cen plynu, platnou do roku 2019, na oplátku Rusko prodloužilo nájemní smlouvu námořní základny v Sevastopoli na dalších 25 let (Pirani et al., 2010:2–4,12).

Ekonomické nebo politické racionále?

Pro celkové pochopení sporů o plyn je nutné pochopit smluvní systém, který je umožňoval. Zatímco Rusko podepisuje se západními odběrateli dlouhodobé kontrakty, s Ukrajinou docházelo každý rok k uzavírání nového kontraktu. Rusko se tedy dostalo do pozice, kdy podepsání kontraktu o přepravě přes Ukrajinu bylo nutností pro plnění exportních závazků vůči západu. Ukrajina tak dostala do rukou zbraň k vydírání Ruska a požadovala vyšší přepravní poplatky a nízkou cenu za plyn.

Spory mezi Ukrajinou a Ruskem stojí na ekonomických i politických motivech. Je důležité si uvědomit, že žádný ze sporů nevznikl ze samovolné iniciativy Ruska. Vždy byl prvotním impulzem prohřešek ukrajinské strany. Neplacení za dodávky nebo odběr nad rámec smlouvy. Vznik sporu o plyn měl vždy ekonomické základy. Naopak jeho řešení bylo téměř vždy částečně politické a zapojily se do něj vlády obou zemí, namísto toho, aby spor řešily společnosti, mezi kterými vznikl. Až na poslední řešení, které spojilo mezivládní jednání s jednáním Naftogazu a Gazpromu a vyústilo v politickou dohodu, byly všechny spory vyřešeny dohodou o cenách, nikoli politickými ústupky. Problém zhodnocení situace spočívá i v tom, že obě společnosti ve sporu jsou vlastněny státem. Politické a ekonomické zájmy lze

tak jen těžko oddělit. V případě sporů o ropné produkty je situace odlišná, tam se vždy od zásahů do sporů ruská vláda distancovala.

5.2.2. Bělorusko

Vzájemné energeticko-politické vztahy

Vztahy mezi Běloruskem a Ruskem byly již od rozpadu SSSR velmi kladné. Zasloužil se o to především dnešní autoritativní prezident Alexandr Lukašenko, který je v úřadu od roku 1994. Jeho hlavním cílem byla již od osamostatnění maximální politická a ekonomická reintegrace. V průběhu 90. let byl Lukašenko schopen koncentrovat ve svých rukou veškerou moc a utužování vztahů s Ruskem nikdo nemohl bránit. Stát vlastní většinu podniků, kontroluje 75 % ekonomiky i veškerá média (Balmaceda, 2006:5).

V roce 1995 Rusko s Běloruskem podepsalo smlouvu o zrušení celních kontrol a nastavilo pravidla pro zformování monetární unie. O rok později oba státy vytvořily konfederaci pod názvem Unie suverénních států, která začala formálně fungovat v roce 1998. Od tohoto data se začaly vzájemné vztahy pomalu ochlazovat (Balmaceda, 2006:5). První sváry se začaly objevovat začátkem 21. století, kdy Bělorusko otevřeně přiznalo reexport ropných produktů na západ a když Rusko uvalilo na export plynu a ropy nové exportní daně platící i pro Bělorusko (Balmaceda, 2006:15).

Bělorusko je energeticky nesoběstačným státem. Z vlastních zdrojů je schopno pokrýt jen 16 % svých energetických potřeb. Zbytek energetických surovin je z 97 % dovážen z Ruska[38]. Největší měrou je závislé na plynu, který tvoří 60 % z celkové spotřeby energetických surovin. Vzhledem k tomu, že 95,4 % veškeré vyrobené elektřiny pochází z plynových elektráren, je Bělorusko zcela odkázáno na ruské zdroje energie (Balmaceda, 2006:7). Proto je důležitým prvkem ve vyjednávání obou států tranzitní energetická infrastruktura.

[38] Od února 2011 se tento poměr mění, i když zatím není známo jak mnoho. Nově by mělo 10–20 % ropy pocházet z Ázerbájdžánu. Vypočítáno z údajů: (Reuters 2011, EIA 2011).

Energetika se dostala do popředí vzájemných vztahů již v roce 1993, když začal Gazprom usilovat o síť vysokotlakých plynovodů běloruské stání společnosti Beltransgaz. Tehdy nabídl navýšení dodávek plynu za dotované ceny a odpuštění dluhů výměnnou za 99 let trvající pronájem přepravní sítě plynovodů. Poté co Bělorusko pronájem odmítlo, byly mu pro neplacení dluhu přerušeny dodávky energetických surovin (Balmaceda, 2006:23). S další nabídkou Gazprom přišel opět v roce 1999, aby se mu nakonec podařilo v roce 2002 podepsat s Běloruskem smlouvu o privatizaci Beltrasgazu výměnou za levný plyn ($ 22–$ 25/mcm). Po podepsání smlouvy Bělorusko začalo nakupovat tento levný plyn, ale k privatizaci stále nedocházelo. Rusko proto v roce 2003 pohrozilo zrušením výše zmíněné smlouvy a přechodem na ceny, za které dodávalo plyn Ukrajině ($ 80/mcm) (Balmaceda, 2006:24). V únoru 2004 Gazprom požadoval už jen $ 50/mcm (Yafimava, 2010:3). Bělorusko přesto odmítlo zvýšené ceny platit, a tak mu Gazprom opět přerušil dodávky plynu[39]. Bělorusko se nejprve snažilo získat čas k vyjednávání a uzavřelo krátkodobou smlouvu na import plynu s ruskými nezávislými producenty, ale i přes snahu vyjednávat muselo Bělorusko po půl roce přijmout původní ruskou nabídku.

Zhoršující se vzájemné vztahy potvrdilo v roce 2006 ruské rozhodnutí zahrnout Bělorusko mezi státy, které mají během čtyř let přejít na evropské tržní ceny plynu. Cena pro rok 2007 byla určena na $ 200/mcm a měla nadále stoupat. Rusko také nově požadovalo exportní poplatek ve výši $ 25 za barel ropy[40] (Goldman, 2008:151). Tyto požadavky „poslední evropský diktátor“ Alexandr Lukašenko přijal jen za předpokladu, že Rusko bude za barel ropy proudící přes Bělorusko do Evropy platit $ 6,25, což ruská strana negovala. Neshody ohledně cen a přepravních tarifů vyústily v lednu 2007 v týden a půl trvající období přerušovaných a obnovovaných dodávek plynu a ropy. Spor byl ukončen kompromisním řešením. Rusko zavedlo exportní daň pouze ve výši $ 7,4 a cena plynu pro rok 2007 byla stanovena na $ 100/mcm. Bělorusko na oplátku zrušilo požadované tranzitní poplatky (Goldman, 2008:151) a zavázalo se ke slibované privatizaci Beltransgazu. Podle smlouvy Rusko kupovalo každý rok 12,5 % Beltransgazu až do výše 50 % v roce 2011 (Yafimava, 2009:139).

Pro energetické vztahy klíčovým byl rok 2010. S koncem roku 2009 skončila i dohoda mezi Ruskem a Běloruskem ustavující daň z ruské exportované ropy, která byla doposud nastavena pro Bělorusko, jako pro člena celní unie, na třetinu běžné hodnoty. S nízkou

[39] Rozhodnutí o zvýšení cen stálo v tomto případě i na politických základech. Rusko s nástupem Putina přestalo věřit v projekt společné unie. Zvyšování cen mělo probíhat v duchu normalizace vzájemných vztahů.

[40] K postupnému zdražování ropy docházelo již od počátku tisíciletí. Z $ 46 v roce 2000 se cena za barel dostala na $ 25 v roce 2004 (Balmaceda, 2006:9).

exportní daní jsou schopny běloruské rafinerie vyrábět produkty s nižšími koncovými cenami, než rafinerie ruské. Aby Rusko donutilo Bělorusko přistoupit na vyšší exportní daň, rozhodlo se 1. 1. 2010 zastavit dodávky ropy do Běloruska. Pod hrozbou, že Bělorusko přestane dodávat elektřinu do Kaliningradu, o čtyři dny později Rusko dodávky obnovilo (Coburn, 2011:13–14). Jak spor rychle skončil, tak se rychle objevil nový, tentokráte o plyn. Bělorusko se cítilo být povzbuzeno vlastním úspěchem, a tak požádalo o odložení data, kdy by měly být srovnány ceny plynu pro Bělorusko s těmi evropskými, a argumentovalo vývojem cen na ruském domácím trhu. Tam měly být původně ceny srovnány s evropskými také do roku 2011, ale s příchodem krize bylo datum odloženo na rok 2014/15 (Yafimava, 2010:7). Rusko bylo hluché prosbám Běloruska potýkajícího se s ekonomickou krizí a na místo pomoci požadovalo splacení dluhu za plyn[41]. Aby dalo najevo, že vymáhání pohledávky myslí vážně, omezilo 21. ledna 2010 dodávky plynu do Běloruska o 15 %. Bělorusko kontrovalo požadavkem na splacení dluhu, který vznikl prodlením Gazpromu v platbách za tranzit a který převyšoval dluh běloruský. Gazprom dluh potvrdil a zároveň připomněl, že ho Bělorusko samo prozatím odmítlo převzít[42]. Bělorusko 22. ledna splatilo polovinu dluhu Gazpromu. V tento moment se obrátila vyjednávací pozice a Bělorusko začalo hrozit zastavením dodávek plynu do Evropy, pokud Gazprom nezaplatí svůj dluh. Místo platby Gazprom omezil dodávky o dalších 30 %. O den později Bělorusko doplatilo zbytek dluhu a Gazprom obnovil dodávky plynu (Yafimava, 2010:8–10). Spor byl ukončen dohodou o navýšení tranzitních poplatků, které Bělorusko požadovalo už od začátku roku, a příslibem, že Beltransgaz bude odvádět část výdělku do inovačního fondu ministerstva energetiky, ze kterého bude schopen v budoucnu pokrýt neplánovaný nárůst cen. Zásadní pro tento spor je, že se Bělorusku nepodařilo odložit datum přechodu na evropské tržní ceny a Gazprom si dokázal vynutit dodržení smluvních závazků.

Prostřednictvím nízkých cen energetických surovin pro Bělorusko si Rusko dokázalo udržet dominantní pozici ve vzájemných vztazích. Proč tedy přikročilo ke zvýšení cen, přestože si bylo vědomo své závislosti na běloruské tranzitní infrastruktuře? Odpovědi lze nalézt dvě. V prvé řadě Rusko nemuselo být spokojeno se způsobem, kterým Bělorusko na levných cenách z Ruska profituje. Bělorusko, obdobně jako to dělala Ukrajina, levný plyn

[41] Extrémní růst cen ropy v roce 2007 a 2008 se odrazil v cenách plynu, které začaly být pro Bělorusko nezvladatelné, přestože Gzaprom zlevnil o 20 % oproti smluvním cenám, a začalo docházet k nárůstu dluhu vůči Gazpromu.

[42] Bělorusko odmítalo přijmou dluh, protože se domnívalo, že Gazprom se zavázal k úhradě vyšších tranzitních poplatků pro rok 2010, než jak bylo písemně ujednáno, a že mu dluží $ 260 mil. Gazprom byl ochoten splatit „pouze“ $ 228 mil, k čemuž ho zavazovala písemná dohoda. (Yafimava, 2010:11)

a ropu z Ruska ilegálně prodávalo dále na západ a z rozdílu mezi cenami značně profitovalo. Prodeje skrze Bělorusko využíval stát i ruské těžařské firmy, které se tímto způsobem vyhnuly vysokým daním za export ropy do Evropy. V roce 2005 Bělorusko reexportem získalo třetinu svých zisků z vývozu. Druhým důvodem k nespokojenosti mohl být vývoj mezinárodního obchodu Běloruska. To v roce 2005 poprvé v historii učinilo více obchodů s EU než s Ruskem a tento obchodní proevropský trend nadále pokračuje (Zaiko, 2006). Mezi jednotlivými státy Rusko nadále zůstává nejdůležitějším obchodním partnerem Běloruska.

Ekonomické nebo politické racionále?

Spory s Běloruskem jsou v mnohém stejné jako ty s Ukrajinou. Gazprom a Transněft se v nich snaží obhájit své obchodní zájmy a Rusko se pokouší ušetřit peníze za substituované suroviny pro Bělorusko. Ve prospěch ekonomického racionále svědčí fakt, že žádná ze stran nepřekročila pomyslnou politickou hranici a řešení se vždy drželo vyjednávání o cenách.

5.2.3. Moldavsko

Vzájemné energeticko-politické vztahy

Toto území je problémové ze dvou důvodů: Moldavsko má problémy platit za odebraný plyn; plynovod vede přes území Podněstří.

S koncem 90. let a s obnovením ekonomického růstu v post-sovětském prostoru přestalo Rusko přehlížet neschopnost Moldavska splácet dluhy a začalo přerušovat své dodávky plynu. Následovalo podepsání smlouvy o splácení dluhů z února 2000. Protože Moldavsko ani Podněstří tuto smlouvu neplnilo, jak se zavázalo, přestalo Rusko v roce 2004 těmto státům plyn dopravovat. Obnovení dodávek bylo podmíněno jasným splátkovým plánem. V tento okamžik se situace rozděluje. Moldavsko zvednutím koncových cen dokázalo zajistit prostředky pro placení plynu a dluhů. Naproti tomu Podněstří začalo tvrdit, že není schopno dluhy v plné míře platit a začalo odebírat plyn načerno. Podněstří platí jen 70 % ze svých pohledávek (Bruce & Yafimava, 2009:174). Aby Rusko uspokojilo své koncové zákazníky v Rumunsku a Bulharsku, nezbývá mu než neposlušnost Podněstří ignorovat.

Ekonomické nebo politické racionále?

V tomto případě energeticko-politické vztahy reflektují ty politické. Vztah Ruska a Moldavska je velmi vyostřený, protože Moldavsko se politicky orientuje na EU. A tak bylo Moldavsko státem, který po roce 2005 zažil nejstrmější vzrůst cen komodit. Oproti tomu Podněstří udržuje s Ruskem stále velmi dobré vztahy.

5.2.4. Ázerbájdžán

Počátkem 21. století se Ázerbájdžán stal díky těžbě nerostných surovin jednou z nejrychleji rostoucích ekonomik na světě. Růst se pohyboval až na hranici 35 %.

Vzájemné energeticko-politické vztahy

Po rozpadu SSSR se vztahy mezi Ruskem a Ázerbájdžánem začaly zhoršovat. Příčinou byla snaha Ázerbájdžánu o až příliš velkou ekonomickou nezávislost. Ke zlepšení vztahů a uskutečnění zmíněné dohody přispěl zvrat na ázerbájdžánské politické scéně. V roce 1993 se k moci dostal Hejdar Alijev a přestože byl ve vztazích k Rusku nejprve zdrženlivý, dovolil ruské armádě využívat ázerbájdžánské vojenské radarové základny (Ismailzade, 2006:8). Ke zhoršení vztahů došlo o rok později. Rusko se stále cítilo dominantním hráčem v kaspickém prostoru a vyžadovalo, aby jakékoli geologické průzkumy na dně Kaspického moře byly schváleny všemi pobřežními státy. Rusko tak učinilo navzdory dohodě, kterou uzavřelo s Íránem roku 1921 (1941 obnovena), a podle které byl Kaspickému moři uznán statut moře se sdílenou kontrolou Ruska a Íránu (Nies, 2008:41). Statut je důležitý z hlediska mezinárodního práva. Zatímco s využíváním dna jezera jedním státem musejí souhlasit všechny státy s jezerem sousedící, v případě moře mohou státy zcela samostatně rozhodovat o jeho využití až do 200 námořních mil od pobřeží. Ázerbájdžán a Kazachstán požadavek Ruska k odsouhlasení nové těžby nerespektovaly a dovolily zahraničním firmám provádět v Kaspickém moři své průzkumy (Ismailzade, 2006:6)[43]. Rusko proti tomuto kroku protestovalo, a přestože kontrolovalo v té době jediný ázerbájdžánský exportní ropovod (do Novorossijsku), nedokázalo si vynutit poslušnost. Ázerbájdžán si byl sám vědom důležitosti

[43] K dohodě o dělení dna došlo až v roce 1998 (Saivetz, 2000:53–54).

udržet s Ruskem kladné vztahy, a proto ruské firmě Lukoil povolil investovat na svém území[44]. Koncem 90. let se vzájemné vztahy s Ruskem začaly opět zhoršovat, Ázerbájdžán spolu s Moldavskem a Gruzií přestaly navštěvovat setkání států SNS. Spolupracovaly s NATO ohledně kosovské krize a s USA na výstavbě ropovodu BTC (Ismailzade, 2006:20). Ázerbájdžán se v roce 2001 se státy, které nechtěly existovat pod taktovkou Ruska, zastřešil proevrospkou mezinárodní organizací GUUAM (Gruzie, Ukrajina, Uzbekistán, Ázerbájdžán a Moldavsko). Kromě Uzbekistánu, který toto uskupení opustil v roce 2002, členské státy setrvaly v nastaveném politickém směru až dodnes (Mitrova, 2009b:399). K dalšímu zvratu došlo po nástupu Vladimíra Putina k moci. Byl určen vládní zmocněnec pro otázky Kaspického regionu a oblast se stala klíčovou pro národní zájmy. Putin zde viděl sílící vliv EU a USA a obnovení vlivu kolem Kaspického moře mělo být nejen ukázkou růstu síly Ruska, ale mělo zabránit separatistickým pokusům, podobným těm o které se pokoušelo Čečensko. Prvním krokem mělo být zabránění stavbě ropovodu BTC a jeho nahrazení ropovodem vedoucím přes Rusko, který by byl ve správě konsorcia, obdobně jako tomu je u ropovodu CPC. Prosadit ropovod přes Rusko se nepovedlo, Putin si ale dokázal vynutit poslušnost jinak. Pohrozil omezením importu zemědělských produktů do Ruska a zavedením vízové povinnosti. Pro Ázerbájdžán s více jak dvěma miliony obyvatel pracujícími či bydlícími na území Ruska byl toto jasný signál k normalizaci vztahů. Vztahy mezi Ruskem a Ázerbájdžánem se změnily ještě dvakrát. Když byl v roce 2006 dostaven ropovod BTC a Ázerbájdžán začal vyvážet plyn (EIA, 2011), Rusko ztratilo vliv založený na energetických vztazích. Pokusem o obnovení energetických vztahů se stala smlouva z 27. května 2009, dlouhodobě zavazující Ázerbájdžán k prodeji plynu Rusku za evropské tržní ceny (Euractive, 2009). Tímto tahem Rusko získalo kontrolu nad plynem, se kterým EU počítala pro projekt Nabucco. Nyní se jeví jako pravděpodobnější výstavba ruského plynovodu South Stream.

Ekonomické nebo politické racionále?

V otázce statutu Kaspického moře šlo nepochybně o snahu Ruska obhájit dominanci v tomto prostoru. Ázerbájdžán se pokusil pomocí přivedení ruských investorů do Ázerbájdžánu zlepšit vztahy s Ruskem. To se dařilo jen do konce 20. století, kdy začalo Rusko vyvíjet tlak pomocí neenergetických nástrojů. To, že se vzájemné vztahy dostaly do ekonomické roviny dokazuje uvedená smlouva z roku 2009. Přístup Ruska lze z hlediska

[44] V roce 2003 Lukoil své podíly prodal.

energetické bezpečnosti (strategie producentů) označit za snahu zabránit výstavbě alternativních cest a upevnění monopolu – Gazpromu.

5.2.5. Turkmenistán

Vzájemné energeticko-politické vztahy

Rusko s Turkmenistánem nemá na poli energetiky příliš vstřícné vztahy. Přestože Turkmenistán má 100% kontrolu nad plynárenským průmyslem prostřednictvím společností Turkmengaz a Turkmenněfť, není v tomto odvětví zcela bez omezení. Je obklopen státy, které jsou energeticky soběstačné, a nemůže tedy prodat svůj plyn sousedům v bezprostředním okolí. Obchody se vzdálenými obchodními partnery vedené skrze třetí státy a zprostředkované třetími společnostmi jsou netransparentní a těžko kontrolovatelné i pro samotný Turkmenistán. Kvůli neshodám s placením a doručenými objemy pro svého tehdy největšího odběratele – Ukrajinu, přerušil na přelomu let 1997 a 1998 Turkmenistán své dodávky plynu. Spor měla vyřešit zprostředkující společnost Itera. Ta neuspěla a dodávky byly opět koncem roku 1999 na několik měsíců přerušeny. Pro neschopnost řešit dálkově spor se roku 2001 Turkmenistán rozhodl začít prodávat svůj plyn prostřednictvím firmy Itera. Situace se naposledy změnila mezi lety 2003–2006, kdy Gazprom nabídl Turkmenistánu výkup 70–80 bcm/rok místo současných 5–7 bcm s tím, že převezme jeho smluvní závazky vůči Ukrajině (Zhukov, 2009a:289). Turkmenistán tímto krokem profitoval z navýšení cen novému odběrateli[45]. Rusko získalo vetší páku při vyjednávání cen s Ukrajinou.

Prostor pro investice na turkmenském území je pokud možno diverzifikován a Rusko je spíše ostrakizováno, než aby dostávalo příležitosti. Ze sedmi mořských těžebních projektů uskutečněných po pádu SSSR figuruje ruská firma (Maitro) jen v jednom, v dalších osmi budoucích projektech jednou vystupuje Lukoil jako menšinový vlastník (Zhukov, 2009a: 282–3). Projekty na souši se snaží Turkmenistán, až na několik málo výjimek, budovat pokud možno bez zahraniční pomoci. Zmíněnou výjimkou je čínská CNPC. Ta rozvíjí v Turkmenistánu nová pole se zemním plynem a také skrze nový plynovod Turkmenistan–China zajišťuje jeho odbyt. Po uzavření smlouvy na odběr 30 bcm/rok již Čína stihla uzavřít

[45] Od tohoto okamžiku (2005) začaly platby probíhat výhradně v tvrdé měně. Do té doby platila Ukrajina za plyn z 60 % barterovým obchodem (Zhukov, 2009a:293).

další kontrakty na zvýšení těžby, které naznačují budoucí rozšíření zmiňovaného plynovodu (Cutler, 2010).

V dubnu 2009 došlo mezi Ruskem a Turkmenistánem k další roztržce, zapříčiněné výbuchem turkmenského plynovodu. Turkmenistán označil Gazprom za strůjce tohoto incidentu. Ten podle něho záměrně zastavil odběr plynu a zavinil přetlakování systému, které vyústilo v sérii výbuchů. Gazprom jakékoli obvinění odmítl (BBC, 2009). Oprava systému trvala nakonec jen 3 dny. Překvapením bylo, když Rusko po obnovení provozuschopnosti odmítlo platit Turkmenistánu nasmlouvanou částku. Chtělo buď cenu snížit, anebo odebírat méně plynu. Zastavení dodávek plynu trvalo celých 8 měsíců a bylo ukončeno změnou dohody ze začátku roku 2010. Nově má Turkmenistán Rusku dodávat každý rok 30 bcm namísto původních 50 bcm. (Gorst, 2009)

Budoucí možné přepravní projekty se opět snaží obejít se bez Ruska. Plynovod Trans-Caspian by se mohl napojit na dlouho plánovaný projekt Nabucco. Turkmenistán by také mohl vyvážet plyn do Indie pomocí plynovodu TAP (Trans-Afghanistan pipeline). V prvním případě stojí v cestě k uskutečnění politická nevole a možná ekonomická nerentabilnost. V druhém případě pak nízká úroveň bezpečnosti v Afghánistánu a špatné vztahy mezi Pákistánem a Indií.

Podle posledního vývoje vzájemných energetických vztahů existuje i možnost, že Gazprom rozšíří plynovod Prikaspijskj, vedoucí při pobřeží Kaspického moře do Ruska a bude se podílet na výstavbě nového plynovodu propojujícího východ a západ Turkmenistánu (Coburn, 2011:13).

Ekonomické nebo politické racionále?

Od rozpadu SSSR měl Turkmenistán snahu vyhnout se Ruskému vlivu v energetice, což se mu poměrně dařilo, přestože musel svůj plyn exportovat přes Rusko. Důvodem pro diverzifikaci exportních cest byla nejen snaha vyhnout se Rusku, ale také snaha získat spolehlivější odběratele svého plynu a dopracovat se k transparentnějším obchodním vztahům. Přerušení odběru dodávek plynu v roce 2009 má zcela ekonomické odůvodnění. Pokud by se Turkmenistánu dlouho nedařilo opravit plynovod, Gazprom by z přerušení dodávek profitoval. Kontrakty mezi dodavateli a odběrateli jsou dnes uzavírány na bázi take-or-pay, což znamená, že pokud dodavatel nabízí surovinu k prodeji a odběratel ji nepřijme, musí za ni odběratel stejně zaplatit. Obdobně dodavatel platí příjemci za smluvně ujednanou surovinu, kterou nebyl schopen dodat. V tomto případě Gazprom nepotřeboval turkmenský plyn, neboť poptávka v Evropě následkem ekonomické krize klesla o cca 30 %. Technické

problémy na straně Turkmenistánu znamenaly jediný případ, kdy Rusko nemuselo za neodebraný plyn platit. Následné neobnovení odběru Rusku slibovalo tři možné scénáře a) Turkmenistán nabídne plyn za nižší ceny; b) Rusko nezíská turkmenský plyn a vyhne se placení pokut; c) Rusko bude muset zaplatit za veškerý plyn, který neodebralo. Podle obnovené dohody z konce roku 2009 to vypadá, že Rusko žádné pokuty za neodebraný plyn platit nebude.

5.2.6. Kazachstán

Kazachstán zvolil po rozpadu SSSR odlišnou cestu než ostatní bývalé sovětské republiky. Z počátku vůbec nerozvíjel svůj potenciál a čekal na zahraniční investory. Jako první přišel Chevron v roce 1993 a začal těžbu z pole Tengiz. Další investoři následovali. V roce 2008 již zahraniční společnosti skrze konsorcia Tengizchevroil a Karachaganak Petroleum Operating BV zodpovídaly za 70 % veškeré kazašské těžby plynu (Yenikeyeff, 2009:316–17). V těchto konsorciích mají ruské firmy jen minimální podíl. Díky ziskům ze zdanění zahraničních projektů a ekonomické stabilizaci sovětského prostoru se vláda v roce 2002 rozhodla samostatně začít rozvíjet nové projekty těžby ropy a plynu. Pro tento záměr byla vytvořena společnost Kazmunaigaz (EIA, 2010b), která podle legislativních opatření z roku 2004 musí v každém novém soukromém projektu vlastnit minimálně 50 %. (Yenikeyeff, 2009:319)

Vzájemné energeticko-politické vztahy

Přes velké investice ze zahraniční zůstává Kazachstán závislý na ruské přepravní infrastruktuře. Závislost na Rusku je ještě zvýšena protože a) kazašská exportní společnost KazRosGaz je z 50 % vlastněna Gazpromem (Mitrova, 2009b:411), b) naleziště ropy a plynu se nalézají na východě u ruských hranic, c) Kazachstán importuje téměř všechnu elektřinu z Ruska (Cohen, 2006:2) a d) většina jeho exportu směřující na západ je přepravována přes ruské území. Závislost na Rusku se začala zmenšovat až s příchodem východoasijských investorů. V roce 2009 Kazachstán začal přepravovat do Číny ropu a plyn (Mitrova, 2009b:403; BBC, 2009).

Klíčovým bodem ve vzájemných energeticko-politických vztazích je především ropovod CPC. Všichni jeho spoluvlastníci přepravují nebo v budoucnu chtějí tímto ropovodem přepravovat vlastní ropu. Přestože se jedná společný projekt, Rusko si v něm udrželo hlavní postavení. Je největším akcionářem, největší část ropovodu vede přes jeho území a zaručuje právní vymahatelnost – projekt byl právně zaštítěn dekretem prezidenta Jelcina (Dellecker, 2008:7). Sílu neruských společností omezuje samotná struktura konsorcia. K rozhodnutím v otázce technických změn může dojít pouze jednohlasně. Když v roce 2003 došlo k naplnění kapacit a začalo se jednat o jejich rozšíření, Rusko požadovalo jako podmínku svého souhlasu celkové přehodnocení základních smluv CPC. Napsalo si celý list požadavků: Změna tranzitních tarifů, které se doposud navyšovaly jen proti inflaci; přehodnocení dluhů; snížení úrokových měr z dluhů jednotlivým účastníkům konsorcia; zvolení ruského zástupce na post ředitele projektu; a ustavení jednotné správní rady – do té doby paralelně existovala správa ruská a kazašská (Dellecker, 2009:12–14). Každý měsíc bez rozšíření stál CPC $ 60 milionů (Dellecker, 2009:15); Rusko, v té době s 24% podílem, tratilo potenciálních $ 15 milionů měsíčně. Požadované změny se nakonec Rusku podařilo prosadit a post generálního ředitele získal v roce 2006 Vlasimir Razdukov. Ve výsledku byly relativní ztráty Ruska způsobené zdržováním rozšíření ropovodu kompenzovány budoucími zvýšenými zisky z přepravních poplatků. Jedinou změnou pro Rusko bylo navýšení vlivu v rozhodovacích procesech. V roce 2007 byl ruský podíl, do té doby spravovaný Federální agenturou pro správu majetku, přesunut pod kontrolu Transněfťu a ten okamžitě začal pracovat na prosazení změny rozhodování z konsensu na souhlas většiny, čímž by jako největší podílník získal zásadní slovo. Ke změně způsobu rozhodování doposud nedošlo. V roce 2008 došlo k nové dohodě a změně vlastnických poměrů. Omán prodal svůj 7% podíl společnosti Transněfť, BP opustil projekt a byla podepsána smlouva o rozšíření ropovodu (položení paralelního ropovodu).

Sporným bodem ve vztahu k Rusku se stal status Kaspického moře, který byl již popsán v případě Ázerbájdžánu.

Ekonomické nebo politické racionále?

Ve vztazích Ruska a Kazachstánu nedošlo na poli energetiky k žádným závažným sporům. Projekt CPC vznikl čistě z ekonomických důvodů a obdobné to bylo i s přeskupováním sil uvnitř konsorcia. Byť na obou stranách spolu jednaly firmy vlastněné státem, vlády obou zemí do řešení problému přímo nezasahovaly. Vliv skrze ropu a plyn se do vzájemných vztahů promítá jen okrajově. Je to proto, že oba státy jsou na sobě závislé

i v jiných oblastech. Kazachstán bezpodmínečně potřebuje ruskou elektřinu, Rusko využívá kazašské vesmírné středisko Bajkonur. Vzájemná závislost se potvrdila zformováním celní unie mezi Ruskem, Kazachstánem a Běloruskem 1.července 2010 (NYT, 2010).

5.2.7. Uzbekistán

Vzájemné energeticko-politické vztahy

Vzájemné vztahy jsou na velmi dobré úrovni již od rozpadu SSSR. Vzájemné vztahy prohloubila smlouva o strategickém partnerství z roku 2004 a o rok později smlouva o Přátelských vztazích. Od této doby se prezidenti obou zemí scházejí až 7x ročně, což svědčí o velmi dobrých vztazích. Rusko je největším obchodním partnerem Uzbekistánu a obchod mezi oběma státy se neustále zvyšuje. Vesměs se ale nejedná o energetické suroviny, nýbrž o dřevo, kovy a stroje (MZVU, 2010). Energeticko-politické vztahy se odvíjejí od uzbecké tranzitní role. Přes Uzbekistán putuje většina turkmenského plynu, který Rusko potřebuje pro reexport na západ. Mimo ztrátu na tranzitních poplatcích, kterou Uzbekistán utržil z důvodu přerušení odběru turkmenského plynu Ruskem, nevyvstaly na poli energetiky s Ruskem žádné spory.

Ekonomické nebo politické racionále?

Situace mezi Uzbekistánem a Ruskem je zcela opačná než v ostatních případech. Rusko potřebuje využívat Uzbekistánu k přepravě plynu, který koupí od Turkmenistánu. Uzbekistán profituje z přepravních poplatků. Rusko vytváří profit z rozdílu mezi cenou plynu, za kterou koupí turkmenský plyn, a za kterou ho prodá na Ukrajině. Vzájemné vztahy na poli energetiky jsou ryze ekonomické.

5.2.8. Čína

Spolu s čínskou ekonomikou roste také její trh a poptávka po surovinách. Její roční spotřeba se mezi lety 1990 a 2009 zvýšila více než 6x v případě plynu (ze 14 bcm na 87 bcm) a 3,6x v případě ropy (z 2,3 MMbbl na 8,3 MMbbl). Z exportéra ropy ze začátku 90. let se

stal třetí největší importér na světě. V roce 2009 Čína odpovídala za třetinu nárůstu světové spotřeby (EIA, 2010e).

Vzájemné energeticko-politické vztahy

S rostoucím hladem po surovinách začala Čína hledat možné energetické zdroje ve svém okolí. Snaží se diverzifikovat své dodávky, které v současnosti pocházejí z 50 % ze Středního východu a z 30 % z Afriky (EIA, 2010e). Mimo ropy, kterou Čína importuje po moři, přicházejí v úvahu dva suchozemští dodavatelé, respektive tranzitní státy – Rusko a Kazachstán. Prostředkem, jak snáze navázat a posléze upevnit vztahy s těmito státy, respektive s dalšími státy Střední Asie, se stala Šanghajská organizace pro spolupráci (ŠOS) založená v roce 2001, dříve fungující jako poradní orgán pro delimitaci hranic (Pop, 2010:198). Vliv Číny a Ruska v rámci ŠOS se ještě zvýšil po 11/9, kdy tyto státy začaly na území Střední Asie aktivně bojovat proti terorismu (Cohen, 2006:4). Zvýšená ekonomická a bezpečnostní spolupráce byla reakcí na přítomnost USA ve Střední Asii. Čína dokázala prosadit své zájmy skrze navýšení vzájemného obchodu se státy ŠOS. Ten vzrostl mezi roky 2001 a 2005 se státy Střední Asie o 429 %–1067 % (Szadziewski, 2009:214). Čína, disponující značnými rezervami zahraničních měn, dnes v oblasti energetiky prosazuje své zájmy především prostřednictvím dlouhodobých půjček. Je ochotna poskytnout peníze na rozvoj nových ložisek a vybudování potřebné přepravní infrastruktury. Na oplátku získá mimo splacení dluhu také dlouhodobý kontrakt na odběr ropy či plynu. Čínská banka pro rozvoj tímto způsobem zapůjčila peníze na projekty v Rusku, Kazachstánu, Turkmenistánu, Brazílii, Venezuele a Ekvádoru. V případě Ruska získaly společnosti Rosněft' a Transněft' půjčku $ 25 miliard výměnou za kontrakt na 108 MMbbl ropy ročně, doručené na čínské hranice (EIA, 2010e). V rámci ŠOS se stala Čína s tímto přístupem zásadním konkurentem Ruska v rozvoji nalezišť nerostných surovin. Ve srovnání s ruskou energetickou strategií je ta čínská jednoduše grandiózní. Čínská vláda zcela otevřeně deklaruje ve své energetické strategii (část pětiletého plánu pro období 2011–2015) následující: …navýšení importních kapacit; diverzifikace přepravních cest; zvýšení odběru plynu a ropy z Ruska a snížení závislosti na produkci zemí Perského zálivu; získávání podílů v nových i starých projektech s velkými rezervami surovin; výstavba nových kontinentálních ropovodů a plynovodů; rozvoj vzájemných energetických vztahů. Část z těchto cílů byla definována již v dlouhodobé energetické strategii do roku 2020, která vešla v platnost roku 2004 (Pop, 2010:202). Pokud

srovnáme energetické strategie Ruska a Číny a schopnost uvádět záměry do praxe, pak Čína na plné čáře vítězí. Za šest let se jí podařilo splnit všechny své cíle a dále ve svém úsilí pokračovat.

Ekonomické nebo politické racionále?

Rusko je příliš nevýznamným dodavatelem energetických surovin do Číny, na to aby mohlo ohrozit Čínu nebo na ni dokázalo politicky působit. Proto je nutné vztah posoudit jako ekonomický. Pokud existuje politický potenciál tohoto energetického vztahu, pak jím disponuje výhradně Čína.

5.2.9. EU

Vzájemné energeticko-politické vztahy

Na vzájemné vztahy v oblasti energetiky klade EU stále větší důraz. Je to za prvé kvůli zvyšující se závislosti na energiích v moderních společnostech a za druhé v důsledku rozšiřování EU na východ. Spolu s novými členy se do EU integruje i systém energetické infrastruktury bývalého SSSR a jeho satelitů. Tento systém byl designován se záměrem jednostranného zásobování Evropy. Satelitní státy se měly srze závislost na ruské ropě a plynu stát závislejší na Rusku a více se integrovat do socialistického výrobního systému. Západní státy pak měly sloužit jako zdroj valut.

Problémem energetického vztahu EU–Rusko je, řečeno s trochou nadsázky, jeho neexistence, respektive jeho existenci pouze na papíře. Ve skutečnosti Rusko vyjednává nadále o energetice separátně s jednotlivými státy, čímž posiluje svou vyjednávací pozici. Speciální vztah panuje především mezi Ruskem a Německem. Kolem roku 2007 se německá média zabývala napojením německých politiků na společnost Gazprom. SPD měla podle médií dostávat od Gazpromu sponzorské dary. Na oplátku němečtí politici v čele s Gerhardem Schröderem podporovali výstavbu plynovodu Nord Stream. (Stern.de, 2007) Obvinění se potvrdila, když se Gerhard Schröder po opuštění postu kancléře stal prezidentem projektu Nord Stream, který je z 51 % vlastněn Gazpromem. Na druhé straně je Německo jediným státem, který oficiálně zveřejňuje cenu, za kterou od Gazpromu kupuje plyn. Distribuční společnosti v ostatních státech přesnou cenu neuvádějí. Hlavním důvodem pro roztříštěný postoj směrem k Rusku je rozdílná závislost na dodávkách jeho surovin a odlišné potřeby

z hlediska bezpečnosti. Západní část EU má všeobecně daleko diverzifikovanější přístup k surovinám a je méně závislá na přepravní infrastruktuře. Proto je pro západní státy důležitější cenová dostupnost a sociální a environmentální přijatelnost. Z hlediska objemu tyto státy dovážejí více ruských energetických surovin, než země východní části EU, procentuálně jsou ale méně závislé. Německo a Itálie zodpovídají za 47 % spotřeby ruského plynu v EU, ale jejich závislost na Rusku se pohybuje pod 40 %. Naopak východní státy EU zajímají primárně geopolitické aspekty dostupnosti. Spotřebovávají relativně málo z celkového importu EU, ale jejich závislost je vysoká. Litva, Lotyšsko, Estonsko, Finsko, Bulharsko a Slovensko jsou závislé více než z 80 % na ruském plynu. Z ruského plynu který EU importuje, však spotřebují dohromady sotva 10 %. (Noel, 2008:11). Problém završuje nedostatečné propojení těchto dvou částí EU a neschopnost v případě krize změnit směr přepravy surovin ze západu na východ, což také brání vytvoření liberálního trhu s plynem. EU si je tohoto nedostatku vědomá, snaží se jednotlivé přenosové soustavy propojit a zajistit možnost obousměrného provozu.

Oficiální širší energetická spolupráce mezi Ruskem a EU byla zahájena v roce 2000, prostřednictvím tzv. Energetického dialogu. Skrze něj se EU s Ruskem ujišťují o své vzájemné závislosti. Rusko se zavazuje k stabilním a předvídatelným dodávkám surovin, EU potvrzuje, že Rusko zůstane nejdůležitějším dodavatelem energetických surovin do EU (EC, 2010f). Problémem je, že Energetický dialog nesjednává pravidla vzájemného chování, jedná se pouze o zastřešující platformu pro společné projekty a diskusi. V rámci Energetického dialogu dochází také k vzájemným setkáním, řešícím energetickou problematiku. Na těchto schůzkách se obě strany shodly na prioritách, které je nutno řešit: zlepšení právního prostřední v oblasti produkce a přepravy energií; zajištění fyzické bezpečnosti přenosových soustav; rozpoznání některých nových přepravních projektů jako oboustranně užitečných; šetření energiemi a jejich racionální užívání (EC, 2010f:4). Byly vytvořeny skupiny se zastoupením státních orgánů a privátní sféry, které mají řešit jednotlivé úseky vzájemné energetické bezpečnosti (strategie, technologická výměna, investice, ochrana životního prostředí, efektivita využívání energie). Výstupem práce těchto tématicky zaměřených skupin bylo především uvědomění si vzájemných problémů, strategií a vzorů jednání. Skrze energetický dialog získala EU zkušenosti a mohla začít přicházet se směrnicemi a doporučeními svým členským státům. EU identifikovala své hlavní cíle: liberalizace cen, prosazení dlouhodobých kontraktů na dodávky surovin a sjednocení postoje členských států vůči producentům. V roce 2009 byl na základě vzájemných jednání odsouhlasen Systém včasného varování, který by

měl zabránit škodám v případě budoucích přerušení dodávek. Společnou diskuzí prošly i všechny plánované a uskutečněné ropovody a plynovody od roku 2001.

Reálná hodnota Energetického dialogu z hlediska zajištění bezpečnosti je velmi nízká, neboť nezavazuje státy k určitému jednání, ani je v případě nedodržování vzájemných dohod netrestá. Pro zajištění vyššího stupně energetické bezpečnosti by se oba státy musely stát členy Dohody Energetické charty. Ta vznikla v roce 1994 z Energetické charty a od té doby ji podepsalo 51 zemí, 46 z nich ji ratifikovalo. Rusko mezi státy ratifikujícími smlouvu nebylo. Energetická charta zajišťuje pravidla v pěti tématických okruzích:

1. Ochrana a podpora zahraničních investic založená na standardu národního zacházení, nebo na doložce nejvyšších výhod.
2. Volný obchod s energetickými surovinami, produkty a vybavením spjatým s energetikou, založený na pravidlech WTO.
3. Svoboda přepravy energií pomocí potrubí a jiných přenosových soustav.
4. Snižování negativního dopadu využívání energií na životní prostředí za pomoci zvyšování energetické účinnosti.
5. Mechanismus řešení sporů mezi státy nebo investorem a státem.(Konoplyanik & Wälde, 2006:529)

Pokud by Rusko Energetickou chartu ratifikovalo, znamenalo by to pro něj konec přepravních monopolů, konec zvýhodňování Gazpromu a Transněfti a zcela transparentní řešení příštích sporů. To by bylo pro Rusko jak z finančních, tak i politických důvodů zcela nepřijatelné.

Energetická bezpečnost mezi EU a Ruskem se řeší i v rámci jiných institucí. Svou platformu má v rámci Východního partnerství. A existuje také v rámci přepravních programů INOGATE, TRACECA (Transport Coordination, Europe, Caucasus, Asia) či Iniciativy Baku. V žádném uskupení ze tří výše jmenovaných není Rusko plnohodnotným členem. „Platforma 3“ Východního partnerství, zaměřená na energetickou bezpečnost, se snaží: vytvořit systém včasného varování; prosadit opravu stávající infrastruktury a výstavbu nové (se zaměřením na nové technologie – LNG); zvýšit atraktivitu stávající přepravní infrastruktury pro třetí strany; diverzifikovat přepravní cesty; pomoci zajistit finanční prostředky a technickou pomoc pro uskutečnění předešlých bodů; podpořit zvýšení efektivity využívání energií (EP, 2009).

V Evropě se do obecného povědomí dostal názor, že se EU stává stále závislejší na dodávkách ropy a plynu z Ruska. To ale není pravda. Ve skutečnosti jen s rozšiřováním EU

přibývá států, které jsou vysoce závislé na ruských surovinách. Bezpečnost např. EU-15 se tím nijak nezhoršuje a nezhoršuje se tím ani závislost dvanácti států, které do EU vstoupily po roce 2003. Naopak se závislost EU-27 na ruských surovinách stále zmenšuje. Nejlépe je to vidět v případě importu plynu, na *grafu č. 6*. Pokud by se Rusko rozhodlo zastavit dodávky plynu do Evropy, následky by se projevily především na ekonomice Ruska samotného. Problém by nastal také ve východní části EU, kde by některé státy po vyčerpání zásob zůstaly téměř nebo zcela bez plynu (Litva, Lotyšsko, Estonsko, Finsko, Bulharsko a Slovensko) (Noel, 2008:11). Pokud by se prokázalo, že Rusko je zodpovědné za zastavení dodávek, mimo ušlé zisky by muselo navíc zaplatit penále za nedoručený plyn. Vzhledem k tomu, že Rusko je zcela závislé na příjmech z exportu energetických surovin, jak bylo ukázáno na *grafu 5*, zdá se být možnost dlouhodobého přerušení dodávek velmi nepravděpodobná. Projekt Nord Stream a popřípadě South Stream bezpečnost dodávek plynu ještě zvedne. Doposud byla všechna přerušení dodávek zapříčiněna sporem Ruska s tranzitními státy, které se nyní budou na přepravě podílet menší měrou, než tomu bylo doposud.

V případě, že se naplní pesimistické scénáře a Rusko nebude schopno produkovat dostatečné množství plynu, ke kterému se smluvně zavázalo, je velmi pravděpodobné, že nedostatek surovin se neprojeví na trhu EU, kam Rusko směřuje svůj export, ale na trhu vnitřním. Důvody podporující tuto domněnku jsou dva. V prvé řadě by Rusku hrozily mezinárodní arbitráže a následně povinnost zaplatit ekonomické škody, které by byly velmi vysoké. Z tohoto důvodu vyplývá ten druhý, který bere v potaz způsob, jakým např. Gazprom uzavírá své smlouvy o dodávkách surovin. Smlouvy se zahraničními odběrateli se zpravidla uzavírají na dobu 20–30 let (Stern, 2009:81). Oproti tomu smlouvy, kterými se ruské firmy zavazují k dodávkám surovin na vnitřní trh, se pohybují mezi jedním až pěti roky (Stern, 2009:86). Proto by bylo jednoduší zcela legálně omezit dodávky vnitřnímu trhu a nevystavovat se možnosti mezinárodních soudních řízení a placení odškodného.

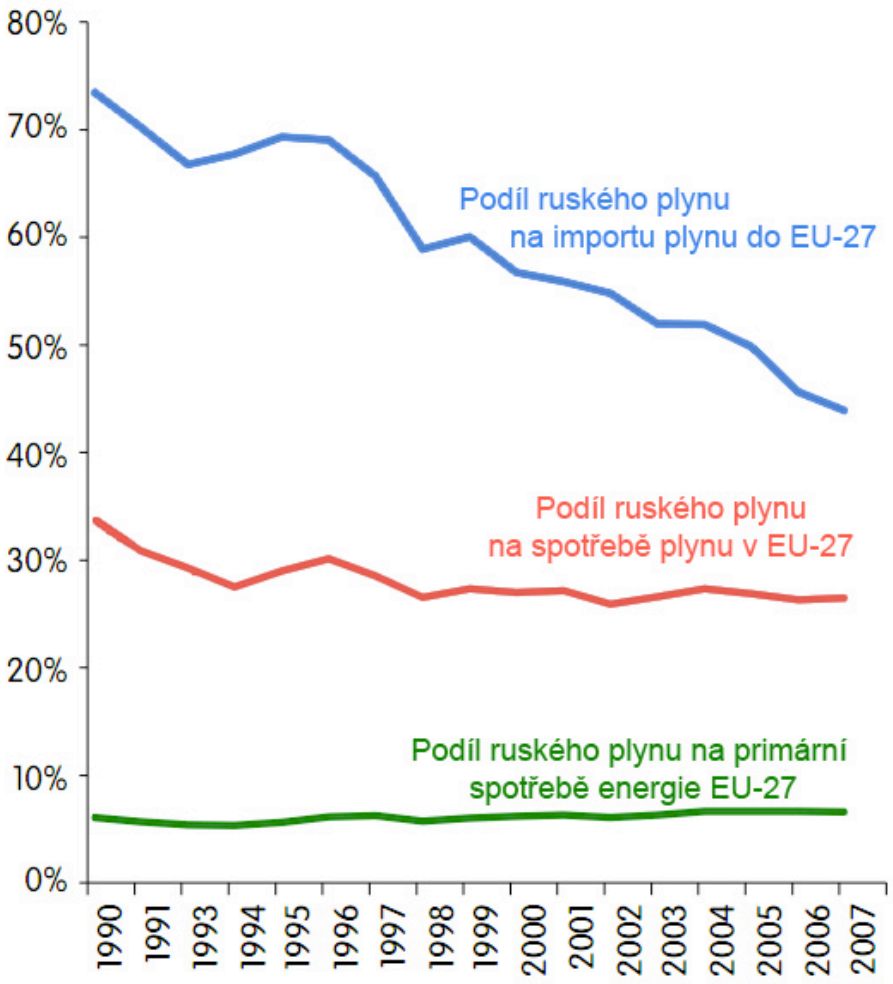

Obrázek 5: ***Graf - Závislost na ruském plynu***

Zdroj: *Eurostat; BP Statistical Review of World Energy IN: Noel, 2008:5.*

Potenciální nebezpečí se zvětšuje v případě importu ropy, tam Rusko v nejbližší době bude disponovat takovou kapacitou, aby si mohlo dovolit zcela zastavit dodávky skrze ropovod Družba a přitom ropu prodat alternativními cestami po moři. Toto nebezpečí je zmenšeno jednoduchou skladovatelností, respektive velkými strategickými zásobami, které mají jednotlivé státy a které umožňují přečkat zastavení dodávek na minimálně 90 dní. Limit minimálních strategických rezerv upravují směrnice 68/414/EES a 2006/67/ES. V případě přerušení dodávek ropy jsou všechny státy EU schopny zajistit si alespoň minimální dodávky pomocí alternativních cest.

Problém zabezpečení dodávek v rámci EU není ani tak dán závislostí na infrastruktuře směřující z Ruska, jako přepravními schopnostmi uvnitř EU. Státy východní části EU, skrze které prochází ropovod Družba jsou závislejší na ruské ropě než státy, které přijímají ropu po

moři a které vytvořily svou závislost jen podepsáním kontraktu na dodávky suroviny. Právě státy v okolí ropovodu Družba, jmenovitě Slovensko, Maďarsko, Česko a Rakousko, nemají ropovody se schopností změny směru chodu (COWI, 2009:11), neboť jejich dřívější dodávky pocházely pouze z Ruska a nepředpokládalo se, že by tomu mohlo být někdy jinak.

Jako o další hrozbě politici i média referují o snaze Gazpromu ovládnout evropský trh s plynem. Je pravdou, že Gazprom a další ruské firmy kupují podíly energetických firem v EU, už ale není pravdou, že by chtěly skrze evropský trh s energiemi diktovat politiku Kremlu. Brání jim v tom legislativa EU. Obzvláště snaha Gazpromu o získání podílů v distribuci je často vítána s nevolí, jako tomu bylo v případě Velké Británie a společnosti Centrica (Goldman, 2008:168–9). Podle některých autorů se jedná o strategicko-politické investice (Lucas, 2008:163; Ebel, 2009), podle jiných (Koszalin, 2008; Yafimava, 2009:154) jde stále o investice ryze ekonomické.

Druhá skupina autorů odůvodňuje chování Gazpromu výhodným prostředím v EU, které směrnicí 2003/55/ES (směrnice nabyla platnost ve všech zemích EU nejpozději do roku 2007) dává možnost koncovým zákazníkům volbu dodavatele plynu a velmi usnadňuje investorům přijít s vlastní nabídkou. Směrnice 2009/73/ES poté zavádí, s platností od března 2012, úplné oddělení produkce a přepravy plynu. Pro Gazprom je tedy velmi jednoduché a relativně nenákladné koupit či založit vlastní lokální distribuční společnost. Dceřiné společnosti Gazpromu mají v konkurenčním prostředí zásadní výhodu – nakupují plyn bez prostředníka. V podstatě Gazprom předá plyn sám sobě a nabídne ho v EU koncovým zákazníkům. Nicméně Gazprom nemá prostředky k zásadnímu vlivu na evropský trh. Ovládnutí přepravní infrastruktury ropy, plynu či elektřiny firmou vlastněnou nečlenským státem je dle legislativy EU zapovězeno, navíc by tento krok nepřinášel ani strategickou výhodu, protože přepravní kapacita musí být nabídnuta všem zájemcům a vlastník infrastruktury se musí podvolit trhu. Stejně tak plyn může být nabízen kýmkoli a pokud by Gazprom a jeho zprostředkovatelé nabízeli plyn příliš draho, nahradil by je levnější dodavatel. Gazprom tedy nemůže ovládnout evropský trh, může jen diktovat ceny prostřednictvím své exportní politiky a riskovat snížení poptávky. Samotné rozšíření působnosti Gazpromu v Evropě mu nemůže poskytnout žádnou strategicko-politickou moc. Na základě těchto faktů lze zamítnout domněnku, že se ruská vláda pomocí Gazpromu snaží ovládnout distribuční trhy EU a zajistit si tak politickou poslušnost. Daleko pravděpodobnějším vysvětlením se zdá být to ekonomické. Gazprom potřebuje stabilizovat rozkolísané příjmy za plyn, odvozené ve stále větší míře od cen ropy na světových trzích. Jednou z možností je odvádění části příjmů do stabilizačních fondů. Nevýhodou fondů je, že peníze v nich lze použít jen v době krize a do

té doby jsou prakticky nedotknutelné. Jinak nemá stabilizační fond smysl. Lepší volbou je investice do koncové infrastruktury, která generuje zisky kontinuálně, bez ohledu na cenu plynu. Čím je země ekonomicky rozvinutější, tím menší jsou výkyvy ve spotřebě koncových zákazníků způsobené externími šoky. Proto ruské společnosti těžící energetické suroviny mají zájem především o investice v Evropě, respektive všude, kde dokáží generovat stabilní profit. (Pirani et al., 2010:29–30)

Ekonomické nebo politické racionále?

EU dokazuje, že i přes pomalý přechod ke skutečně liberálnímu trhu, fungujícímu na spotových trzích, se dokáže prostřednictvím vnitřní legislativy dostatečně bránit politickému tlaku Ruska i dalších potenciálních dodavatelů energetických surovin. Zahraniční firmy nedostávají prostor, aby zasahovaly do energetické politiky EU. Zasloužilo se o to i české předsednictví EU, během kterého byla připravena směrnice 2009/73/ES. Podle této směrnice Rusko ztrácí politickou moc v EU a jeho pravá ruka Gazprom je dokonce nucena odprodat strategické části některých firem. Gazprom například ztratí rozhodující podíl v přepravě plynu na území Lotyšska (WSJ, 2011). Od zahájení dopravy ruského plynu do ES resp. EU nikdy nedošlo k situaci, kdy by Rusko vyhrožovalo zastavením dodávek energetických surovin a výměnou za jejich pokračování by požadovalo politické ústupky. Nové plynovody vedoucí do EU nijak nezvyšují závislost EU na Rusku, ale jen umožňují Rusku vyhnout se problémovým tranzitním zemím. To Rusku v budoucnosti může pomoci zvýšit svou reputaci v oblasti dodávek surovin. Závislost zemí EU-27 (jako celku) na ruském plynu se neustále zmenšuje a zmenšuje se tedy i potenciál hrozby a politického tlaku ze strany Ruska. Naopak s rostoucí cenou energetických surovin se export ropy a plynu do EU stává zásadním zdrojem tvrdé měny pro nadcházející modernizaci země.

Závěr

Po vyčerpávajícím rozboru energetické infrastruktury a energetických vztahů je na čase pokusit se zodpovědět výzkumné otázky. Odpovědět na otázku, zda **Diverzifikuje Rusko export svých energetických surovin?** bude poměrně snadné. Analýza I. potvrdila, že Rusko vytváří novou ropnou přepravní infrastrukturu a jeho exportní kapacita se dostává nad jeho produkční možnosti. Ropa byla v posledních deseti letech ve stále větší míře

přepravována po moři, což umožnilo Rusku podílet se ve větší míře na spotových trzích a dosáhnout na světové tržní ceny bez nutnosti o této ceně vyjednávat s odběrateli. V přepravě plynu Rusko také dosáhlo nadměrného navýšení kapacit exportu, drželo se ale přepravy pomocí plynovodů, a proto nebylo schopno příliš zvýšit konkurenci mezi cílovými zákazníky. Navýšení kapacit přepravy plynu má pomoci především snížit objem plynu přepravovaný přes problémové tranzitní státy, ušetřit tak za tranzitní poplatky a získat větší vyjednávací sílu vůči těmto státům. Důležité z hlediska bezpečnosti EU je, že Rusko nepostavilo plynovody, které by umožnily ve větším objemu přepravovat plyn z oblasti Obského zálivu na jiné trhy, než je ten evropský. Nová infrastruktura ve východní části Ruska bude přepravovat plyn a ropu z východosibiřských polí, která nejsou se západní částí Ruska dostatečně propojena.

Odpovědět na druhou výzkumnou otázku: **Je primárním cílem ruské energetické politiky maximalizace zisků z exportu nebo vliv na mezinárodní politiku?**, a ověřit platnost základní hypotézy: **Ruská Federace nemá potenciál svou energetickou politikou ohrozit energetickou bezpečnost EU, ale jde jí, ve vztahu k EU, o navýšení ekonomických zisků a především o jejich stabilizaci**, bude poněkud komplikovanější. Pokud by Rusko primárně usilovalo o zvýšení vlivu na mezinárodní politiku, muselo by navyšovat svou hrozbu vůči druhým státům a stávat se z pohledu těchto států důležitějším pro jejich existenci. To se ale neděje. Evropa by se byla schopna vypořádat s přerušením dodávek ropy z Ruska a v omezené míře by je dokázala nahradit dodávkami od jiných producentů. V případě plynu EU nemá šanci nahradit případné výpadky dodávek z alternativních zdrojů, dlouhodobě ale pracuje na tom, aby se poměr ruského plynu na spotřebě EU snížil. Mezi lety 1990 a 2007 se závislost EU-27 na ruském plynu snížila ze 75 % na 45 %. Myšlence prosazování ruského vlivu na mezinárodní politiku uvnitř EU skrze energetické suroviny odporuje prosazení nové legislativy EU, která zapovídá kontrolu nad přepravní infrastrukturou zahraničními investory. Také energeticko-politický vliv Ruska v jeho blízkém zahraničí se zmenšil díky zvýšení cen energetických surovin na evropskou úroveň. Naopak ekonomické zisky Ruska se díky růstu cen energetických komodit během sledovaného období výrazně zvýšily.

Abychom mohli posoudit platnost hypotézy, projděme si nejdřív souhrn energeticko-politických vztahů Ruska s jeho obchodními partnery v oblasti energetických zdrojů. Tento souhrn bohužel jednoznačně neodpovídá na otázku, zda chování Ruska stojí na ekonomických základech anebo na základech politických. Z pohledu této práce je pozitivní přinejmenším to, že všechny zásadní spory posledních dvaceti let, zmíněné v této práci, v sobě obsahují ekonomické racionále a přitom některé z nich zcela postrádají racionále politické. Jedinou

výjimkou může být válka v Gruzii, to ale jen za předpokladu, že v ní budeme hledat snahu Ruska ovlivnit vnímání energetické bezpečnosti v regionu. Zastavení dodávek ropy přes Gruzii bylo výhradním rozhodnutím společnosti TNK-BP a s odstupem času je lze hodnotit jako zbytečné. Za zvýšení intenzity sporů v posledních pěti letech může nepochybně snaha Ruska přejít na tržní ceny surovin pro státy bývalého SSSR. Samotná snaha o přechod na tržní ceny je v podstavě chvályhodná, vítá ji EU a WTO ji dokonce považuje za podmínku pro integraci Ruska do svých struktur. Horší je způsob snah o dosažení liberalizace cen. Ať už z obav o ekonomické zvládnutí přechodu některých zemí na tržní ceny nebo z politických důvodů neměří Rusko všem zemím stejným metrem. Všechny země měly původně dosáhnout „stejné“ tržní ceny jako je ta evropská (německá), mínus rozdílné náklady na přepravu, do roku 2011. Na základě vyjednávání ale některé země dostaly jiný (i zkrácený) časový harmonogram pro liberalizaci cen a jiné dokázaly vyjednat slevy tím, že spojily dohody o liberalizaci se smlouvami o půjčkách či pronájmech. Zatímco Gruzie již v roce 2007 platila evropské tržní ceny ($ 235/mcm) Ukrajina, Bělorusko a Arménie platily ceny poloviční (Nies, 2008:20–21). To vyvolalo naději, že vyjednávání může přinést kladné výsledky a podnítilo další vyjednávání a spory. Pokud by se Rusko drželo původního plánu a všem zemím zvyšovalo ceny surovin bez rozdílu, pak by tyto státy neměly motivaci k výrazným deviacím.

Energetický spor, jež v sobě skrývá největší politickou motivaci, můžeme hledat na Ukrajině v roce 2009, respektive 2010. Ostatní spory o plyn a ropu byly vždy iniciovány snahou o změnu cen importovaných surovin či tranzitních poplatků, nesplacenými dluhy a dalšími faktory vyčíslitelnými penězi a nakonec byly vyřešeny jejich změnou. To, jestli byly iniciovány Ruskem a měly být trestem za odklon od ruské mezinárodně-politické linie je jen nepodloženou spekulací. Spor z roku 2009 byl výjimečný svým řešením. Do tohoto jediného sporu ze zde zmíněných zasáhla přímo ruská vláda a nebyl vyřešen strohou obchodní dohodou. Ukrajina prodloužila Rusku pronájem vojenského přístavu v Sevastopoli a ruská vláda z vlastních peněz zlevnila plyn Ukrajině o 30 %. Nutno dodat, že Rusko si přístav dnes pronajímá a pokud by jednalo o prodloužení pronájmu za peníze odpovídající 30% slevě na 9 let, bylo by pravděpodobně neúspěšné. Rusko tedy využilo pro Ukrajinu citlivého tématu k prosazení svých zájmů.

Tvrdit však, že Rusko nemá žádný potenciál ohrozit pomocí energetických surovin EU, by byla chyba. Tento potenciál tu je a asi dlouho bude. Ve skutečnosti ale není tak velký, jak o něm často referují média a neustále se zmenšuje. EU dováží stále více plynu z Afriky a závislost na Rusku klesá. Spolu s liberalizací cen v tranzitních zemích mizí i důvody pro další spory, potažmo přerušení dodávek surovin. Rusko má stejný zájem zamezit budoucímu

přerušování dodávek do Evropy jako EU. Stabilizace příjmů z exportu je hlavním současným i budoucím úkolem ruské vlády. Splnění tohoto úkolu může posunout Rusko mezi skutečně moderní státy. Přestože Rusko často neprosazuje své zájmy příliš transparentně a neohlíží se na pravidla liberálního obchodu, které reprezentuje WTO, ví že sílu na mezinárodní scéně získá spíše prostřednictvím vysokého růstu HDP, než vyhrožováním. Růst vlivu Ruska prostřednictvím energetické politiky se jeví především jako produkt evropské sekuritizace tohoto tématu, který se dostal do popředí především kvůli rozšíření EU v roce 2004. Nejednotnost EU v implementaci energetické bezpečnosti vede ke stavu, kdy se EU stává Referenčním objektem, Sekuritizujícím aktérem a Funkcionálním aktérem najednou. A Rusko nemá důvod pocit hrozby Evropské Unii vyvracet.

Celkový počet slov:	27 224
Počet znaků s mezerami:	183 839
Počet znaků bez mezer:	157 283

Summary

The paper clearly shows that Russia has been diversifying its export routes during past 20 years, in order to by-pass third countries and to avoid paying additional transportation fees. The overall Russian export capacities of oil and gas are increasing, but in the same time the export volumes are stagnant. In case of oil transportation, pipelines are progressively substituted by sea transport, which enables Russia to participate on the world market. Situation with gas is different. Despite increasing export capacity Russia nowadays export almost the same amount of gas to the same locations as it did in 1990. It means that if there is any political or economical pressure it is laid against transition countries, which can be substituted, rather than against importing countries. Russian economical gains from export are following increasing oil and gas prices. To make the gains even higher, Russia initiated transition to world gas prices in the CIS countries as well as at the domestic market.

To support the hypothesis of this thesis that primary goal of Russia is to increase its economical gains rather than to strengthen its political leverage, it is important to mention that majority of energy disputes of past twenty years were ignited by quarrel over prices and were settled by trade agreement. The only dispute with significant governmental participation and political solution was that one between Russia and Ukraine in 2009/2010.

The "increasing" fear of the EU about energy insecurity is not based on increasing dependency on Russian energy resources, because the dependence is decreasing. The real initiator is the EU itself. It realized higher dependence on Russia along with its east enlargement in 2004, or better said, the newly accessed states were forced to implement new rules of energy security and the media misinterpreted the events. The notion of insecurity was increased by the disputes between Russia and Belarus/Ukraine. In fact not much has changed during past 20 years in the matter of energy security of the newly accessed states. And if there were any changes, they rather improved energy security of these states. Based on data analysis presented in this thesis, it is obvious that Russia prefers its economical rise to political one. On the other hand Russia does not abandon idea of creating political pressure derived from its energy hegemony, if it is economically reasonable. But economy seems to be first.

Přílohy:

Příloha 1. Geografické rozložení těžby plynu Gazpromem

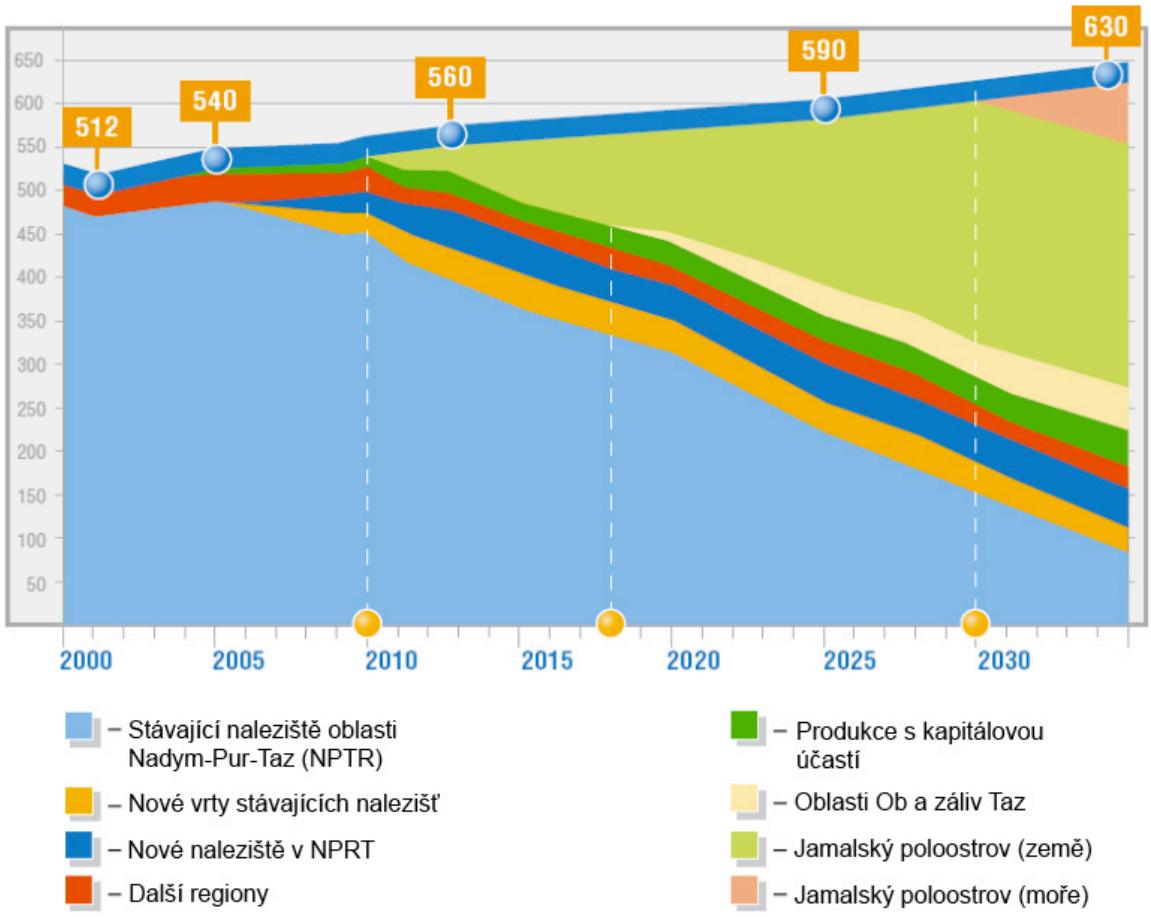

Zdroj: Gazprom, 2007 In Stern, 2009a:3

Příloha 2. Mapa ruské těžební a exportní infrastruktury

Zdroj: autor (2011) – jako podklad sloužila mapa Energetického informačního úřadu (EIA)

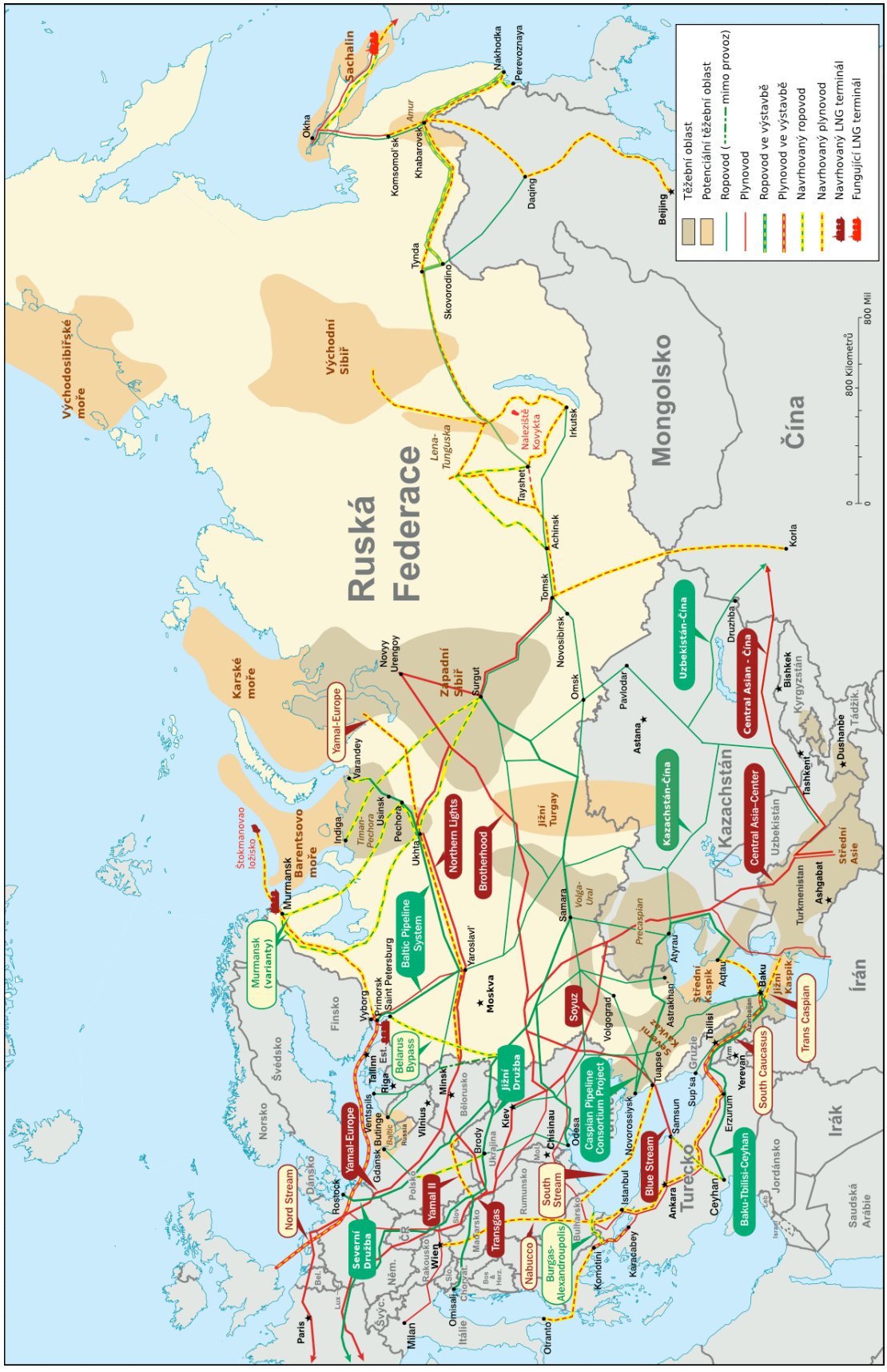

Příloha 3. Ropa – produkce, rezervy, objevy

Rok	1992	1996	2000	2006	2007	2008	2009
Roční produkce [MMbbl] (EIA)	2850	2200	2450	3500	3600	3600	3600
Roční spotřeba [MMbbl] (EIA) – (rafinováno pro vlastní spotřebu)	1614	956	941	1023	984	1018	1000
Export rafinovaných produktů ročně [MMbbl] (EIA)	318	410	390	634	683	N/A	N/A
Export ropy [MMbbl] (EIA)	1023	919	1150	1864	1887	1869	1981
Světová Produkce v % (EIA)	12	8	8	12	12	12	12
Příčka v produkci celosvětově (EIA)	3		2		1		
Vyprodukováno k datu [MMbbl]	99000	109000	118000	135900	139600	143100	146700
Rezervy (prokázané a předpokládané) podle IHS [MMbbl]	N/A	N/A	N/A	135000	132000	129000	N/A
Prokázané rezervy podle EIA [MMbbl]	N/A	N/A	48000	60000	60000	60000	60000
Světová příčka v prokázaných rezervách podle EIA	8 (2010)						
Poměr rezerv k produkci [rok]	N/A	N/A	N/A	38	37	36	35

Zdroj: (2010) Petroconsultants SA, EIA, Evropská Komise

Poznámka: hodnoty jsou zaokrouhleny

Příloha 4. Zemní plyn – produkce, rezervy, objevy

Rok	1992	1996	2000	2006	2007	2008	2009
Roční produkce podle EIA (tržní plyn) [bcm]	640	601	584	656	653	662	584
Roční spotřeba [bcm] (EIA)	467	411	400	470	474	476	440
Export ročně [bcm] (EIA)	195	198	214	238	237	243	179
Import ročně [bcm] (EIA)	21	7	30	52	58	57	35
Světová Produkce v % (EIA)	29	25	22	21	20	20	19
Příčka v produkci celosvětově (EIA)	1						
Vyprodukováno k datu [bcm]	14500	15100	15600	16300	16900	17500	18100
Rezervy (prokázané a předpokládané) podle IHS [bcm]	N/A	N/A	N/A	48000	48000	47000	N/A
Prokázané rezervy podle EIA [bcm]	N/A	N/A	48138	47572	47572	47572	47572
Světová příčka v prokázaných rezervách podle EIA	1 (2010)						
Poměr rezerv k produkci [rok]	N/A	N/A	N/A	76	75	73	72

Zdroj: (2010) Petroconsultants SA, EIA, Evropská komise

Poznámka: hodnoty jsou zaokrouhleny

Literatura

Neperiodická

BALMACEDA, M. Margarita (2006) *Belarus: Oil, Gas, Transit Pipelines and Russian Foreign Energy Policy.* London: GMB Publishing. ISBN: 1-905050-83-6.

BARTON, Barry, et al. (2004) *Energy Security.* London: Oxford University Press. ISBN: 978-0-19-927161-0.

BOOTH, Ken (2007) *Deepening, broadening, reconstructing*, chapter 4, in: BOOTH, Ken (2007) *Theory of World Security.* Cambridge University Press. ISBN: 9780521543170.

BOWDEN, Julian (2009) Azerbaijan: From gas importer to exporter. In: PIRANI, Simon, et al. (2009) *Russian and CIS gas markets and their impact on Europe.* Oxford: Oxford Institute for Energy Studies. ISBN:978-0-19-955454-6.

BRUCE, Chloe, YAFIMAVA, Katja (2009) Moldova's gas sector. In: PIRANI, Simon, et al. (2009) *Russian and CIS gas markets and their impact on Europe.* Oxford: Oxford Institute for Energy Studies. ISBN:978-0-19-955454-6.

BUZAN, Barry, et al. (1998) *Security: a New Framework for Analysis.* Boulder: Lynne Rienner Publishers. ISBN-13: 978-1555877842.

COHEN, Ariel (2006) *Kazachstan: Energy Cooperation with Russia – Oil, Gas and Beyond.* Oxford Institute for Energy Studies. ISBN:1-905050-81-X.

EBEL, E., Robert (2009) *The Geopolitics of Russian Energy: Looking Back, Looking Forward*. Washington, D.C.: Center for strategic & International studies. ISBN:978-0-89206-582-0.

GOLDMANN, I.,M. (2008) *Petrostate: Putin, Power, and the New Russia*. New York: Oxford University Press. 256 p. ISBN-13: 978-0195340730.

HAGHIGHI, Sanam S. (2007) *Energy Security: The External Legal Relations of the European Union with Major Oil- and Gas-Supplying Countries.* Portland: Hart Publishing. ISBN-13: 978-1-84113-728-5.

IEA (1995) *Energy Policies of the Russian Federation*. Paris: IEA publications. ISBN: 92-64-14416-1.

IEA (2006a) *Optimising Russian Natural Gas: reform and climate policy*. Paris: IEA publications. ISBN: 92-64-10986-2

IEA (2006b) *Ukraine: Energy policy review*. Paris: IEA publications. ISBN: 92-64-109919.

ISMAILZADE, Fariz (2006) *Russia's energy interests in Azerbaijan: a comparative study of the 1990s and the 2000s.* London: GMB Publishing. ISBN: 1-905050-87-9.

KLARE, Michael (2001) *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*. New York: Metropolitan Books. ISBN-10 0-8050-5576-2.

LUCAS, Edward (2008) *The new Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West.* New York: Palgrave Macmillan. ISBN-10:0-230-60612-1.

MITROVA, Tatiana (2009a) Natural gas in transition: systemic reform issues. In: PIRANI, Simon, et al. (2009) *Russian and CIS gas markets and their impact on Europe.* Oxford: Oxford Institute for Energy Studies. 2009. ISBN:978-0-19-955454-6.

MITROVA, Tatiana, et al. (2009b) Russia, the CIS and Europe: gas trade and transit. In: PIRANI, Simon, et al. (2009) *Russian and CIS gas markets and their impact on Europe*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies. ISBN:978-0-19-955454-6.

NIES, Susanne (2008) *Oil and gas delivery to Europe: An overview of existing and planned infrstructure.* Paris: IFRI. ISBN: 978-2-86592-363-2.

NOEL, Pierre (2008) *Beyond dependence: how to deal with Russian gas*. London: European Council on Foreign Relations. ISBN:978-1-906538-08-8.

PIRANI, Simon (2007) *Ukraine's gas sector*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies. ISBN:1-901795-63-2.

PIRANI, Simon, et al. (2009a) *The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009: a comprehensive assessment.* Oxford: Oxford Institute for Energy Studies. ISBN:978-1-901795-85-1.

PIRANI, Simon (2009b) Political and Economical factors in the Russian and CIS gas trade. In: PIRANI, Simon, et al. (2009) *Russian and CIS gas markets and their impact on Europe*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies. ISBN:978-0-19-955454-6.

PIRANI, Simon (2009c) Ukraine: a gas dependent state. In: PIRANI, Simon, et al. (2009). *Russian and CIS gas markets and their impact on Europe*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies. ISBN:978-0-19-955454-6.

PROROK, Vladimír (2008) *Energetická bezpečnost – pojetí a přístupy*, In: *Energetická bezpečnost – geoplolitické souvislosti*. Praha: VŠMVZ. ISBN: 978-80-86946-91-7.

ROSNER, Kevin (2006) *Gazprom and the Russian state.* London: GMB Publishing. ISBN 1-905050-85-2.

SAKWA, Richard (2004) *Putin: Russia's Choice.* London: Routlege. E-ISBN: 0-203-40207-3.

STERN, Jonathan (2009b) The Russian gas balance to 2015: Difficult years ahead. In: PIRANI, Simon, et al. (2009) *Russian and CIS gas markets and their impact on Europe*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies. ISBN:978-0-19-955454-6.

SUGIMOTO, Tadeshi, FURUTA, Kazuto (1999) *Sakhalin Oil and Gas Japan.* In: IVANOV, I. Vladimir, SMITH, Karla (1999) *Japan and Russia in northeast Asia: partners in the 21st century.* Economic Research Institute for Northeast Asia. ISBN:0-275-96382.

VITER, Olena et al. (2006) *Ukraine: Post-Revolution Energy Policy and Relations with Russia*. London: GMB Publishing. ISBN: 1-905050-77-1.

WIR (2007) *World Investment Report 2007: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development.* New York: United Nations Conference on Trade and Development. ISBN 978-92-1-112718-8.

YAFIMAVA, Katja (2009) Belarus: The domestic gas market and relations with Russia. In: PIRANI, Simon, et al. (2009) *Russian and CIS gas markets and their impact on Europe*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies. ISBN:978-0-19-955454-6.

YAFIMAVA, Katja (2010) *The June 2010 Russian-Belarusian Gas Transit Dispute: a surprise that was to be expected.* Oxford Institute for Energy Studies. ISBN: 978-1-907555-14-5.

YENIKEYEFF, Shamil (2009) Kazachstan's gas sector. In: PIRANI, Simon, et al. (2009) *Russian and CIS gas markets and their impact on Europe*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies. ISBN:978-0-19-955454-6.

YERGIN, Daniel (1991) *The Prize : The Epic Quest for Oil, Money, & Power.* New York : Free Press. ISBN 0-671-50248-4.

ZHUKOV, Stanislav (2009a) Turkmenistan: an exporter in transition. In: PIRANI, Simon, et al. (2009) *Russian and CIS gas markets and their impact on Europe.* Oxford: Oxford Institute for Energy Studies. ISBN:978-0-19-955454-6.

ZHUKOV, Stanislav. (2009b). Uzbekistan: a domestically oriented gas producer. In: PIRANI, Simon, et al. (2009) *Russian and CIS gas markets and their impact on Europe*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies.

ISBN:978-0-19-955454-6.

Periodická

https://www.skadden.com/content/Publications/Publications1978_0.pdf

COLLIER, Paul, HOEFFLER, Anke (1998) On Economic Causes of Civil War. *Oxford Economic Papers*. October 1998, Vol. 50, No. 4, s. 563-573.

FORD, Neil (2009) Algeria's Sonatrach seeks European role. *New African.* Červenec 2009. Iss 486, s.74–76. ISSN: 01429345.

FREDERKING, Brian. (2003). Constructing Post-Cold War Collective Security. *American Political Science Review*, Vol. 97, No. 3, August 2003, s. 363–378.

GADDY, G. Clifford, KUCHINS, C. Andrew (2008) Putin's Plan. *The Washington Quarterly*. Vol. 31, No 2, Spring 2008, s. 117-129. E-ISSN: 1530-9177.

HART, Jeffrey (1976) Three Approaches to the Measurement of Power in International Relations. *International Organizations*. Vol. 30, No. 2 (Spring, 1976). University of Wisconsin Press. s. 289-305. Dostupný z WWW: <http://www.jstor.org/stable/2706260>.

JANELIUNAS, Tomas, MOLIS, Arunas (2006) Energy security of Lithuania: challenges and prospectives. *Research Journal of international studies*. Iss. 5. s. 10-34. [cit. 2010-20-04]. Dostupný z WWW: <http://www.eurojournals.com/rjis%205.pdf>. ISSN: 1453-212X.

KJÄRSTAD, J., JOHNSSON, F. (2007) Prospects of the European gas market. *Energy Policy*, Vol. 35, No. 2, Únor, s. 869–888.

KONOPLYANIK, Andrei, WÄLDE, Thomas (2006) Energy Charter treaty and its role in international energy. *Journal of Energy & Natural Resources Law*. Vol.24. No.4. 2006. ISSN: 0264-6811.

KOSZALIN, H., Andreas. (2008) Gazprom's Expansion Strategy in Europe and the Liberalization of EU Energy Markets. In: *Russian Business Expansion. Russian analytical digest*. No. 34. Únor 2008. ISSN: 1863-0421.

KRUYT, Bert, et al.(2009). Indicators for energy security. Energy Policy, Vol. 37, 2009. s. 2166–2181.

KUZNETSOV, Alexei (2008) Russian Companies Expand Foreign Investments. In: *Russian Business Expansion. Russian analytical digest.* No. 34. Únor 2008. ISSN: 1863-0421.

REMME, U., BLESL, M., FAHL, U. (2008) Future European gas supply in the resource triangle of the Former Soviet Union, the Middle East and Northern Africa. *Energy Policy*, Vol. 36, No. 5, s. 1622–1641.

SAGERS, J. Mathew (2006) The Regional Dimension of Russian Oil Production: Is a Sustained Recovery in Prospect? *Eurasian Geography and Economics*, září–říjen 2006, v. 47, iss. 5, s. 505–45.

SANDERA, Raphael (2005) Global Natural Gas Reserves – a Heuristic Viewpoint. *Middle East Economic Survey*. Vol. XLIX. No 11. 13-Březen-2006.

SAIVETZ, R.,Carol (2000) Caspian Geopolitics: The View from Moscow. *The Brown Journal of World Affairs.* Léto/Podzim 2000 – Vol.VII, Iss. 2 [cit. 2011-04-20]. Dostupný z WWW: <http://www.watsoninstitute.org/bjwa/archive/7.2/Oil/Saivetz.pdf>

SZADZIEWSKI, Henryk (2009) How the West was Won: China's Expansion into Central Asia*. Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 2 (Jaro 2009).

WENDT Alexander.(1995) Constructig International Politics. *International Security* Vol. 20, No. 1, Summer 1995, s. 71–81.

Dokumenty

COI (2006) Making Sweden an OIL-FREE Society. *Commission on Oil Independence*. Stockholm. [online] 2006. [cit. 2010-11-12]. Dostupný z WWW: <http://www.sweden.gov.se/download/7f04f437.pdf?major=1&minor=67096&cn=attachmentPublDuplicator_0_attachment>.

FZ (2006) Federalnyj zakon Rossijskoj Federacii ot 18 ijulja 2006 g. N 117-FZ Ob ehksporte gaza. [cit. 2011-02-05]. Dostupný z WWW: <http://www.rg.ru/2006/07/20/gaz-export-dok.html>.

FZ (2008) Federalnyjj zakon ot 29 aprelja 2008 goda N 57-FZ g. Moskva o porjadke osushhestvlenija inostrannykh investicijj v khozjajjstvennye obshhestva, imejushhie strategicheskoe znachenie dlja obespechenija oborony strany i bezopasnosti gosudarstva. [cit. 2011-02-05]. Dostupný z WWW: <http://www.rg.ru/2008/05/07/investicii-fz-dok.html>.

КМУ (1999). Soglashenie mezhdu Pravitelstvom Rossijskoj Federacii i Kabinetom Ministrov Ukrainy o peredache iz Ukrainy v Rossijskuju Federaciju tjazhelykh bombardirovshhikov Tu-160, Tu-95MS, krylatykh raket vozdushnogo bazirovanija bolshoj dalnosti i oborudovanija. Kabinet Ministriv Ukraïni. [online]. 1999 [cit. 2010-10-01]. Dostupný z WWW: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=643_116>

MERF (2010) Energy strategy of Russia for the period of up to 2030. *Ministerstvo Energetiky Ruské Federace & Institute of Energy Strategy.* [online] 2010 [cit. 2011-03-21] Dostupný z WWW: <http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_(Eng).pdf>. ISBN: 978-5-98420-054-7.

Internet

ASP (2003) Russia Hits Export Bottleneck. *APS Review Oil Market Trends* [online] 2003. [cit. 2011-03-08]. Dostupný z WWW: <http://goliath.ecnext.com/coms2/gi_0199-2472195/ALGERIA-Russia-Hits-Export-Bottleneck.html>.

BP (2010) Statistical review of World Energy 2010. *British Petroleum.* [online] 2010. [cit. 2011-02-01]. Dostupný z WWW: <https://www.skadden.com/content/Publications/Publications1978_0.pdfhttp://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2010_downloads/Statistical_Review_of_World_Energy_2010.xls>

BBC (2001) Russian NTV viewers on the streets. *BBC.* [online] 8.4.2001. [cit. 2011-04-01]. Dostupný z WWW: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1267083.stm>.

BBC (2008) Gazprom cuts Ukraine gas supply. *BBC.* [online] 3.3.2010. [cit. 2011-02-01]. Dostupný z WWW: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7274380.stm>.

BBC (2009) China president opens Turkmenistan gas pipeline. *BBC.* [online] 14.12.2009. [cit. 2011-04-18]. Dostupný z WWW: < http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8411204.stm>.

BBC (2010) Turkmenistan opens new Iran gas pipeline. *BBC.* [online] 6.1.2010. [cit. 2011-04-25]. Dostupný z WWW: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8443787.stm>.

CHOW, C., Edward (2004) Russian Pipelines:Back to the Future? *Georgetown Journal of International Affairs* (Winter/Spring 2004). [cit. 2010-11-12]. Dostupný z WWW: <http://carnegieendowment.org/pdf/files/chowarticle-jan04.pdf>.

COBURN, L. Leonard (2011) Russian Energy: Past, Present, Future. *International Association for Energy*

Economics. Newsletter Q1 2011. [online] 2011. [cit. 2011-04-22]. Dostupný z WWW: <http://www.iaee.org/en/publications/newsletterdl.aspx?id=120>.

COHEN, Ariel (2009) Energy sector in Ukraine: current status and reforms. *The first annual international forum on the economic development of ukraine.* [online] 2009. [cit. 2011-04-22]. Dostupný z WWW:<http://www.usubc.org/reports/Energy_Sector_In_Ukraine_-_Ariel_Cohen.pdf>.

COWI (2009) An assessment of the Gas and Oil Pipelines in Europe. *EP.* [online] [cit. 2011-04-26]. Dostupný z WWW: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200910/20091014ATT62488/20091014ATT62488EN.pdf>.

CPC (2011a) General Information. *Caspian Pipeline Consortium.* [online] 2011. [cit. 2011-03-08]. Dostupný z WWW: <http://www.cpc.ru/portal/alias!press/lang!en-US/tabID!3357/DesktopDefault.aspx>.

CPC (2011b) 250 Millionth Ton of Crude Oil Lifted from CPC Marine Terminal. *Caspian Pipeline Consortium*. [online] 2011. [cit. 2011-03-08]. Dostupný z WWW: <http://www.cpc.ru/portal/alias!press/lang!en-US/tabID!3725/DesktopDefault.aspx >.

CUTLER, M. Robert (2010) Turkmenistan–China gas pipeline becomes a reality. *John Hopkins University, Central Asia–Caucasus Institute.* [online] 3.2.2010. [cit. 2011-04-18]. Dostupný z WWW: <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5260>.

DELLECKER, Adrian (2008) Caspian Pipeline Consortium, Bellwether of Russia's Investment Climate? *Russie Nei Visions.* No. 31. Červen 2008. Paris: IFRI.

EC (2010a) Country file: Russia. *European Comission, Market observatory for Energy*. [online] 2010. [cit. 2011-03-08]. Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/energy/observatory/doc/country/2010_03_russia.pdf>.

EC (2010b) Country file: The Caspian region and Central Asia. *European Comission, Market observatory for Energy*. [online] 2010. [cit. 2011-03-08]. Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/energy/observatory/doc/country/2010_12_caspian.pdf>.

EC (2010c) Country file: Ukraine. *European Comission, Market observatory for Energy.* [online] 2010. [cit. 2011-03-08]. Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/energy/observatory/doc/country/2010_04_ukraine.pdf>.

EC (2010d) Market observatory: EU Crude oil imports. *European Comission, Market observatory for Energy*. [online] 2010. [cit. 2011-04-27]. Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/import_export_en.htm>

EC (2010e) Quarterly Report on European Gas Markets. *European Comission, Market observatory for Energy*. [online] 2010. [cit. 2011-02-07]. Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/energy/observatory/gas/doc/qregam_2010_quarter3.pdf>

EC (2010f) EU-Russia Energy Dialogue, Joint Report EU-Russia Energy Dialogue 2000-2010: Opportunities for our future Energy Partnership. *European Comission.* Brusel/Moskva. Listopad 2010. [online] 2010. [cit. 2010-12-07]. Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/energy/international/russia/doc/reports/2010-11-report-10thtanniversaryfinal.pdf>.

EIA (2009) World Proved Reserves of Oil and Natural Gas, Most Recent Estimates. *Energy Information Administration*. [online] 2010. [cit. 2011-04-24]. Dostupný z WWW: <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html>.

EIA (2010a) Country analysis: Russia. *Energy Information Administration*. [online] 2010. [cit. 2011-04-01]. Dostupný z WWW: <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=RS>

EIA (2010b) Country analysis: Kazachstan. *Energy Information Administration*. [online] 2010. [cit. 2011-04-01]. Dostupný z WWW: <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=KZ>

EIA (2010c) Country analysis: Azerbaijan. *Energy Information Administration*. [online] 2010. [cit. 2011-04-01]. Dostupný z WWW: <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=AJ>.

EIA (2010d) Country analysis: Iran. *Energy Information Administration*. [online] 2010. [cit. 2011-04-25]. Dostupný z WWW: <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR>.

EIA (2010e) Country analysis: Iran. *Energy Information Administration*. [online] 2010. [cit. 2011-04-25]. Dostupný z WWW: <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=CH>.

EIA (2011) International Energy Statistics. *Energy Information Administration*. [online] 2011. [cit. 2011-02-01]. Dostupný z WWW:<http://eia.gov/cfapps/ipdbproject/IEDIndex3.cfm>

ENAGAS (2011) Transport Network. *Enagas.* [online] 2011. [cit. 2011-04-28]. Dostupný z WWW: <http://www.enagas.es/cs/Satellite?cid=1142417697999&language=en&pagename=ENAGAS%2FPage%2FENAG_pintarContenidoFinal>.

Ernst & Young (2011) Oil & Gas tax guide to Russia 2010–2011. *Ernst & Young*. [online] 2011. [cit. 2011-04-21]. Dostupný z WWW: <http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/OG-Tax-guide-2010-EN/$FILE/OG-Tax-guide-2010-EN.pdf>

EP (2009) Core objectives and Work Programme 2009–2011. 5.11.2009. Platform 3 – Energy security. *Evropský*

parlament. [cit. 2010-12-15] Dostupný z WWW:<www.eru.cz/user_data/files/plyn/40_statistika/charakteristika.pdf>

ERU (2007) Charakteristika plynárenství v České republice. *Energetický regulační úřad.* [cit. 2011-02-05]. Dostupný z WWW:<www.eru.cz/user_data/files/plyn/40_statistika/charakteristika.pdf>

Euractive (2009) Russian–Azeri gas deal a blow to Nabucco. *Euractive.com* [online] 1.4.2009. [cit. 2011-04-22]. Dostupný z WWW: <http://www.euractiv.com/en/energy/russian-azeri-gas-deal-blow-nabucco/article-180852>

FREDHOLM, Michael (2005) The Russian Energy Strategy & Energy Policy: Pipeline Diplomacy or Mutual Dependence? *Defence Academy of the United Kingdom, Conflict Studies Research Centre*, Russian Series 41/2005.

Gazprom (2009) Gazprom in Foreign Markets. *Gazprom in questions and answers*. [online] [cit. 2011-04-22]. Dostupný z WWW: <http://eng.gazpromquestions.ru/?id=4>

Gazprom (2011) Sakhalin II. *Gazprom.* [online] [cit. 2011-04-05]. Dostupný z WWW: <http://www.gazprom.com/production/projects/deposits/sakhalin2/>

GIE (2011) Aggregated Gas Storage Inventory. *Gas Infrastructure Europe*. [online] 2011 [cit. 2011-04-29]. Dostupný z WWW: <http://transparency.gie.eu.com/>.

GORST, Isabel (2009) Russia welcomes end to gas dispute. *Financial Times*. [online] 22.12.2009 [cit. 2011-04-18]. Dostupný z WWW: <http://cachef.ft.com/cms/s/0/eb38667c-ef1f-11de-86c4-00144feab49a.html#axzz1K0UdbaS3>

GREG, Brian (2008) Project Independence: How President Nixon Tried to Wean America Off OPEC. *Associated Content*. [online]. 2008 [cit. 2010-10-01]. Dostupný z WWW: <http://www.associatedcontent.com/article/578647/project_independence_how_president.html?cat=37>.

Kreml (2009) Poslanie Prezidentu Ukrainy Viktoru Jushchenko. [online] 11.8.2009 [cit. 2011-04-21] Dostupný z WWW: <http://news.kremlin.ru/news/5158>

MAKAROVA, Nadejda (2008) Gazprom: Gas Giant Under Strain. *Freeman Spogli Institute for International Studies*, Stanford University. Working paper #1.

MEDGAZ (2011) Medgaz connects the pipeline to the Spanish gas network within the testing phase. *Medgaz.* [online] 2011 [cit. 2011-04-21] Dostupný z WWW: <http://www.medgaz.com/medgaz/doc/nota29-eng.pdf>

MERF (2003) The summary of the energy strategy of Russia for the period of up to 2020. *Ministerstvo*

Energetiky Ruské Federace. [online] 2003 [cit. 2011-03-21] Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/energy/russia/events/doc/2003_strategy_2020_en.pdf>.

Minfin (2011) Stabilization Fund of the Russian Federation. *Ministerstvo financí Ruské federace*. [cit. 2011-01-09]. Dostupný z WWW: <http://www1.minfin.ru/en/stabfund/about/>.

M3C. (2011). Perelik chinnikh dvostoronnikh dogovoriv. *Ministerstvo zahraničních věcí Ukrajiny*. [cit. 2011-02-01]. Dostupný z WWW: <http://www.mfa.gov.ua/russia/ua/29163.htm>.

MZVU (2010) Uzbeksko-rossijjskie otnoshenija. . *Ministerstvo zahraničních věcí Uzbekistánu*. [cit. 2011-01-04]. Dostupný z WWW: <http://mfa.uz/rus/mej_sotr/uzbekistan_i_strani_mira/uzb_sng/uzb_rf/>.

NOEL, Pierre (2009) A Market Between us: Reducing the Political Cost of Europe's Dependence on Russian Gas. *Electricity Policy Research Group, University of Cambridge*, EPRG Working Paper 0916, Květen 2009. [cit. 2011-04-10]. Dostupný z WWW: <http://www.eprg.group.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2009/06/binder13.pdf>.

Nord-Stream (2011) Company. *Nord Stream*. [cit. 2011-05-14]. Dostupný z WWW: <http://www.nord-stream.com/en/our-company.html>.

NYT (2007) Moscow Presses BP to Sell a Big Gas Field to Gazprom. *New York Times*. [online] 23.6.2007. [cit. 2011-04-01]. Dostupný z WWW: <http://www.nytimes.com/2007/06/23/business/worldbusiness/23gazprom.html?_r=1>.

NYT (2010) Russia and 2 Neighbors Form Economic Union. *New York Times*. [online] 5.7.2010. [cit. 2011-04-20]. Dostupný z WWW:<http://www.nytimes.com/2010/07/06/business/global/06customs.html>.

OGE (2010) Talakan Oil Flows into the Pacific. *Oil & Gas Eurasia.* [online] 1.1.2010. [cit. 2011-04-01]. Dostupný z WWW: <http://www.oilandgaseurasia.com/articles/p/111/article/1091/>.

OGE (2011) Russia Might Gain from North African Chaos — An Expert View from Cairo. *Oil & Gas Eurasia*. [online] 2011. [cit. 2011-04-29]. Dostupný z WWW: <http://www.oilandgaseurasia.com/articles/p/131/article/1423/>.

OGJ (2010) Shtokman partnes delay production start. *Oil and Gas Journal*. [online] 8.2.2010. [cit. 2011-04-10]. Dostupný z WWW: <http://www.ogj.com/index/article-display/2119379319/articles/oil-gas-journal/drilling-production-2/2010/02/shtokman-partners/QP129867/cmpid=EnlEDFebruary112010.html>. ISSN: 0030-1388.

Oil Voice (2009) TNK-BP Will Invest $180 Million in 2010 Into Russkoe Field Development. *Oil Voice*. říjen 2009. [cit. 2011-04-10]. Dostupný z WWW:

<http://www.oilvoice.com/n/TNKBP_Will_Invest_180_Million_in_2010_Into_Russkoe_Field_Development/f0e7f3b88.aspx>

OT (2011) Prirazlomnoye Oilfield - Barents Sea, Russia. *Offshore Technology*. [online]. 2011 [cit. 2011-04-10]. Dostupný z WWW: <http://www.offshore-technology.com/projects/Prirazlomnoye/specs.html>.

PARFITT, Tom (2006) "Kremlin attack dog vows to take on Shell in the battle of Sakhalin". *The Guardian*. [online]. 2006 [cit. 2011-04-01]. Dostupný z WWW: <http://www.guardian.co.uk/business/2006/oct/04/russia.oilandpetrol>.

Pipelines International (2006) Baltic pipeline system reaches design capacity. *Pipelines International.* [online] 19.4.2006. [cit. 2011-02-01]. Dostupný z WWW: <http://pipelinesinternational.com/news/baltic_pipeline_system_reaches_design_capacity/010606/>.

Pipelines International (2007) Gazprom, ENI sign deal on South Stream gas pipelinee. *Pipelines International.* Prosinec 2007. [cit. 2011-05-14]. Dostupný z WWW: <http://pipelinesinternational.com/news/gazprom_eni_sign_deal_on_south_stream_gas_pipeline/011260/>.

Pipelines International (2009) Druzhba Pipeline. *Pipelines International.* No. 1. Listopad 2009. [cit. 2011-02-01]. Dostupný z WWW: <http://pipelinesinternational.com/pdfs/PIN_September09_web.pdf>.

PIRANI, Simon, et al. (2010) The April 2010 Russo–Ukrainian gas agreement and its implications for Europe. *Oxford Institute for Energy Studies*. ISBN:978-0-19-955454-6.

POP, Irina Ionela (2010) China's energy strategy in Central Asia: interactions with Russia, India and Japan. *UNISCI Discussion Papers*, Nº 24 (Říjen 2010). University of Oradea. ISSN: 1696-2206.

Portnews (2011a) Ust-Luga port's Q1 cargo volume grows 13.6 % to 2,675,400 tons. *Portnews.* [online]. 5.4.2011 [cit. 2011-04-23]. Dostupný z WWW: <http://en.portnews.ru/news/27486/>.

Portnews (2011b) Crude exports via Kozmino in Q1, 2011 up 10 % to 3,6m tons. *Portnews.* [online]. 5.4.2011 [cit. 2011-04-23]. Dostupný z WWW: <http://en.portnews.ru/news/27404/>.

Qclub (2011) Ukrainian oil transportation system current state and development. Kyjev: *Qclub energy* [online] [cit. 2011-04-23]. Dostupný z WWW: <http://www.qclub.org.ua/en/energy_issues/energy_transportation/oil/>

RBC (2011) Experts question need for gas market liberalization. *RBC News*. [online]. 18.3.2011 [cit. 2011-04-11]. Dostupný z WWW: <http://www.rbcnews.com/komment/komment.shtml?2011/03/18/33209338>.

Reuters (2009) Pipeline blast halts Turkmen gas exports to Russia. Update 4. *Reuters.* [cit. 2011-04-18].

Dostupný z WWW: <http://www.reuters.com/article/2009/04/09/turkmenistan-russia-gas-idUSL959981620090409>.

Reuters (2009b) Russian LNG plant extends Kremlin's energy reach. Update 5. *Reuters.* [online]. 18.2.2009 [cit. 2011-04-22]. Dostupný z WWW:<http://uk.reuters.com/article/2009/02/18/sakhalin-lng-idUKLI71733420090218?sp=true>.

Reuters (2011) Azerbaijan to start oil sales in Americas. *Reuters.* [online]. 9.4.2009 [cit. 2011-03-08]. Dostupný z WWW: <http://af.reuters.com/article/energyOilNews/idAFANT45673120110304?pageNumber=1&virtualBrandChannel=0>.

Rianovosti (2008). Russia's economy under Vladimir Putin: achievements and failures. *Rianovosti.* [cit. 2011-01-09]. Dostupný z WWW: <en.rian.ru/analysis/20080301/100381963.html>

RILEY, Alan (2006) The Coming Russian Gas Deficit: consequences and solutions. *Centre for European Policy Studies*. Policy Brief 116, Brusel, říjen 2006.

Rosněft' (2009) De-Kastri. *Rosněft'.* [cit. 2011-04-09]. Dostupný z WWW: <http://www.rosneft.com/Downstream/gas_condensate_exports/Export_terminals/De-Kastri/>.

Rosněft' (2011a) Sakhalin-1. *Rosněft'.* [cit. 2011-04-09]. Dostupný z WWW: <http://www.rosneft.com/Upstream/ProductionAndDevelopment/russia_far_east/sakhalin-1/>.

Rosněft' (2011b) Arkhangelsk and Belokamenka. *Rosněft'.* [cit. 2011-04-23]. Dostupný z WWW: <http://www.rosneft.com/Downstream/gas_condensate_exports/Export_terminals/Arkhangelsknefteprodukt_and_Belokamenka/>.

RUVR (2011) Putin inaugurates Skovorodino–Daqing branch of ESPO. *The Voice of Russia*. [cit. 2011-03-14]. Dostupný z WWW: <http://english.ruvr.ru/2010/08/29/17715140.html>.

Seatrade. (2011). Novorossiysk, Russia. *Seatrade Maritime ltd.* [cit. 2011-04-18]. Dostupný z WWW: <http://seatrade.ru/portofnssk.html>.

SHADRINA, Elena (2009) Russia's energy strategy up to 2030. *Norweigian Institute for Defence studies*. [cit. 2011-03-16]. Dostupný z WWW: <http://www.geopoliticsnorth.org/index.php?option=com_content&view=article&id=92:russias-energy-strategy-up-to-2030&catid=1:latest-news>.

Skadden (2010) Arbitration Panel Holds That the 1994 Energy Charter Treaty Protects Foreign Energy Sector

Investments in Former Soviet Union. *Skadden, Arps, Slate, Meagher & Flom*. [online] 2010. [cit. 2010-11-12]. Dostupný z WWW: <https://www.skadden.com/content/Publications/Publications1978_0.pdf>

SRI (2011) Kazakhstan–China pipeline hits capacity. *Silk Road Intelligencer.* [online] 1.5.2011. [cit. 2011-04-22]. Dostupný z WWW: <http://silkroadintelligencer.com/2011/01/05/kazakhstan-china-pipeline-hits-capacity/>.

STERN, Jonathan (2007) The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006. *Oxford Institute for Energy Studie*s. [cit. 2011-02-05]. Dostupný z WWW: <http://www.oxfordenergy.org/pdfs/comment_0106.pdf>.

STERN, Jonathan (2009a) Future Gas Production in Russia: is the concern about lack of investment justified?. *Oxford Institute for Energy Studies.* [cit. 2011-04-05]. Dostupný z WWW: <http://www.oxfordenergy.org/pdfs/NG35.pdf>. ISBN: 978-901795-94-3.

Stern.de (2007). Die SPD lässt sich von Russland erpressen. *Sterne. de*. [online] 20.11.2007 [cit. 2011-04-05]. Dostupný z WWW: <http://www.stern.de/politik/ausland/gastbeitrag-die-spd-laesst-sich-von-russland-erpressen-603042.html>.

SUNI, Paavo (2008) Efects of energy price changes on russian economy. IN: CESifo Forum. 2008. vol 9. Iss.2. Dostupný z WWW: <http://www.ifo.de/portal/page/portal/DocBase_Content/ZS/ZS-CESifo_Forum/zs-for-2008/zs-for-2008-2/forum2-08-focus2.pdf>

Transněft' (2002a) History: Russian pipeline transport (1917-1945). *Transněft'.* [cit. 2011-01-01]. Dostupný z WWW: <http://web.archive.org/web/20061004031426/www.transneft.ru/About/History/Default.asp?LANG=EN&ID=241>.

Transněft' (2011) Projects. *Transněft'.* [cit. 2011-03-08]. Dostupný z WWW: <http://www.transneft.ru/projects/>

TÝČOVÁ, Ivana, LESCHENKO, Anna (2010) Ruské společnosti Lukoil a TNK-BP v energetice Evropské unie. *Global Politics*. [cit. 2011-03-05]. Dostupný z WWW: <http://www.globalpolitics.cz/studie/ruske-spolecnosti-lukoil-a-tnk-bp-v-energetice-evropske-unie>. ISSN:1213-7685.

UN (2011) United Nations Treaty Collection. *Organizace spojených národů.* [cit. 2011-02-05]. Dostupný z WWW: <http://treaties.un.org/pages/AdvanceSearch.aspx?tab=CTC>.

Upstream (2004) Russian exports bottleneck. *Upstream.* Oslo:NHST Media Group. [online] 2004. [updated] Květen 2005 [cit. 2011-03-08]. Dostupný z WWW: <http://www.upstreamonline.com/live/article17239.ece>.

VATANSEVER, Adnan (2010) Russia's Oil Exports: Economic Rationale Versus Strategic Gains. *Energy and Climate Program. Vol. 116.*

WB (2006) Russian economic report. No 12. *World Bank.* [online] 2006. [cit. 2011-04-24]. Dostupný z WWW: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/RUSSIANFEDERATIONEXTN/0,,contentMDK:20888536~menuPK:2445695~pagePK:1497618~piPK:217854~theSitePK:305600,00.html>.

WB (2010) Indicators. *World Bank.* [online] 2006. [cit. 2011-04-28]. Dostupný z WWW: <http://data.worldbank.org/indicator>

WB (2011) Russian economic report. No 24. *World Bank.* [online] 20011. [cit. 2011-04-24]. Dostupný z WWW: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/RUSSIANFEDERATIONEXTN/0,,contentMDK:20888536~menuPK:2445695~pagePK:1497618~piPK:217854~theSitePK:305600,00.html>.

Wintershall (2010) The Yuzhno Russkoye natural gas field. *Wintershall.* [cit. 2011-04-10]. Dostupný z WWW: <http://www.wintershall.com/1387.html>

WOLFERS, Arnold (1962) Discord and Collaboration: Essays on International Politics. Baltimore: *The Johns Hopkins Press.*

WSJ (2011) Gazprom and the Rule of EU Law: Europe should hold its ground against Russia's ex-imperial arrogance. *Wall Street Journal*. [online] 15.3.2011 [cit. 2011-05-14]. Dostupný z WWW: <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703386704576186063881780854.html?mod=WSJ_Opinion_LEFTTopBucket >.

ZAIKO, Leonid (2006) Russia and Belarus: Between Wishing and Reality. Moscow: *Russia in Global Affairs*. [online] 8.2.2006. [cit. 2011-04-18]. Dostupný z WWW: <http://eng.globalaffairs.ru/number/n_6192>.

Webové stránky

- http://www.mid.ru/bul_newsite.nsf/kartaflat/02
- http://portal.mfa.kz/
- http://www.gazprom.ru/
- http://ec.europa.eu/energy
- http://www.eia.gov
- http://www.bp.com/
- http://www.oxfordenergy.org/
- http://pipelinesinternational.com/
- http://www.transneft.ru/
- http://www.worldbank.org/
- http://www.rosneft.com/